
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**ВИПУСК 127
(частина I)**

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

КИЇВ – 2016

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 127 (частина I).

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Інститут міжнародних відносин, 2016. – 173 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин,
міжнародного права та міжнародних економічних відносин.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: **Макеснко Л. Ф.**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044-483-11-25.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09. 03. 2016 р.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2016.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 341+327.58+930.22 «1918/1923»

ЗАСНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ УКРАЇНИ В 1918-1923 рр.: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА КЛЮЧОВІ ОСОБИ

Матяш І. Б.

Доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри дипломатичної та консульської служби Дипломатичної академії України при МЗС України.

Анотація. *В статті висвітлено зміст перших проектів нормативно-правових актів, які регулювали створення інституту почесних консулів в Україні в 1918-1923 рр., та обставини заснування перших представництв почесних консулів. Дослідження здійснено на підставі архівної інформації, що міститься в документах, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.*

Питання про заснування посад почесних консулів було порушено під час розроблення Консульського статуту Української Держави. За доби Центральної Ради в проектах нормативних документів, пов'язаних із заснуванням консульської служби як державного інституту, про посади почесних консулів, закріплені в консульських статутах різних країн, не йшлося. Реальні кроки зі створення посад почесних консулів було зроблено за доби Директорії УНР. Питання про запровадження інституту почесних консулів порушувалося на нараді послів і голів дипломатичних місій УНР у Відні 18-20 серпня 1920 р.

Від січня 1921 р. почесні консульства створювалися в Швеції, Нідерландах, Швейцарії, Данії. Керівників почесних консульств шукали серед місцевої бізнесової еліти. Інформація про претендента ретельно вивчалася перед прийняттям рішення про призначення. Першими українськими почесними консулами були призначені Гарольд Сімсонен, Симон Куоні, Йоганн Гаусшільд, Вільгельм Хрїстіансен та українець Олекса Боголюбський.

Ключові слова: *почесний консул, Консульський статут Української Держави, інститут почесних консулів.*

Постановка проблеми. В розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі помітну роль відіграє інститут почесних консулів (анг. – honorary consul). За даними Міністерства закордонних справ України, почесні консули України діють у 112 містах 71 країн світу [1]. Правові засади діяльності почесних консульств, вимоги до особи претендента на посаду почесного консула, його місія та статус, переваги, привілеї та імунітети, визначаються відповідними документами міжнародного права та національними нормативно-правовими актами: Віденською Конвенцією про консульські зносини від 24 квітня 1963 р., Консульським статутом України, затвердженим Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94, Положенням про нештатних (почесних) консулів України, затвердженим Указом Президента України від 17 лютого 1997 р. № 150/97. Основні функції почесних консулів, відображені в зокрема в статті 2 Положення про нештатних (почесних) консулів України («захист у державі перебування інтересів України, громадян України, її

юридичних осіб у межах, що допускаються міжнародним правом; сприяння розвитку торговельних, економічних, культурних та наукових зв'язків між Україною та державою перебування, розвитку дружніх відносин між ними іншими шляхами відповідно до положень Віденської конвенції про консульські зносини; з'ясування усіма законними засобами умов та подій у торговельному, економічному, культурному та науковому житті держави перебування, повідомлення про них у встановленому цим Положенням порядку Уряду України в особі Міністра закордонних справ України, а також надання відомостей заінтересованим особам; надання допомоги та сприяння громадянам України, її юридичним особам» [2]), закладалися ще в проекти документів, які розроблялися в Українській Державі та реалізовувалися в Українській Народній Республіці.

Мета статті полягає у висвітленні правових засад формування інституту почесних консулів України в 1918-1923 рр. та його ролі в обороні української державності, з'ясуванні критеріїв відбору кандидатур на посади почесних консулів УНР у іноземних державах та репрезентації персоналій перших українських почесних консулів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія становлення та розвитку інституту почесних консулів в Україні вивчена недостатньо. Правові аспекти функціонування інституту почесних консулів досліджували зокрема українські науковці С. В. Лозінська [3] та О. А. Мірошніченко [4]. Однак обидві дослідниці не зверталися до проектів відповідних нормативних актів, розроблених за доби УНР та Української Держави, оскільки не ставили перед собою такого завдання. Історичний аспект формування інституту почесних консулів розглянуто в спільній публікації Почесного консула Республіки Кіпр в Україні, ректора Маріупольського державного університету проф. К. В. Болобанова і проректора цього університету М. В. Трофименка [5]. При цьому питання про перші кроки української дипломатії щодо створення інституту почесних консулів за доби УНР та Української Держави залишилися поза увагою авторів.

Відтак важливого значення набуває архівна інформація, що міститься в документах, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Тут зосереджено фонди зовнішньополітичних відомств Української Держави та УНР (ф.ф. 2592, 3677, 3696), у яких відклалися проекти Консульського статуту Української Держави, протоколи засідання комісії з його розроблення, інструкція почесному консулові УНР у Сирії, листування з приводу заснування почесних консульств, консульські грамоти та тощо. Цінні документи, пов'язаний із заснуванням інституту почесних консулів, виявлено також у фонді особового походження – члена ради МЗС УНР доби Української Держави, видатного правника і педагога вищої школи, проф. Оттона Ейхельмана (ф. 3882). Непряму інформацію щодо створення почесних консульств УНР містять документи фонду 4 (Управління уповноваженого НКЗС СРСР на Україні, м. Харків). Виявлена інформація дає підстави для висновків щодо умов та обставин створення інституту почесних консулів України в 1918-1923 рр.

Основні результати дослідження. Заснування інституту почесних консулів в українській консульській службі припало на добу Директорії УНР, хоч ідея про потребу запровадження посад почесних консулів в зарубіжних країнах обговорювалася ще під час розроблення нормативних документів на базі гетьманського МЗС. За доби Центральної Ради в проектах нормативних документів, пов'язаних із заснуванням консульської служби як державного інституту, про посади почесних консулів, закріплені в консульських статутах різних країн, не йшлося. Першим порушив питання про внесення цієї норми в «консульський закон» голова підкомісії з розроблення консульського статуту, на той час – віце-директор загального департаменту МЗС Української Держави Василь Оренчук.

Можливість заснування інституту почесних консулів обумовлювалася в пояснювальній записці до законопроекту про Консульський статут Української Держави, підготовленої до розгляду 11 грудня 1918 р. Потреба запровадження посад почесних консулів обґрунтовувалася історично – світовим досвідом, який «дав надто яскраві картини, як гарні наслідки і плоди праці згаданих установ» та прагматично – інтересами молодого Держави: «завдяки таким відкривається дорога до вірного і правдивого висвітлення побутових умов, національних, релігійних, етнографічних, культурних і економічних впливів» [6, арк. 42]. Основний наголос робився на ключовому принципі вибору особи почесного консула – він мав бути місцевим мешканцем – із огляду на потребу ознайомленості претендента зі станом економіки та торгівлі держави перебування; історією, структурою та напрямками діяльності державних установ та органів влади. Відтак від почесного консула очікували допомоги Українській Державі в сфері організації товарообміну з зарубіжними країнами та зустрічей контрагентів; консультацій щодо торговельної політики держави перебування; цінності товарів, що експортуються країною перебування; інформації про торговельний баланс та «положення туземних мануфактур», уникнення непорозумінь країн у торговельно-економічній сфері тощо [6, арк. 42].

З урахуванням міжнародного досвіду та європейських традицій консульської служби в Українській Державі створення почесних (нештатних) консульств передбачалося паралельно зі штатними консульськими установами. Категорії таких консульств визначалися за аналогією до офіційних консульських установ (генеральні консульства, консульства, віце-консульства та консульські агенції), а їх керівники не належали до числа співробітників МЗС чи закордонних дипломатичних установ і не могли претендувати на отримання заробітної платні. Почесним консулам надавалося лише право стягувати консульські мита для покриття канцелярських видатків та оплати праці канцелярським працівникам.

Виявлення в своєму консульському окрузі осіб, придатних для виконання такої місії, вносилося до обов'язків «офіційних» консулів. Істотний нюанс процедури призначення, що пропонувалася до розгляду компетентними структурами, полягав у тому, що почесних консулів передбачалося призначати в портових містах («у пристанях свого округу»), обираючи їх серед «людей з економічно-торговельного поля» [6, арк. 41] для допомоги в сфері торгівлі та мореплавства.

На посади почесних консулів могли претендувати лише «люди маєтні, з добрим іменем і як такі повинні сповняти свої обов'язки без претензій на винагородження» [6, арк. 41]. Як визначальні критерії для ухвалення рішення про призначення таких осіб розглядалися «маєткові відносини, соціальне і торговельне становище та особливі здібності» [6, арк. 41]. Кандидатуру претендента консул мав узгодити з керівником Посольства чи Надзвичайної дипломатичної місії, якій підпорядковувався, із наданням належного обґрунтування свого вибору. В разі попередньої згоди керівник Посольства (чи місії) доповідав міністру закордонних справ про наміри щодо призначення почесного консула та надсилав до МЗС відповідне подання. Право призначення почесних генеральних консулів, консулів та віце-консулів належало Главі Держави. Призначення мало здійснюватися за поданням міністра закордонних справ та за узгодженням із міністром торгу та промисловості. Почесних консульських агентів призначав міністр закордонних справ.

Зі свого боку призначений на посаду почесного консула кандидат мав надати письмову заяву про свою згоду виконувати покладені на нього обов'язки без грошової винагороди, скерування доходів від консульського мита на канцелярські та інші нагальні потреби консульської установи та надання систематичної звітності до МЗС Української Держави. За призначенням почесним консулом зберігалася право на відпустку за умови по-

відомлення про це відповідної дипломатичної установи, якій він підпорядковувався, та відмови від посади. В разі відмови від подальшого виконання обов'язків почесного консула, неналежного виконання ним своїх обов'язків або його смерті МЗС мало право призначити нового почесного консула, в перших двох випадках попередньо звільнивши чинного почесного консула. Звільнення розглядалося в двох варіантах: як провізоричне (тимчасове, призупинення діяльності) або дефінітивне (остаточне) [6, арк. 41 зв.].

Однак підготовлений документ за доби Гетьманату не був ухвалений через зречення Павлом Скоропадським влади й припиненням існування гетьманського уряду.

Повернення до цієї ідеї відбулося весною 1920 р. До МЗС УНР із заявою щодо призначення його на посаду «гонорового консула УНР з місцем осідку у Кракові» звернувся Ярослав Демянович Савчак [7, арк. 26]. Претендент на посаду почесного консула повідомляв про себе, що народився в Галичині (с. Вишнівчик пов. Підгайці), в родині правника, адвоката і віце-маршалка повітової ради в Борщеві. Отримав юридичну освіту (навчався в університетах Львова, Відня, Грацу), працював на державних копальнях солі у Величці, в австрійському міністерстві торгівлі у Відні, крайовій дирекції скарбу у Львові, мав суддівську практику у Львові та Цішанові. Ярослав Савчак мав також досвід дипломатичної служби: працював на посаді старшого секретаря посольства ЗО УНР в Будапешті (12 листопада 1918 р. – 13 лютого 1919 р.), урядовця посольства УНР у Царгороді (14 лютого 1919 р. – 16 квітня 1919 р.). Студіював міжнародне право, навіть підготував 1919 р. «Підручник для українських консулів» (утім, примірник не зберігся). У його інтелектуальному арсеналі було знання польської, німецької, французької, італійської, чеської мов.

Потребу заснування почесного консульства в Кракові Я. Савчак обґрунтовував важливістю Кракова як пункту перетину залізничних і водних шляхів для розвитку торгівлі та наявністю в місті французького, німецького, італійського, румунського і угорського консульств. Усвідомлюючи особливість посади, на яку він претендував, претендент на виконання місії почесного консула не просив «за свою працю ніякої винагороди», а лише призначення «однієї сили канцелярської сили, що складало б місячно 2000 марок «через скрутне фінансове положення УНР» [7, арк. 26]. Щойно призначений міністр закордонних справ Андрій Ніковський взяв до уваги пропозицію, але вирішив залишити питання до моменту призначення консулів, що не спонукало до втілення ідеї в життя найближчим часом.

Однак невдовзі питання про запровадження інституту почесних консулів та призначення послів за сумісництвом у двох державах було порушено на нараді послів і голів дипломатичних місій УНР, яка відбулася за керівництвом міністра Ніковського у Відні 18-20 серпня 1920 р. Головна мета зібрання дипломатів декларувалася як обговорення нового курсу зовнішньої політики УНР і завдань українських дипломатичних представництв. У зустрічі взяли участь міністр фінансів Х. Барановський, посол УНР у Австрії Г. Сидоренко, в. о. голови українського посольства у Німеччині Р. Смаль-Стоцький, голови надзвичайних дипломатичних місій УНР у Швейцарії (М. Василько), Чехословаччині (М. Славинський), Великобританії (А. Марголін), Голландії і Бельгії (А. Яковлів), Греції (М. Левицький), Угорщині (М. Галаган); члени української делегації на Паризькій мирній конференції: С. Шелухін та О. Шульгин, призначений на посаду представника УНР в Італії Д. Антонович. Консулів на нараду не запрошували з огляду на їх підпорядкованість послам у відповідних державах. Важливими висновками наради, яка засвідчила непереборні розбіжності в оцінках українськими дипломатами щойно укладеного українсько-польського договору, була теза про необхідність зберегти «самотійність» України навіть

ціною втрати її «соборності», твердження про потребу збереження української армії та посилення пропагандистської діяльності як засобу ствердження української ідеї та збереження «української орієнтації» в діяльності дипломатичних представництв у складних політичних реаліях того часу [8]. Бурхливу дискусію учасників наради зумовила проблема скорочення штатів в умовах браку коштів на їх утримання. Йшлося як про скорочення кількості дипломатичних місій, так і про зменшення кількості їх співробітників. О. Шульгин убачав можливість припинення діяльності місій в Греції, Данії, Нідерландах, але наполягав на збереженні дипломатичних представництв УНР у Чехії, Болгарії, Туреччині та Угорщині. М. Славінський наголошував на необхідності виваженого підходу до кадрової політики, критерієм якої були б професійні якості та запозичення зарубіжного досвіду організації роботи представництв у подібних умовах. Реорганізувати представництва «за сферами впливу» (перше: Франція, Іспанія, Португалія і Бельгія; друге: Німеччина, Голландія і Північні Держави; третє: Румунія і Балканські Держави) та запровадити інститут почесних консулів запропонував Р. Смаль-Стоцький [8, с. 135]. Однак конкретної ухвали щодо питання призначення почесних консулів нарада не прийняла.

Реалізувати питання про створення інституту почесних консулів УНР довелося графу Яну Токаржевському-Карашевичу на посаді керуючого МЗС УНР. У той час запровадження посад українських почесних консулів у зарубіжних країнах в умовах втрати державної території УНР мало символічне значення як доказ існування самостійної держави з назвою Українська Народна Республіка, спроби засвідчити українським громадянам, що національний уряд не залишить їх без захисту й допомоги.

Реально до запровадження посад почесних консулів МЗС УНР підійшло в січні 1921 р. На правах почесного консула першим почав працювати в Берліні Йосиф Фонфе, якому було делеговано права генерального консула [9, арк. 46]. Окрім Німеччини, почесні консульства запроваджувалися в Швеції, Нідерландах, Швейцарії, Данії. Керівників почесних консульств шукали серед місцевої бізнесової еліти. Інформація про претендента ретельно вивчалася перед прийняттям рішення про призначення.

Так, із метою визначення особи для призначення на посаду почесного консула в Швеції МЗС УНР доручило Посольству УНР у Берліні зібрати відомості про купця Гарольда Сімсонена. Запит виконувало приватне інформаційне бюро Шимельпфенінга [10, арк. 40]. Із зібраної детективами бюро інформації, випливало, що Г. Сімсонен є успішним голландським бізнесменом, купцем, який здобув свої статки власними зусиллями. Власник компанії «Гаральд Сімсонен», названої його ім'ям, і «подібної до палати» віяли в Копенгагені, народився 1873 року. В 26-річному віці Г. Сімсонен розпочав торговельний бізнес. Торгівля будівельними матеріалами принесла йому швидке збагачення. Одруження з донькою заможного торговця залізом Германсена з Несведу примножило його статки. Деякий час він очолював реорганізоване акційне товариство «Кебенгавнс Треластгандель», однак через будівельну кризу підприємство втратило рентабельність. Г. Сімсонен зазнав значних збитків, відтак залишив справу й зайнявся торгівлею печами, посередництвом у біржових акціях на лондонській біржі, експортними справами, весною 1917 р. купив цегельний завод у Нівереді [10, арк. 41].

За поданням Яна Токаржевського-Карашевича були призначені згодом почесними консулами в Цюриху та Стокгольмі, відповідно громадяни Швейцарської республіки – «відомий своїми здібностями і стараннями» Симон Куоні 1 жовтня 1921 року [11, арк. 72] та Швеції – 36-річний купець, батько чотирьох дітей, Йоганн Гаусшільд, відзначений Олімпійською шведською медаллю та Ганзейськими Хрестами Гамбурга і Любека, 19 липня 1922 року [12, арк. 108]. Повноваження почесного консула у Копенгагені 25 липня

1922 р. отримав місцевий уродженець, 58-річний купець Вільгельм Хрiстiансен – командор Королівського шведського ордену Вази, відзначений королівською румунською медаллю 1-го класу та відзнакою імператорського російського Червоного Хреста [12, арк. 95]. Єдиним українцем серед почесних консулів УНР за кордоном став 5 травня 1923 р. у Дамаску професор Олекса Боголюбський [13, арк. 3].

У повноваженнях Йоганну Гаусшильду, підписаних Головою Директорії і Головним отаманом Симоном Петлюрою, наголошувалося на призначенні його «Тимчасовим консульським представником України для виконання, в цій якості, згідно з постановами законів, розпорядженнями і інструкціями, тих обов'язків, які йому доручені» [10, арк. 72]. Місія Симона Куоні визначалася як «почесного консула України» [10, арк. 73]. Вільгельму Хрiстiансену було надано повноваження «голови українських консульських установ» [12, арк. 95]. Уряд УНР звертався з наказом до кожного українця визнавати почесних консулів і «коритись» їм та просив Федеральний уряд Швейцарії та відповідні уряди кантонів і Королівський Шведський та інших країн дозволити почесним українським консулам «вільно виконувати обов'язки, що йому доручено, не допускаючи, аби ставились при цьому які-небудь перешкоди» [10, арк. 72]. Обіцянка «повної взаємності в подібних випадках» була лише слідуванню традиції дипломатичного листування.

Перші призначення почесних консулів засвідчили можливість існування українських консульських установ в умовах фактичної втрати державної території. Із закриттям дипломатичних представництв і консульських установ вони деякий час надавали допомогу українцям, які опинилися в скрутних обставинах за кордоном. Останню в цей період консульську грамоту почесного консула в Дамаску було видано професорові Олексію Григоровичу Боголюбському – православному киянинові 1888 р. народження, колишньому викладачеві Слов'янського реального училища, якого емігрантські шляхи привели до далекої Сирії, що з 21 листопада 1919 р. перебувала під французьким протекторатом.

Таке призначення ініціювала громада. Повідомляючи про отриману рекомендацію, Ян Токаржевський-Карашевич звернувся безпосередньо до претендента з проханням висвітлити економічний стан Сирії, становище української громади в цій країні, висловити свою згоду на призначення та повідомити, «чи не зустрiне призначення яких-небудь перешкод з боку місцевого Уряду» [13, арк. 29].

На початку лютого О. Боголюбський прислав до МЗС детальний огляд окреслених питань та не рекомендував громадянам УНР емігрувати до такого краю як Сирія, котра «не може прогудувати» власного свого населення. Діяльність організацій допомоги біженцям він характеризував як такі, що мають цілком випадковий, тимчасовий характер, а ставлення місцевого населення до європейців – як до об'єкту для експлуатації. Істотною перепороною для життя іноземців у Сирії О. Боголюбський вважав і те, що арабська мова з приводу її труднощів є неймовірною перешкодою для усталення порозуміння проміж місцевим населенням та емігрантами [13, арк. 28].

Загальне становище українців, найбільша кількість яких тимчасово осіла в Бейруті (понад 100 осіб, переважно хліборобів та інтелігентів) та Дамаску (близько 60 осіб), за свідченням претендента на посаду почесного консула, було надзвичайно складним. Можливості влаштуватися на роботу хоч і з мізерним заробітком практично не існувало («усі нечисленні посади для інтелігентів були вже заняті, що ж торкається до чорно робочої праці, то вона для українців взагалі неможлива, позаяк усі ці «амплуа» заняті вірменами-біженцями з Анатолії, котрі в великій кількості перебувають в Сирії і працюють 13 годин на добу за дуже низьку платню, одержуючи 25-30 сирійських пістрів щоденно») [13, арк. 28]. Для отримання призначення на посади вчителів французької мови в арабських шко-

лах, вимагалися дипломи відповідних установ, яких українці не мали. Відтак, без засобів до життя, дехто з українців знайшов прихисток на хорах церкви св. Дмитра, з дружинами і дітьми, інші – в так званому «Русском доме», де склався невеликий український гурток, переважно з селян та студентів. Пожертви біженцям систематично надавали арабські православні громадяни (які самі жили убого й намагалися емігрувати до США) та Антіохійський Патріарх Григорій IV. Організованих українських організацій в Сирії не існувало. Спілкуючись між собою, українські біженці бідкалися з приводу браку української літератури й відповідної інформації, та мріяли мати в Сирії представника УНР, здатного їх захистити. Шанс отримати «заступника» в особі О. Боголюбського вони зустріли з надією, що їх не забудуть у цій «далекій і чужій» країні.

Українське зовнішньополітичне відомство, яке перебувало на той час у екзилі, не мало підстав відмовляти українцям у Сирії в такому проханні. Віце-міністр і керуючий МЗС Я. Токаржевський-Карашевич подякував О. Боголюбському за згоду взяти на себе обов'язки консула і висловив думку про потребу заснування у Дамаску і Бейруті українських громад, пообіцявши якнайшвидше надіслати українські книжки і часописи.

Невдовзі згідно з поданням Я. Токаржевського-Карашевича, професора Олексу Боголюбського було призначено наказом по МЗС від 8 травня 1923 р. почесним консулом УНР в Дамаску та Сирії з 5-го травня 1923 року без утримання [13, арк. 3]. В наданій йому консульському патенті посада визначалася як «Тимчасовий консульський представник Уряду УНР як почесний консул УНР» [13, арк. 18].

Індивідуальну інструкцію розробив Консульський відділ Департаменту чужоземних справ МЗС УНР 18 травня 1923 р. [13, арк. 6-8]. Підготовлений у надзвичайних умовах нормативний документ, головними обов'язками почесного консула визначав «захист громадян УНР у Сирії і опіку над ними як з національного, релігійного, культурного, так і, по-можливості, матеріального боку; піклування про належне усвідомлення українцями, утримування в лояльному відношенню до Голови Держави і Уряду, – словом в розумному щирому патріотизмові і вірності до Батьківщини з підкресленням перед чужинцями різниці між Українською нацією і сумежними з нею слов'янськими націями – Російською і Польською» [13, арк. 6]. Почесний консул мав взяти на себе зобов'язання вести широку україноорієнтовану інформаційну та роз'яснювальну роботу. До його завдань належало інформувати українську колонію в Сирії про стан на Україні, політичні події з українського життя, та міністерство – про стан колонії, її потреби, бажання, життя і настрої; про відношення до неї місцевих чинників влади і суспільства; потреби Сирії в українських продуктах та перспективи збуту їх на сирійських ринках. Наголошувалося на завданні гуртувати українців, об'єднувати і «скріплювати солідарну думку про національні обов'язки, поворот до Батьківщини, хоч би і після довгої та кривавої боротьби з ненависним московським ворогом» [13, арк. 6]. Зверталася увага на обережність стосунків з росіянами у зв'язку з війною між українською та російською державами.

Містила інструкція й завдання політичного характеру, що полягали в зближенні з місцевими арабськими державними і громадськими установами і організаціями, інформуванні їх про українське життя та протидії більшовицькій пропаганді. Не менш важливим завданням визнавалося встановлення контактів із представниками французького уряду і всією окупаційною владою, постійне детальне належне інформування державних службовців, журналістів, торговців про Україну, українське життя, діяльність Уряду і бажання українського народу «з особливим зверненням уваги на розсіювання хибних думок про «єдність і неподільність» колишньої Російської імперії [13, арк. 7]. Поширювати знання про Україну, її історію і національну справу передбачалося й серед представників інших держав.

На виконання обов'язків почесного консула не передбачалося державного фінансування, однак вимагалось систематичне звітування перед відповідним посольством та МЗС. Так само за власний рахунок консул мав забезпечити діяльність канцелярії (лише за умови великих витрат на канцелярію мав право «старатися отримати від Уряду УНР обґрунтованими докладами про одноразові субсидії»). Над своїм помешканням консулу дозволялося встановити жовто-блакитний прапор відповідно до традицій, прийнятих в інших консульствах в Дамаску. На дверях канцелярії мав розташовуватися щит з державним гербом і написом українською і французькою мовою: Консульство УНР у Дамаску. Такий самий напис передбачався на бланках консульства та печатках (для фарби і сургучу) навкруги державного герба УНР.

Консулові надавалося право видавати паспорти, свідоцтва, посвідки, українським громадянам, вести нотаріальні дії (видавати копії, посвідчувати договори), робити метричні записи про шлюби, народження і смерть громадян.

Особлива увага зверталася при цьому на надання національного паспорту, вимагалася «велика обережність, коли особа заінтересована не підпадає під підозріння зносин з ворогами держави і заслуговує довір'я» [13, арк. 8]. За вчинені консульські дії встановлювалося мито, від оплати якого звільнялися лише незаможні. На консульське діловодство поширювалися загальні вимоги: запровадження книг вхідних і вихідних документів, реєстрація всіх актів, зберігання копій вихідних листів, фіксування прибутків і витрат у прошнурованій касовій книзі, ведення списків українських установ, осередків та осіб. Звіти про діяльність консульства, життя української колонії в Сирії, зареєстрованих громадян у Сирії, почесний консул мав надсилати до МЗС по можливості щомісяця. Це призначення давало певну надію українцям на захист і допомогу. Однак радянська влада розпочала цілеспрямовану боротьбу з усіма формами дипломатичних представництв УНР та Української Держави, отримуючи тимчасові перемоги.

Висновки. Впродовж 1918-1923 рр. в Українській Державі та УНР із урахуванням норм міжнародного права було розроблено правові засади заснування інституту почесних консулів. Перші почесні консульства було створено в Швеції, Нідерландах, Швейцарії, Данії, Сирії. В умовах втрати державної території інститут почесних консулів мав певною мірою заступити офіційну консульську службу. Водночас він відіграв важливу роль у протистоянні з дипломатичними представництвами більшовицької Росії, демонструючи українську присутність у європейських країнах та даючи надію українським громадянам, що опинилися у вимушеній еміграції, на захист і допомогу з боку держави. Архіви українських почесних консулів залишаються недослідженим фрагментом джерельної бази історії української консульської служби. Їх виявлення і вивчення має значення не лише для відтворення цього важливого періоду розвитку української дипломатії та життя українських громад за кордоном, а й для генеалогічних досліджень із огляду на склад і зміст таких фондів.

Список використаної літератури

1. Почесні консули України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-mfa/abroad/honorary-consulates>.
2. Положення про нештатних (почесних) консулів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?-nreg=150%2F97>.
3. Лозінська С. В. Інститут почесних консулів в міжнародному праві та практиці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / С. В. Лозінська. – К., 2000. – 15 с.

4. Мірошниченко О. А. Почесний консул: міжнародне право та національне законодавство України / О. А. Мірошниченко // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 303-307 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10moanzu.pdf>.
5. Болобанов К.В., Трофименко М. В. Інститут почесних консулів в Україні // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 105. – Ч. I. – К., 2012. – С. 9-14.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ДАВО України), ф. 3766, оп. 1, спр. 57.
7. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 402.
8. Матяш Ірина. «Основною орієнтацією... мусить бути орієнтація українська» // Україна дипломатична. – 2005. – Вип. 6. – С. 102-144.
9. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 6.
10. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 562.
11. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 182.
12. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 552.
13. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45.

FOUNDATION OF THE INSTITUTION OF HONORARY CONSULS IN UKRAINE, 1918-1923: LEGISLATIVE BASE AND KEY PERSONS

Matiash Iryna

Doctor of History, professor, Honored Worker of Science of Ukraine, professor of diplomatic and consular service Diplomatic Academy of Ukraine under the MFA of Ukraine.

Abstract. *The article deals with the content of the first draft regulations for the institution of honorary consuls in Ukraine in 1918-1923, and the circumstances of founding the first missions of honorary consuls. The research was conducted on the basis of archival information from the documents stored in the Central State Archives of Higher Authorities and Government of Ukraine.*

The question of establishing the special positions of honorary consuls was raised during the compilation of the Ukrainian State Consular Statute. During the period of the Central Rada there were no concepts regards these positions in the draft regulations related to the establishment of consular service as a public institution. The actual steps to institute the posts of honorary consuls were done in the time of the Directory of the UNR. Firstly the question was put at a meeting of ambassadors and heads of diplomatic missions of UNR in Vienna, 18 – August 20, 1920.

From January 1921, the Honorary consulates were established in Sweden, the Netherlands, Switzerland, Denmark. Leaders of honorary consulates were searched among the local business elites. Information about candidate was carefully studied before taking a decision on the appointment. The first persons, appointed as a honorary consuls of Ukraine, were the foreigners Harold Simsonen, Simon Kuoni, Johann Hausschild, Wilhelm Christiansen and the Ukrainian Alex Bogolyubskii.

Key words: *Honorary Consul, Consular Statute Ukrainian State, institution of honorary consuls.*

References

1. Pochesni konsuly Ukrayiny. – Elektronnyj resurs. – Rezhym dostupu: <http://mfa.gov.ua/ua/about-mfa/abroad/honorary-consulates>.
2. Polozhennya pro neshtatnyx (pochesnyx) konsuliv Ukrayiny. – Elektronnyj resurs. Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?-nreg=150%2F97>.

3. Lozins'ka S. V. Instytut pochesnykh konsuliv v mizhnarodnomu pravi ta praktyci Ukrayiny: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yury'd. nauk : specz. 12.00.11 «Mizhnarodne pravo» / S. V. Lozins'ka. – K., 2000. – 15 c.
4. Miroschnychenko O. A. Pochesnyj konsul: mizhnarodne pravo ta nacional'ne zakonodavstvo Ukrayiny / O. A. Miroschnychenko // Forum prava. – 2010. – № 2. – S. 303-307 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10moanzu.pdf>.
5. Bolobanov K. V., Trofymenko M. V. Instytut pochesnykh konsuliv v Ukrayini // Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: Zb. nauk. pracz. – 2012. – Выр. 105. – Ch. I. – K., 2012. – С. 9-14.
6. Central'nyj derzhavnyj arxiv vyshhyx organiv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (CzDAVO Ukrayiny), f. 3766, op. 1, spr. 57.
7. CzDAVO Ukrayiny, f. 3696, op. 2, spr. 402.
8. Matyash Iryna. «Osnovnoyu oriyentaciyeyu...musy't' buty' oriyentaciya ukrayins'ka» // Ukrayina dy'plo-maty'chna. – 2005. – Вы'р. 6. – S. 102-144.
9. CzDAVO Ukrayiny, f. 3696, op. 3, spr. 6.
10. CzDAVO Ukrayiny, f.3696, op. 2, spr. 562.
11. CzDAVO Ukrayiny, f. 3696, op. 2, spr. 182.
12. CzDAVO Ukrayiny, f. 3696, op. 2, spr. 552.
13. CzDAVO Ukrayiny, f. 3696, op. 3, spr. 45.

СОЗДАНИЕ ИНСТИТУТА ПОЧЕТНЫХ КОНСУЛОВ В УКРАИНЕ В 1918-1923 ГГ.: ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И КЛЮЧЕВЫЕ ЛИЦА

Матяш И. Б.

Доктор исторических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, профессор кафедры дипломатической и консульской службы Дипломатической академии Украины при МИД Украины.

Аннотация. *В статье освещено содержание первых проектов нормативно-правовых актов, регулирующих создание института почетных консулов в Украине в 1918-1923 гг., и обстоятельства формирования первых представительств почетных консулов. Исследование осуществлено на основании архивной информации, содержащейся в документах, которые хранятся в Центральном государственном архиве высших органов власти и управления Украины.*

Вопрос об учреждении должностей почетных консулов рассматривался при разработке Консульского устава Украинского Государства. В эпоху Центральной Рады в проектах нормативных документов, связанных с образованием консульской службы как государственного института, о должности почетного консула, закрепленной в консульских уставах различных стран, речь не шла. Реальные шаги по созданию должностей почетных консулов были сделаны в эпоху Директории УНР. Вопрос о введении института почетных консулов поднимался на совещании послов и глав дипломатических миссий УНР в Вене 18-20 августа 1920 г.

Начиная с января 1921 г. почетные консульства УНР создавались в Швеции, Нидерландах, Швейцарии, Дании. Руководителей почетных консульств искали среди местной бизнес-элиты. Информация о претенденте тщательно изучалась перед принятием решения о назначении. Первыми украинскими почетными консулами были назначены Гарольд Симсонен, Симон Куони, Йоганн Гаусшильд, Вильгельм Христиансен и украинец Алексей Боголюбовский.

Ключевые слова: *почетный консул, консульский устав Украинского Государства, институт почетных консулов.*

УДК 327 (73)+316.42

ДМИТРО МАНУЇЛЬСЬКИЙ – КЕРІВНИК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВІДОМСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1944-1952 рр.)

Головченко В. І.

Доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. Створення зовнішньополітичного відомства Української РСР у ході радянської конституційної реформи 1944 р., якими б не були справжні мотиви й політичні наміри офіційного Кремля – системною «great strategy», тактичним ходом, кон'юнктурним політичним маневром чи дипломатичним фарсом, – мало позитивні наслідки. Після більш, ніж двадцятирічної вимушеної перерви, поняття «держава Україна» з'явилося в дипломатичному листуванні, УРСР формально набула статусу суб'єкта міжнародного права й стала державою-співзасновником ООН. Тому в статті висвітлюються маловідомі обставини поновлення міжнародної діяльності Української РСР та входження її до числа «initial members» ООН, з'ясовуються дійсні мотиви сталінської дипломатії в забезпеченні цього процесу.

В публікації також з'ясовано роль Д. Мануїльського в започаткуванні «золотого віку української радянської дипломатії», (за визначенням західних ЗМІ). Незважаючи на відсутність в Українській РСР власної зовнішньополітичної лінії, її вихід на міжнародну арену в «еру Мануїльського» мав велике позитивне значення. Він сприяв збереженню у певних верствах населення республіки державницьких настроїв і водночас розкривав їм очі на кричущу невідповідність між формальним міжнародним статусом України, що своєю участю в створенні й діяльності ООН дістала певне визнання світового співтовариства, та її фактичним становищем абсолютно залежної частини радянської імперії.

Ключові слова: держава, дипломатія, зовнішня політика, конференція, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Спливає чверть століття існування незалежної Української держави – впливового міжнародного актора, що за цей короткий проміжок часу вдруге була обрана 15 жовтня 2015 р. непостійним членом Ради Безпеки ООН. Її дипломатія твердо спирається на здобутки своїх попередників – працівників зовнішньополітичного відомства Української РСР. «Перша серед рівних» радянська союзна республіка після створення в 1944 р. власного народного комісаріату закордонних справ діяльно прилучалася до міжнародного життя, поступово формувала власний корпус кваліфікованих дипломатів, що здобували досвід фахової діяльності в міжнародних організаціях, оволодівали новітньою методикою й мистецтвом ведення переговорів, етикою міжнародного спілкування, усвідомлювали силу й слабкість кремлівської дипломатії, й водночас наочно спостерігали ущемлений статус УРСР у зовнішньополітичній сфері. Чільна роль у започаткуванні цього доленосного процесу належала Д. Мануїльському.

Мета статті – з'ясувати обставини становлення української радянської дипломатії та її внесок у міжнародно-правове оформлення підсумків Другої світової війни в Європі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки за радянської доби зазначена проблематика була вкрай заідеологізованою й зазнала чималих фальсифікацій, автор у низці публікацій розглянув особливості формування дипломатії Української РСР та набуття нею статусу «initial member» новоствореної ООН [2; 3; 4; 5; 6]. Але місце особистісного чинника, зокрема ролі Д. Мануїльського, в набутті практичного багажу й професійного вміння вітчизняною дипломатією тривалий час залишалося поза увагою дослідників.

Основні результати дослідження. Певною мірою, як зазначалося вище, модерна вітчизняна зовнішньополітична служба своїми успіхами (та й, чому гріха таїти, невдачами) має завдячувати досвіді дипломатії Української РСР, якого не мала жодна інша колишня союзна республіка і з яким пов'язана діяльність Дмитра Захаровича Мануїльського. Ще під час навчання в Острозькій гімназії Д. Мануїльський був близький до українського визвольного руху, але невдовзі вступив до РСДРП, вів агітаційно-пропагандистську роботу серед робітників Петербурга і Кронштадта. Він став одним із керівників Кронштадтського збройного повстання 19-20 липня 1906 р., був заарештований і засуджений до 5-річного заслання в Якутію, але втік з Вологодської в'язниці (був винесений за її межі в опломбованому кошику під виглядом книг), перебрався до Києва й восени 1907 р. змушений був емігрувати до Франції, де закінчив юридичний факультет Сорбонни (1911 р.) [15, с. 300].

В травні 1917 р. у «запломбованому вагоні» Д. Мануїльський через Німеччину повернувся до революційного Петрограда й згодім приєднався до більшовицької партії, працював у її центральних органах – журналі «Вперед» і газеті «Правда», був членом міської Думи, а напередодні жовтневого перевороту увійшов до складу Військово-революційного комітету при Петроградській раді робітничих і солдатських депутатів. За дорученням комітету Д. Мануїльський став комісаром Царського Села, а після придушення антибільшовицького виступу генерал-лейтенанта П. Краснова в грудні 1917 р. увійшов до колегії наркомату продовольства РСФРР, в лютому наступного року був призначений заступником наркома.

Але як один із нечисленних більшовиків з України, Д. Мануїльський був украй потрібен Леніну саме в Україні, тому в середині квітня 1918 р. він отримав призначення заступником голови делегації РСФРР Х. Раковського на мирних українсько-російських переговорах у Києві. Як це не дивно на перший погляд, але Д. Мануїльський справив досить приємне враження на свого ровесника – керівника зовнішньополітичного відомства Української Держави Д. Дорошенка, якого важко запідозрити у симпатіях до більшовиків, та ще й «своїх».

«В розмовах Мануїльський дуже часто сходив з офіційного тону на товариський, – згадував український міністр, – якимсь, клопочучись за своїх товаришів, арештованих в Одесі, коли я півжартома зауважив йому, що арештовані напевно зловживали своїм становищем і вели агітацію, Мануїльський заявив мені: «Пане Міністре! Даю Вам слово старого революціонера, що ніхто з арештованих ніякої агітації не вів!». Частенько, клопочучись за арештованих, Мануїльський апелював до мого почуття гуманності... Події показали, що діяльність більшовицьких місій і консульств далеко не була такого невинного характеру. Але щодо самого Мануїльського, – робить дещо несподіваний висновок Д. Дорошенко, – то мушу зазначити, що в його натурі справді була якась рисочка джентльменства: мені добре звісні деякі факти, котрі свідчать, що йому не чужі були вчинки благородної вдачі й гуманного характеру. Як це погодити з іншою його діяльністю, як більшовицького ватажка, діяльністю, що коштувала стільки крові, сліз і всякого горя, – хай розгадують психологи» [9, с. 284-285].

На початку 1919 р. Д. Мануїльський виїхав до Парижа в складі місії Червоного Хреста у справах репатріації Російського експедиційного корпусу. Попри істотні перешкоди з боку французької влади, йому вдалося успішно виконати завдання і вже в травні разом із першою групою репатріантів (біля 1 тис. чол.) повернутися до Москви. Крах більшовицької політики «воєнного комунізму» в Україні влітку – восени 1919 р. підштовхнув Д. Мануїльського до зближення з групою т. зв. «федералістів» у керівництві КП(б)У на чолі з Ю. Лапчинським, які виступали за створення самостійної української комуністичної партії та дійсно рівноправні федеративні відносини між РСФРР і УСРР.

Водночас схильному до компромісів, з багатим життєвим досвідом, ґрунтовною освітою й фактично «незаплямованою» революційною біографією, Д. Мануїльському вдавалося стрімко долати сходинки більшовицької партійно-державної ієрархії. Він був членом Всеукраїнського ревкому, наркомом землеробства УСРР, брав участь у польсько-радянських мирних переговорах у Мінську та Ризі, був обраний до політбюро ЦК КП(б)У і, зрештою, став першим секретарем ЦК. Д. Мануїльський миттєво зорієнтувався у хитросплетіннях кремлівської боротьби за владу і зробив безпомилковий вибір на користь Сталіна. Як член комісії з урегулювання відносин між радянськими республіками та розроблення конституційних засад новостворюваного СРСР, Д. Мануїльський активно підтримував сталінський план «автономізації» радянських республік і залишався його прихильником навіть після того, як 6 жовтня 1922 р. пленум ЦК РКП(б) на вимогу Леніна формально ухвалив федеративну концепцію союзної держави.

Сталін сповна віддячив «липовому українцеві» (як назвав Д. Мануїльського Й. Сталін в одному з листів до Леніна), забезпечивши його обрання на V конгресі Комінтерну в липні 1924 р. членом президії виконкому, а в 1928 р. – секретарем виконкому і главою делегації ВКП(б) у Комінтерні. Слухняно реалізуючи сталінські настанови щодо західноєвропейських компартій, Д. Мануїльський не лише уникнув репресій у роки «великого терору», а й став один із небагатьох офіційних популяризаторів «вічно живого вчення», отримавши в 1940 р. науковий ступінь доктора історичних наук і звання професора, а в лютому 1945 р. – статус дійсного члена АН УРСР.

Під час радянсько-німецької війни Д. Мануїльський служив у Раді військово-політичної пропаганди при Головному політуправлінні Червоної армії, а також працював заступником завідувача Інформаційного відділу апарату ЦК ВКП(б); у вересні 1943 р. він увійшов до складу комісії політбюро ЦК ВКП(б) з питань мирних договорів та повоєнного устрою. Тому призначення Д. Мануїльського 12 липня 1944 р. наркомом закордонних справ УРСР замість відомого драматурга О. Корнійчука (під приводом незнання останнім іноземних мов) було цілком логічним кроком Кремля, недаремно в інтелігентських українських колах поширилися чутки про можливу заміну голови РНК УРСР М. Хрущова «за перегини у національній політиці» вірним сталінцем – членом політбюро, секретарем ЦК ВКП(б) А. Ждановим [7, с. 40-41].

Д. Мануїльському було доручено розробити проект Положення про наркомати закордонних справ союзних республік, створені відповідно до ухвалених 1 лютого 1944 р. X сесії Верховної Ради СРСР законів «Про утворення військових формувань союзних республік та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного у союзно-республіканський» та «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин і про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного у союзно-республіканський народний комісаріат».

На відміну від аналогічного документа, розробленого О. Корнійчуком, в проекті Д. Мануїльського не наголошувалося на потребі налагодження безпосередніх дипломатич-

них відносин союзних республік з іноземними державами. Республіканські уряди лише могли ставити перед НКЗС СРСР питання щодо урегулювання в бажаному для них дусі взаємин із сусідніми країнами (кордони, відшкодування втрат під час окупації, дипломатичні представництва тощо). На час проведення політичних або торговельних переговорів Кремля з іноземними урядовими делегаціями відповідні зацікавлені республіканські НКЗС мали тільки «залучатися». Їхні працівники могли також включатися до складу загальносоюзних дипломатичних місій, передусім, у тих країнах, де були компактні групи емігрантів, що переселилися в різні часи з відповідних республік [7, с. 39-40].

Розвиваючи пропозиції свого попередника про підготовку республік СРСР до повоєнної мирної конференції, Д. Мануїльський вважав доцільним здійснити перевірку узагальнених Надзвичайною державною комісією із встановлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників даних про людські й матеріальні втрати та збитки. Республіканські НКЗС мали також із санкції Москви організувати поїздку дипломатичних представників та іноземних журналістів на території, які були тимчасово окуповані.

В документі визначалися й заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації працівників республіканських НКЗС, вказувалося на потребу налагодження систематичного вивчення ними всесвітньої історії, історії міжнародних відносин і зовнішньої політики, тогочасної світової політики, політичної й соціально-економічної географії, економіки й особливо іноземних мов (англійської й французької та мов прикордонних держав) [7, с. 41]. Готувати дипломатичних працівників, згідно рішень РНК УРСР від 9 вересня й наказу наркома освіти П. Тичини від 18 жовтня 1944 р., мали в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка на факультеті міжнародних відносин.

Але в цілому «проект Мануїльського» не тільки істотно обмежував участь союзних республік у міжнародній діяльності, але й фактично зводив її нанівець. У концепції новопризначеного наркома чітко простежувалося намагання союзного центру використовувати республіканські НКЗС лише в якості своїх допоміжних філій, що мали слухняно вирішувати геополітичні й пропагандистські завдання сталінської дипломатії. Щоправда, якийсь час Кремль продовжував досить уміло розігрувати «українську карту» на міжнародній арені.

І надалі представники НКЗС УРСР на зустрічах із членами зарубіжних делегацій висловлювали впевненість у встановленні найближчим часом дипломатичних відносин. Так, на запитання міністра закордонних справ коаліційного уряду Югославії – І. Шубашича (який наприкінці листопада 1944 р. разом із віце-прем'єром Е. Карделем відвідав Київ), чи має уряд УРСР намір встановити після війни дипломатичні стосунки з Югославією та іншими державами, завідувач консульсько-протокольним відділом К. Волохов відповів, що республіканські наркомати створені саме за для цього, тобто для встановлення зовнішніх зв'язків республіки [8]. А під час Установчої конференції ООН у Сан-Франциско в травні 1945 р. Д. Мануїльський наголошував на тому, що Україна готова в обмінятися дипломатичними і консульськими представництвами з будь-якою країною [11]. Серед держав, із якими вже найближчим часом передбачалося налагодження прямих контактів, найчастіше називалися Польща і Чехословаччина. Їхні промосковські уряди також неодноразово висловлювали бажання встановити безпосередні дипломатичні зв'язки з Києвом, так, чехословацький президент Е. Бенеш улітку 1945 р. заявив, що Україна могла б стати ключовим членом слов'янського блоку [18, р. 196].

Водночас іноземні аналітики-міжнародники не мали жодних сумнівів щодо дійсних, а не декларативних повноважень республіканських НКЗС на міжнародній арені, вказуючи, по-перше, на невинуватість з правового погляду дублювання республіканських і союзних представників у міжнародних організаціях, а по-друге – на те, що союзні республіки не-

здатні виконувати свої зовнішньополітичні повноваження без дозволу й допомоги Центру. В таємному звіті відділу досліджень і аналізу Управління стратегічних служб США ще 16 грудня 1944 р. прямо наголошувалося, що «союзні республіки обмежені сьогодні тим, що вони не є суверенними державами, а натомість становлять невідривну частку вкрай централізованої держави. Вони позбавлені автономії у більшості урядових функцій». На думку американських розвідників, сталінська «конституційна реформа» «не скасувала остаточно контролю центрального уряду за здійсненням зарубіжних зв'язків» [10, с. 225-226].

Згідно ялтинських домовленостей «великої трійки», вже 27 квітня 1945 р. – на другому пленарному засіданні Установчої конференції ООН одностайно була ухвалена резолюція про включення Української та Білоруської РСР до т. зв. «initial members», а 30 квітня Виконавчий комітет зібрання надіслав урядам УРСР і БРСР офіційні пропозиції відрядити своїх делегатів до Сан-Франциско. Щоправда, інформація про запрошення Української й Білоруської РСР стати членами-засновниками ООН була опублікована в «Радянській Україні» лише 3 червня 1945 р., причому з неї випливало, що ініціатива виходила від делегації СРСР. Зазначалося також, ніби «представники Радянського Союзу висловили згоду з пропозицією США, заявивши, що можна було б довести кількість голосів Сполучених Штатів Америки в Асамблеї до трьох» [13]. Насправді ж Білий Дім кількома місяцями раніше відмовився від цієї ідеї, оскільки вона порушувала Конституцію США стосовно прав суб'єктів федерації.

Загалом керівник делегації Української РСР – заступник голови Раднаркому й нарком закордонних справ республіки Д. Мануїльський справив велике враження на делегатів Сан-Франциської конференції своєю ерудицією та знанням кількох іноземних мов, що дало привід окремим західним дослідникам писати про «еру Мануїльського в ООН», «золотий вік української радянської дипломатії» [19, р. 145]. 3 6 травня члени української делегації (усього 12 чол.) активно включилися в роботу комісій і комітетів конференції, а Д. Мануїльський, який за рівнем наближеності до Сталіна фактично очолив усе радянське представництво, був удостоєний честі сформувавати й очолити першу комісію першого комітету, що готувала текст преамбули і першого розділу Статуту ООН – «Цілі і принципи» міжнародної організації.

Український нарком також брав участь у роботі першої комісії третього комітету, де розглядалися структура і процедурні питання Ради Безпеки. Заступник голови РНК УРСР І. Сенін увійшов до комітету, що розробляв положення про Раду Безпеки ООН; віце-президент АН УРСР О. Палладін взяв участь у роботі комітету, який розглядав питання членства держав в ООН; ректор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка – В. Бондарчук і директор Інституту історії АН УРСР М. Петровський працювали в комітетах, що визначали повноваження Генеральної Асамблеї та Економічної і соціальної ради (ЕКОСОП), а член-кореспондент АН УРСР П. Погребняк – у комітеті з розроблення положень про Міжнародний суд ООН.

В опублікованих документах делегації УРСР міститься понад десять поправок і пропозицій її членів, що стосувалися власне тексту Статуту ООН, тимчасових правил Генеральної Асамблеї ООН, статусу біженців і переселенців та переміщених осіб, представництва неурядових організацій в ЕКОСОП ООН тощо. Представники УРСР підтримали пропозицію делегації США щодо назви організації міжнародного співробітництва й безпеки, яку свого часу оприлюднив Ф. Д. Рузвельт, – ООН. Спільно з іншими делегаціями українські дипломати рішуче виступили проти залучення до ООН колишніх прибічників нацистської Німеччини й фашистської Італії, зокрема, франкістської Іспанії й салазарівської Португалії, що були прийняті в ООН лише 14 грудня 1955 р. (разом з Австрією, Албанією, Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною й Фінляндією) [15, с. 112-122].

22 травня 1945 р. Д. Мануїльський дав прес-конференцію для журналістів, акредитованих у Сан-Франциско, й наголосив: «Багато хто уявляє собі взаємовідносини між нашими республіками й загальносоюзним урядом так, як склалися історично взаємовідносини між урядом Вашингтона і окремими штатами. Це помилка... Це союз рівноправних окремих національних держав, кожна з яких має національну державну суверенність, має свою конституцію, свій окремий парламент» [15, с. 96]. А 26 червня, одним із перших, він підписав одноголосно схвалені попереднього дня Статути ООН і Міжнародного Суду. Президія Верховної ради Української РСР ратифікувала їх 21 серпня 1945 р.

Але, оскільки Українська РСР не була самостійною державою з міжнародно-правового погляду, вона не могла мати й незалежної зовнішньої політики. Про це переконливо свідчить хоча б той факт, що договори, в яких було зафіксоване врегулювання територіальних проблем та проходження кордонів УРСР з Польщею (від 16 серпня 1945 р.) і Чехословаччиною (від 29 червня 1945 р.), підписувалися від імені СРСР. Якщо в ООН Українська РСР, з огляду на потреби загальносоюзної дипломатії, мала бути формально суверенною, то безпосередні українсько-польські чи українсько-чехословацькі взаємини вбачалися Кремлем небажаними. Підписані делегацією Української РСР 10 лютого 1947 р. в Парижі мирні договори з Італією, Болгарією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією стали дійсними лише після їхньої ратифікації Президією Верховної Ради СРСР, яка поширила дію цього акту на УРСР та БРСР.

І все ж специфічну дипломатичну діяльність Української РСР після завершення Установчої конференції ООН у Сан-Франциско та помітну роль у ній Д. Мануїльського не слід відкидати. Так, у вересні 1945 р. в Лондоні нарком закордонних справ УРСР був обраний першим віце-головою Підготовчої комісії ООН, яка мала ухвалити тимчасовий порядок денний перших сесій Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, ЕКОСОП, Ради з опіки, вирішити питання про постійне місце перебування ООН тощо.

Коли ж 10 січня 1946 р. в британській столиці відкрилася I сесія Генеральної Асамблеї ООН, Українська РСР терміном на 1 рік стала членом ЕКОСОП (її спеціалізованих органів – Статистичної комісії, Комісії з прав людини, Комітету у справах біженців і переміщених осіб, Комітету з проведення заходів щодо консультацій із неурядовими організаціями, Тимчасової комісії з економічної відбудови розорених районів, Фіскальної комісії та Комісії народонаселення), а також увійшла до Ревізійної комісії ООН. На цій же сесії очолювана Д. Мануїльським делегація рішуче виступила на захист темношкірого населення Південної Африки, гнобленого расистами.

Водночас 21 січня 1946 р. Д. Мануїльський адресував Раді Безпеки ООН спеціального листа, в якому наголошувалося, що воєнні дії проти проголошеної 17 серпня 1945 р. Республіки Індонезії за участю «як регулярних англійських військ, так і ворожих японських збройних сил», створили загрозу миру й безпеці в регіоні, та пропонувалося провести належне й об'єктивне розслідування внутрішньополітичної ситуації в країні та вжити відповідні заходи. Урядова Національна партія Індонезії, що очолювала визвольну боротьбу на Зондському архіпелазі, надіслала главі делегації УРСР телеграму, де зазначалося: «Серйозно протестуючи проти представництва Голландії в Раді Безпеки, яке суперечить інтересам Індонезії й не відповідає основній тезі Атлантичної хартії, ми дозволимо собі довірити справу Індонезії Вашій доброзичливій підтримці та захистові». А в джакартському журналі «Індонезія» відзначалося, що представник УРСР «захищав справу індонезійського народу так наполегливо, як це міг зробити лише сам індонезійський народ» [17, с. 44].

За деякими ознаками, Д. Мануїльському відвоилася в тогочасній зовнішньополітичній діяльності СРСР досить специфічна роль: у якості представника «суверенної» Укра-

їнської РСР він міг виступати з окремих питань порядку денного наполегливіше, ніж керівники союзного МЗС. Так, з початком роботи Паризької мирної конференції (29 липня – 15 жовтня 1946 р.) саме йому довелося відіграти помітну роль у вирішенні питання про запрошення на саміт делегації щойно проголошеної й керованої комуністами Народної Республіки Албанії (створене італійськими окупантами т. зв. «Албанське королівство» формально-юридично продовжувало існувати). Натомість радянська дипломатія категорично виступала проти участі в конференції окупованої союзниками Австрії – з огляду на її невизначений на той час міжнародно-правовий статус. За дорученням Кремля, Д. Мануїльський виступив на підтримку Албанії, й після бурхливих дебатів на мирну конференцію були запрошені обидві країни.

На відміну від Паризької мирної конференції 1919-1920 рр., де Надзвичайна дипломатична місія УНР так і не набула офіційного статусу, в 1946 р. делегація Української РСР (Д. Мануїльський; заступник голови Ради міністрів УРСР А. Барановський; завідувач політичного відділу МЗС О. Война; професор М. Петровський; завідувач кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка О. Касименко; старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР Л. Коваленко; куратор курсу міжнародного права Харківського юридичного інституту, доктор юридичних наук В. Корецький; працівники МЗС УРСР М. Лисенко і М. Лукін; професор Ф. Примак; завідувач відділу статистики Інституту економіки АН УРСР і голова Відділу суспільних наук АН УРСР, професор М. Птуха та керівник представництва УРСР в Європейському комітеті ЮНРРА, представник УРСР в ЕКОСОП – В. Тарасенко) брала активну участь в обговоренні найважливіших і найгостріших питань – територіальних, політичних та економічних.

Так, Д. Мануїльський був обраний віце-головою комісії з політичних і територіальних питань для Італії, А. Барановський очолив комісію для Румунії, а М. Птуха став доповідачем комісії для Угорщини. Загалом члени делегації УРСР стали учасниками всіх створених на Паризькій конференції комісій з політичних і територіальних питань для колишніх союзників нацистської Німеччини, а також економічної комісії для Італії й економічної комісії для Балкан та Фінляндії.

При вирішенні проблеми болгарсько-грецького кордону, коли офіційні Афіни, посилячись на «стратегічні мотиви», вимагали відторгнення від Болгарії 10% її території на півдні, Д. Мануїльський знову зіграв вирішальну роль. Від імені УРСР він розповсюдив серед учасників конференції листа-звернення зі спростуванням грецьких територіальних претензій, які ставили під загрозу безпеку Софії та Пловдива. А у виступі 14 серпня 1946 р. Д. Мануїльський наголосив: «По якому праву грецька делегація претендує на споконвічну болгарську землю, де на 300 тисяч населення є всього 150-200 чоловік грецької національності?» [11, с. 209]. Хоча Паризька конференція й залишила тимчасово цю проблему відкритою, але Третя сесія Ради міністрів закордонних справ п'яти великих держав (4 листопада – 12 грудня 1946 р., Нью-Йорк) висловилася на користь збереження Болгарії в кордонах станом на вересень 1940 р.

Як віце-голова комісії з політичних і територіальних питань для Італії, Д. Мануїльський, спільно з польською делегацією, наполіг на внесенні до проекту мирного договору з цією державою статті про заборону всіх організацій фашистського типу і таких, що ведуть ворожу пропаганду проти Об'єднаних Націй. Конференція схвалила і поправку делегації УРСР, яка зобов'язувала Італію передати Греції архіпелаг Додеканес (Південні Споради), що завершило процес територіальної консолідації цієї держави.

Але пропозиції Д. Мануїльського від 14 вересня 1946 р. щодо встановлення єдиних митних кордонів та валюти для Вільної території Триєст і Югославії, а також підпорядку-

вання останній залізничної мережі та зовнішньої політики Трієсту були відкинута переважно більшістю членів комісії. Загалом радянські представники наполягали на тому, щоб уся Юлійська Країна, включно з її центром – Трієстом, незважаючи на наявність італійської етнічної громади в окремих населених пунктах, була передана Югославії з огляду на те, що регіон був очищений від нацистів Народно-визвольною армією Югославії. Уряди США, Великої Британії та Франції пропонували східну частину спірної території віддати Югославії, а західну з Трієстом залишити за Італією.

Після тривалої дискусії сторони зійшлися на компромісному варіанті: більша – східна частина Юлійської Країни передавалася ФНРЮ, а менша – західна (зони «А» і «Б») переходила під управління ООН і була названа Вільною територією Трієст. Вибори до її урядової ради мали пройти не пізніше, ніж через 4 місяці після ратифікації мирного договору. Але цього так і не відбулося внаслідок непереступливості сторін: 5 жовтня 1954 р. в Лондоні ФНРЮ та Італія уклали угоду, за якою зона «А» відійшла до Італії, а зона «Б» – до Югославії.

Не дістала схвалення і українська поправка щодо обмеження спроб держав-переможниць задовольнити свої фінансово-економічні претензії до офіційного Рима за рахунок італійських активів (подібна «турбота» Кремля про Італію пояснювалася тимчасовою участю в її уряді комуністів та лівих соціалістів). В мирному договорі з Італією зазначалося, що претензії до неї задовольнятимуться за рахунок італійських активів, які перебували відповідно в межах юрисдикції кожної з держав-переможниць.

З тих же міркувань А. Барановський, рішуче виступив проти поправки делегації Південно-Африканського Союзу про встановлення «справедливих», тобто завищених, цін для колишніх союзників Німеччини за товари, придбані у громадян Об'єднаних Націй у рахунок репарацій. Кремль був переконаний у тому, що ця пропозиція являла собою спробу створення привілейованого становища для іноземних нафтових компаній у Румунії. Зрештою, компенсація іноземним власникам за втрачене майно на території колишніх союзників Німеччини була визначена в 2/3 від фактичних збитків [14].

Делегація УРСР на Паризькій мирній конференції виступила й проти практичного втілення принципів «відкритих дверей» та «рівних можливостей», які західні держави планували покласти в основу розгляду питання про режим судноплавства на Дунаї. Тому було ухвалено рішення провести з цієї проблеми окрему міжнародну конференцію, але водночас сторони домовилися включити до текстів мирних договорів із Болгарією, Румунією й Угорщиною спеціальні статті про судноплавство на Дунаї на базі згаданих принципів.

Оскільки Д. Мануїльський тимчасово потрапив у неласку до Сталіна, делегацію УРСР на Белградській (Дунайській) конференції 30 липня – 18 серпня 1948 р. очолював уже А. Барановський. На засіданні 5 серпня він рішуче виступив проти американсько-британського проекту, що передбачав поширення міжнародного режиму на притоки Дунаю й надання всім зацікавленим державам прав не лише на судноплавство, а й торговельно-промислової діяльності у придунайському регіоні. А. Барановський заявив учасникам конференції, що Україна історично має тісні зв'язки з Дунаєм, який є для неї традиційним торговельним шляхом. Що ж до США, наголосив глава української делегації, то ця країна жодного відношення до Дунаю не має, обсяг її експорту до країн регіону становив ледве 0,5% всього обсягу американського експорту. Тому делегація УРСР рішуче виступила проти намірів США, під приводом надання фінансової допомоги, спрямувати в регіон політичну й економічну експансію.

Делегація УРСР спільно з країнами «народної демократії» (Болгарія, Румунія, Угорщина, Чехословаччина, Югославія) забезпечила прийняття чинного донині радянського

проекту, який обмежував компетенцію нової Дунайської комісії лише судноплавною 2588-км частиною річки від баварського міста Ульм до Чорного моря. Умови конвенції передбачають вільне судноплавство для торговельних кораблів, але військовим суднам недунайських держав забороняється плавання річкою; прохід військових суден країн регіону дозволений лише із санкції відповідних зацікавлених сторін. Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала цей документ 18 лютого 1949 р., приєднавшись, таким чином, до Дунайської комісії.

На II сесії Генеральної Асамблеї ООН 13 листопада 1947 р. Українська РСР була обрана на непостійним членом Ради Безпеки дворічний термін (США висували на місце, призначене для країн Центрально-Східної Європи, кандидатуру Чехословаччини, але офіційна Прага за порадою Кремля підтримала кандидатуру УРСР) і в цій якості входила до складу Комісії з атомної енергії (в лютому 1948 р. навіть очолювала її), Комісії ООН з озброєнь звичайного типу та Комітету з прийому нових членів ООН. В Раді Безпеки ООН українська делегація провадила доволі активну дискусію щодо колоніальної війни Нідерландів в Індонезії, а також компромісного вирішення Палестинської проблеми.

З 28 березня 1947 р. Українська РСР стала членом Економічної комісії ООН для Європи і приєдналася до Міжнародної організації радіомовлення та телебачення, а на III сесії Генеральної Асамблеї ООН Д. Мануїльський очолив Комітет із перевірки повноважень делегацій. Ще 22 липня 1946 р. українська делегація спільно з представниками 50-ти держав-членів ООН взяла участь у скликаній ЕКОСОП у Нью-Йорку міжнародній конференції з питань охорони здоров'я. На ній вперше в міжнародній практиці одним із базових та невід'ємних прав людини, незалежно від раси, релігії, політичних поглядів, соціального та економічного статусу, було проголошено здоров'я. Таким чином, з 7 квітня 1948 р. Українська РСР стала однією з держав-співзасновників Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), того ж року вона вступила до Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої метеорологічної організації та Міжнародного союзу електрозв'язку.

Навіть у розпал холодної війни УРСР виявляла певну дипломатичну активність, саме в той час її представники увійшли до Всесвітньої Ради Миру, а у вересні 1951 р. в Києві відбулася Українська республіканська конференція миру. В ООН Д. Мануїльський активно підтримав прохання про вступ до неї Цейлону та Лаосу. Однак навіть така обмежена дипломатична активність Української РСР не була позбавлена умовностей і залежності від загальносоюзного Центру, що наочно було продемонстровано рішенням республіканського керівництва вийти зі складу ВООЗ вже в 1949 р. Причиною, в дусі холодної війни, було названо «невідповідність дій ВООЗ завданням, передбаченим Статутом» [19, s. 100].

І все ж Українська РСР продовжувала брати активну участь у розробленні міжнародних угод у гуманітарній сфері, зокрема, на дипломатичній конференції в Женеві 21 квітня – 12 серпня 1949 р. її делегація внесла пропозицію, що визначала правовий статус медичного персоналу, затриманого воюючою стороною. В пропозиції пропонувалося не вважати військовополоненими представників медико-санітарної служби й передбачалося, що лікарі, санітари, медсестри та інші медичні працівники, які хоча й не служили в медичних частинах своїх Збройних сил, у разі потрапляння до рук ворога можуть надавати відповідну допомогу військовополоненим та користуватися тими ж пільгами, що й військовий медичний персонал. Таким чином, українська радянська дипломатія долучилася й до розроблення та імплементації норм гуманітарного міжнародного права в життя.

Таким чином, незважаючи на відсутність в Українській РСР власної лінії дипломатичної діяльності, її вихід на міжнародну арену в «еру Мануїльського», що тривала до його відставки 10 червня 1952 р., мав велике позитивне значення. Він сприяв збереженню

серед окремих верств населення державницьких настроїв і водночас розкривав очі на кричущу невідповідність між формальним зовнішньополітичним статусом України, що своєю участю в діяльності ООН дістала певне визнання світового співтовариства, та її фактичним становищем абсолютно залежної частини радянської імперії.

Якими б не були справжні мотиви й політичні наміри офіційного Кремля – системною «great strategy», тактичним ходом, кон'юнктурним політичним маневром чи дипломатичним фарсом, - позитивні наслідки створення зовнішньополітичного відомства Радянської України після більш, ніж двадцятирічної вимушеної перерви, були безсумнівними. Це стосувалося не лише появи поняття «держава Україна» в тогочасній закордонній пресі й формального набуття УРСР статусу суб'єкта міжнародного права, а й політичних зрушень усередині неї.

Глибинний сенс своєрідного «дрейфу» України до міжнародного життя не могли вихолостити жодні хитромудрі кремлівські фільтри. Підвищення значущості українського питання в СРСР обернулося новою загрозою для радянської тоталітарної системи, з якою вона мусила справлятися протягом кількох післявоєнних десятиліть, але так і не змогла подолати.

«Між державами-членами ООН Українська та Білоруська РСР були, як тінь дерева між справжніми стовбурами, – влучно зазначив один із фундаторів дипломатії вже незалежної України – постійний представник України при ООН в 1992-1994 рр. і посол України в Канаді в 1993-1996 рр. В. Батюк, – але ж були – то була тінь від справжнього дерева, і тому толерувались, бо передбачливим політикам вірилось, що невдовзі і предмет, який відкидає від себе ту тінь, об'явиться на картині» [1, с. 41].

Список використаної літератури

1. Батюк В. Україна в ООН (роздуми напередодні 50-річчя Об'єднаних Націй) / Віктор Батюк // Альманах «Гомону України» на рік 1995. – Торонто, 1995. – С. 37-41.
2. Головченко В. «Золотий вік української радянської дипломатії»: міф і реалії / Володимир Головченко // Зовнішні справи. – 2011. – № 4. – С. 46-51.
3. Головченко В. І. «Обмежена дипломатія» Української РСР: здобутки і втрати / Володимир Головченко // Політологічний вісник: збірник наукових праць. – К.: «ІНТАС», 2011. – Вип. 53. – С. 280-294.
4. Головченко В. І. Українська РСР – держава-співзасновник ООН: погляд політолога-міжнародника / Володимир Головченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. Вип. 96. Ч. I. – К.: КНУ ІМВ, 2011. – С. 46-62.
5. Головченко В. На чолі зовнішньополітичного відомства Української РСР: перші кроки / Володимир Головченко // Зовнішні справи. – 2012. – № 4. – С. 52-55.
6. Головченко В. І. Україна – держава-співзасновник ООН: міфи й історичні реалії / Володимир Головченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: міжнародні відносини. – Вип. 38-39. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – С. 12-19.
7. Гриневиц В. А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР: проекти і реалії (1944-1945 рр.) / Владислав Гриневиц // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 35-46.
8. Джилас М. Бесіди зі Сталіним [Електронний ресурс] / Милован Джилас. – Режим доступу: http://warbibl.io.ua/s1181376/milovan_djilas_besidi_zi_stalinim.
9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920): науково-популярне видання / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.

10. Камінський Є. Політика США щодо України. Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція / Є. Камінський, А. Дашкевич / наук. ред. О. Потехін. – К. : Політична думка, 1998. – 548 с.
11. Лещенко Л. А. Україна на міжнародній арені (1945-1949) / Леонід Лещенко. – К. : Наукова думка, 1969. – 288 с.
12. Правда. – 1945, 29 мая.
13. Радянська Україна. – 1945, 3 червня.
14. Симоненко Р. Г. Паризька мирна конференція 1946 [Електронний ресурс] / Рем Симоненко. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Paryzka_myrna_1946.
15. Сиротинский С. Мануильский, Дмитрий Захарьевич (авторизованная биография) / С. Сиротинский // Деятели Союза Советских Социалистических Республик и Октябрьской революции : репринтное воспроизведение Приложения к циклу статей «Союз Советских Социалистических Республик», помещенных в 41-м томе Энциклопедического словаря Русского Библиографического Института Гранат. Ч. III. – М.: «Книга», 1989. – С. 298-301.
16. Українська РСР на міжнародній арені : збірник документів і матеріалів, 1944-1961 рр. – К. : Політвидав, 1963. – 576 с.
17. Шолмов Ю. А. Советский Союз – Индонезия. 1945 – 1954 / Ю. А. Шолмов / отв. ред. М. С. Капица; Институт Востоковедения АН СССР. – М. : «Наука», 1976. – 163 с.
18. Aspaturian Vernon V. The Union Republics in Soviet Diplomacy : a Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy / Vernon V. Aspaturian. – Geneva: E. Droz, 1960. – 228 p.
19. Sawczuk K. The Ukraine in the United Nations Organization : a Study in Soviet Foreign Policy, 1944-1950 / K. Sawczuk. – New York – London : Columbia University Press, 1975. – 158 p.

DMYTRO MANUILSKY AS A CHIEF OF THE UKRAINIAN SSR FOREIGN POLICY DEPARTMENT (1944-1952)

Holovchenko Volodymyr

Professor, Doctor of Sciences (Politology), Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *Creating of Ukrainian SSR' foreign policy department during the Soviet constitutional reform in 1944, whatever the true motives and intentions of official Kremlin policy, – systemic great strategy, tactical move, situational political maneuvering or diplomatic farce, – had a positive consequences. After more than two decades of forced interruption, the concept of «State Ukraine» appeared in diplomatic correspondence the Ukrainian SSR formally acquired the status of a subject of international law and was the «initial member» of the United Nations. The very fact of «the republic's emergence in the international arena» certainly contributed to the growth of national consciousness of Ukrainians, feeling them myself nation that is worth full representation in the international community.*

«First among equals» the Soviet Union republic was collaborating with international life, gradually formed its own corps of skilled diplomats, that gained experience of employment activities in international organizations, mastered new methods and the art of negotiation, the ethics of international communication, realized the strength and weakness of the Kremlin diplomacy and simultaneously observed visually slighted status of the Ukrainian SSR in foreign policy. The deep sense of a unique Ukrainian «drift» to international life could not to eviscerate any sophisticated Kremlin filters. The article spotlights the role of D. Manuilsky in launching the

«golden age of Ukrainian Soviet diplomacy», whose best achievements diplomatic service of independent Ukraine is developing.

Key words: *state, diplomacy, foreign policy, conference, international relations.*

References

1. Bat'uk V. Ukraïna v OON (rozdumy naperedodni 50-richch'a Objednanykh Natsij) / Viktor Bat'uk // Al'manakh «Gomonu Ukraïny» na rik 1995. – Toronto, 1995. – S. 37-41.
2. Holovchenko V. «Zolotyj vik ukraïns'koji rad'ans'konji dyplomatiji»: mif I realiji / Volodymyr Holovchenko // Zovnishni spravy. – 2011. – № 4. – S. 46-51.
3. Holovchenko V. I. «Obmezheni dyplomatiji» Ukraïns'koji RSR: zdobutky I vtraty / Volodymyr Holovchenko // Politologichnyj visnyk: zbirnyk naukovykh prats'. – K.: «INTAS», 2011. – Vyp. 53. – С. 280-294.
4. Holovchenko V. I. Ukraïns'ka RSR – derzhava-spivzasnovnyk OON: pogl'ad politologa-mizhnarodnyka / Volodymyr Holovchenko // Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: zbirnyk naukovykh prats'. Vyp. 96. Ch. I. – K.: KNU IMV, 2011. – S. 46-62.
5. Holovchenko V. Na choli zovnishn'opolitychnogo vidomstva Ukraïns'koji RSR: pershi kroky / Volodymyr Holovchenko // Zovnishni spravy. – 2012. – № 4. – S. 52-55.
6. Holovchenko V. I. Ukraïna – dezghava-spivzasnovnyk OON: mify j istorychni realiji / Volodymyr Holovchenko // Visnyk Kyjivs'kogo natsional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: mizhnarodni vidnosyny. – Vyp. 38-39. – K.: VPTS «Kyjivs'kyj universytet», 2012. – S. 12-19.
7. Grynevych V. A. Utvorenn'a Narodnogo komisariatu zakordonnykh sprav Ukraïns'koji RSR: proekty I realiji (1944-1945 rr.) / Vladyslav Grynevych // Ukraïns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1995. – № 3. – S. 35-46.
8. Djilas M. Besidy zi Stalinym [Electronnyj resurs] / Mylovan Djilas. – Rezhym dostupu: http://warbibl.io.ua/s1181376/milovan_djilas_besidi_zi_stalinim.
9. Doroshenko D. Moji spomyny pro nedavn'e mynule (1914-1920): naukovo-popul'arne vydann'a / Dmytro Doroshenko. – K.: Tempora, 2007. – 632 s.
10. Kamins'kyj Je. Polituka SSHA shchodo Ukraïny. Vytoky. Kontseptual'ni osnovy. Praktychna evolutsija / Je. Kamins'kyj, A. Dashkevych / nauk. red. O. Pot'ekhin. – K.: Politichna dumka, 1998. – 548 s.
11. Leshchenko L. A. Ukraïna na mizhnarodnij areni (1945-1949) / Leonid Leshchenko. – K.: Naukova dumka, 1969. – 288 s.
12. Pravda. – 1945, 29 maja.
13. Rad'ans'ka Ukraïna. – 1945, 3 chervn'a.
14. Symonenko R. G. Paryz'ka myrna konferentsija [Electronnyj resurs] / Rem Symonenko. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Paryzka_myrna_1946.
15. Syrotynskij S. Manuil'skij, Dmitrij Zakhar'evich / S. Syrotynskij // Dejateli Sojuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik i Okt'abr'skoj revolutsiji: reprintnoje vosproizvedeniye Prilozhenija k tsyklu statej «Sojuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik», pomeshch'onnykh v 41-m tome Entsiklopedicheskogo slovar'a Russkogo Bibliograficheskogo Instituta Granat. Ch. III. – M.: «Kniga», 1989. – S. 298-301.
16. Ukraïns'ka RSR na mizhnarodnij areni: zbirnyk dokumentiv i materialiv, 1944-1961 rr. – K.: Polityvdav, 1963. – 576 s.
17. Sholmov Ju. A. Sovetskij Sojuz – Indonezija. 1945 – 1954 / Ju. A. Sholmov / otv. red. M. S. Kapitsa; Institut Vostokovedeniya AN SSSR. – M.: «Nauka», 1976. – 163 s.
18. Aspaturian Vernon V. The Union Republics in Soviet Diplomacy: a Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy / Vernon V. Aspaturian. – Geneva: E. Droz, 1960. – 228 p.
19. Sawczuk K. The Ukraine in the United Nations Organization: a Study in Soviet Foreign Policy, 1944-1950 / K. Sawczuk. – New York – London: Columbia University Press, 1975. – 158 p.

ДМИТРИЙ МАНУИЛЬСКИЙ – РУКОВОДИТЕЛЬ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО ВЕДОМСТВА УКРАИНСКОЙ ССР (1944-1952 гг.)

Головченко В. И.

Доктор политических наук, профессор, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Создание внешнеполитического ведомства Украинской ССР в ходе советской конституционной реформы 1944 г., какими бы ни были действительные мотивы*

и политические намерения официального Кремля – системной «great strategy», тактическим ходом, конъюнктурным политическим маневром или дипломатическим фарсом, – имело позитивные последствия. После больше, чем двадцатилетнего вынужденного перерыва, понятие «государство Украина» появилось в дипломатической переписке, УССР формально приобрела статус субъекта международного права и стала государством-соучредителем ООН. Поэтому в статье также освещаются малоизвестные обстоятельства возобновления международной деятельности Украинской ССР и вхождения ее в число «initial members» ООН, выясняются действительные мотивы сталинской дипломатии в обеспечении этого процесса.

В публикации выяснена роль Д. Мануильского в формировании «золотого века украинской советской дипломатии» (по определению западных СМИ). Несмотря на отсутствие в Украинской ССР собственного внешнеполитического курса, ее выход на международную арену в «эпоху Мануильского» имел большое позитивное значение. Он содействовал сохранению в определенных слоях населения республики государственных настроений и в то же время раскрывал им глаза на вопиющее несоответствие между формальным международным статусом Украины, которая своим участием в создании и деятельности ООН получила определенное признание международного сообщества, и ее фактическим положением абсолютно зависимой составной советской империи.

Ключевые слова: государство, дипломатия, внешняя политика, конференция, международные отношения.

УДК 327.83:338.48-44(477-87)

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ПОСИЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ УКРАЇНИ

Парфіненко А. Ю.

Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню функціональних можливостей міжнародного туризму виступати каналом «публічної дипломатії». Визначено основні чинники, які в умовах глобалізації перетворюють світові туристичні потоки на інструмент зовнішньополітичного впливу. Охарактеризовано динаміку міжнародних туристичних прибуттів в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., які представлені як глобальний простір соціальних мереж та відповідних економічних і геополітичних впливів. Висвітлено основні підходи «нової публічної дипломатії» у межах якої соціальні інститути та процеси (у тому числі, туризм) розглядаються як самостійні суб'єкти міжнародних відносин та важливі складові «м'якої сили». Розкрито конструктивну роль туризму в формуванні глобального рейтингу «м'якої сили» та рейтингу національний брендів. Стверджується про наявність прямої кореляції між туристичною привабливістю та можливістю здійснення «м'якого» впливу. Обґрунтовано доцільність посилення промоції національного туристичного продукту як дієвого інструменту публічної дипломатії в Україні.*

Робиться висновок, що в умовах глобалізації туризм набуває політичної ваги як чинник неформальних міжнародних контактів, додаткового інструменту досягнення зовнішньополітичних інтересів держави і базової основи публічної дипломатії, а сама дипломатія може виступати дієвою стратегією розвитку національного туризму.

Ключові слова: *публічна дипломатія, культурна дипломатія, м'яка сила, міжнародний туризм, туристичні потоки, туристичний імідж, національний бренд.*

Постановка проблеми. Глобалізація сучасного світу, формування глобального інформаційного суспільства, зростання кількості позаінституційних суб'єктів міжнародних відносин, поставили на порядок денний дипломатичних відомств питання про необхідність використання додаткових інструментів реалізації зовнішньополітичних пріоритетів. До числа таких інструментів належить «публічна дипломатія», покликана забезпечити сприйняття політики однієї країни громадською думкою інших країн. На відміну від традиційної дипломатії, яка являє канал спілкування між урядами, культурно-гуманітарні та інформаційні заходи публічної дипломатії спрямовані на широку аудиторію.

У нинішніх умовах концепція «публічної дипломатії» постала не просто як поширена академічна теорія, а як цілком реальна практика управління політичними процесами та забезпечення лідерства. Сучасний міжнародно-політичний дискурс, як науковий, так і дипломатичний, характеризується активним використанням термінів «публічна дипломатія», «громадська дипломатія», «культурна дипломатія», «м'яка сила» тощо. Повною мірою це стосується України. В умовах військово-політичного протистояння з Російською Федерацією, спричиненого окупацією Криму та частини Донбасу, використання так званої «м'якої сили» почали розглядати в якості «найефективнішого механізму боротьби з російською

агресією» [1], «нової зброї України в умовах гібридної війни» [2]. На практиці це виявилось у чисельних культурно-іміджевих проєктах, ініційованих громадськістю та Міністерством закордонних справ України, та призвело до створення у грудні 2015 р. Управління публічної дипломатії у структурі МЗС нашої країни. До його компетенцій віднесено: зв'язки з медіа, у тому числі з онлайн-платформами, культурна дипломатія та реалізація іміджевих проєктів [3].

На тлі об'єктивної необхідності посилення комунікаційних стратегій, розвиток програм підтримки міжнародного туризму в Україні може стати дієвим напрямком формування позитивної репутації держави у глобальних інформаційних та туристичних потоках, показником безпеки та відкритості, чинником залучення інвестицій та валютних надходжень. Зважаючи на це, дослідження можливостей використання міжнародного туризму в якості інструменту публічної дипломатії є актуальним науковим завданням, що має безпосереднє практичне спрямування.

Мета статті – розкриття конструктивної ролі міжнародного туризму як інструменту досягнення зовнішньополітичних інтересів держави та однієї з базових стратегій публічної дипломатії, у тому числі, обґрунтування можливостей використання туризму в Україні для посилення неформальних міжнародних контактів, забезпечення позитивного іміджу та відповідного зовнішньополітичного впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто припустити, що публічна дипломатія є лише умовно новим явищем, оскільки в історичні ретроспективі завжди існувала в міжнародних відносинах. Виникнення сучасної концепції публічної дипломатії відносять до 1960-х років і зазвичай пов'язують із ім'ям Едмунда Джуїліона (Edmund Guillion) – колишнього американського дипломата, декана Флетчривської школи права та дипломатії при університеті Тафтса, який прагнув у такий спосіб відійти від терміну «пропаганда», що набув здебільшого негативних конотацій [4].

Дослідження теорії і практики публічної дипломатії представлено сьогодні значним масивом наукової літератури. Більшість із цих праць належить американським та британським науковцям. Серед чисельних останніх зарубіжних публікацій, у яких сформовано основи розуміння публічної дипломатії як взаємодіючих у глобальному середовищі акторів та мереж, слід назвати праці: Аткинсона С. (Atkinson, C.), Вагнера С. (Wagner, C.), Ван Штадена (Van Staden, A.), Дж. Найя (Nye, J.), Дізарда В. (Dizard, Wilson), Колла Н. (Cull, N.), Купера Р. (Cooper, R.), Лихтенштейна Дж. (Lichtenstein, J.), Милиссена Я. (Melissen, Jan), Носсела С. (Nossel, S.), Риордана (Riordan, S.), Уилсона Е. (Wilson, E.) та ін. До числа інструментів посилення зовнішньополітичного впливу авторами було віднесено: кіно, телебачення, музику, театр, спорт, відеоігри, соціальні мережі, а також туризм.

Підвищеному інтересу до публічної дипломатії в останні роки сприяють напрацювання у сфері маркетингу та суспільних комунікацій. Важливе значення для усвідомлення інструментів публічної дипломатії мали концепція «м'якої сили» Ная Дж. (Nye, J.), концепція «національного брендінгу» Саймона Анхольта (Simon Anholt), концепція «культурної дипломатії» та ін.

Зазначені аспекти публічної дипломатії знайшли відображення і у працях українських авторів, які прагнули дослідити не тільки чинники впливу м'якої сили, а й оцінити потенціал та можливості їх використання в Україні. Це публікації: Гай-Нижник П., Гуцал С., Кулеби Д., Нікулішиної Н., Слісаренко І., Тищенко-Тишковець О., Ціватого В., Цюрюпи М., Піскорської Г. та ін.

На тлі значної кількості праць, присвяченим проблемам публічної дипломатії, розуміння туризму як неформального чинника міжнародно-політичної взаємодії отримало

лише фрагментарне висвітлення. Здебільшого туризм розглядається в економічній площині. Позитивним винятком у цьому сенсі є праці Вебстера К. та Іванова С. (Webster, C. and Ivanov, S.) [5], Лінди Ріхтер (Richter, L.) [6], Майкла С. Холла (Hall, C.) [7] та ін. У контексті пропонованого дослідження заслуговує на увагу публікація Черевичко Т. В. «Туризм как инструмент публичной дипломатии» [8], присвячена ролі туризму в гуманізації міжнародних відносин і формуванні позитивного іміджу держави. Отже, концептуалізація міжнародно-політичного впливу туризму як інструменту публічної дипломатії, оцінка можливостей його використання з точки зору забезпечення зовнішньополітичних інтересів України залишається малодослідженою темою.

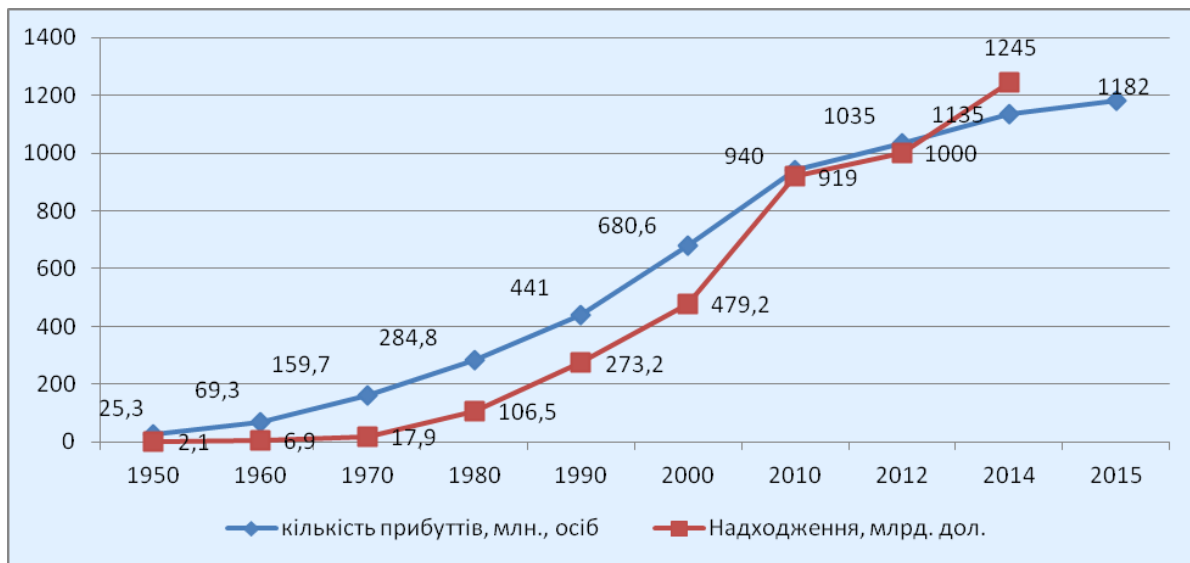
Основні результати дослідження. Погляд на туризм як на «інструмент толерантності», «підвищення діалогу між народами», форму «народної дипломатії» є давно поширеним у системі міжнародних відносин, що неодноразово підкреслювалося міжнародними організаціями. Так, Генеральною Асамблеєю ООН 1967 рік було оголошено «Роком міжнародного туризму» під гаслом «Туризм – паспорт миру». У заключному акті наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. (відомому як Хельсінкський заключний акт) туризм визначається «засобом сприяння міжнародним контактам, розвитку довіри між народами» [9]. Манільська декларація Всесвітньої туристичної організації (далі – ЮНВТО) 1980 року оголосила туризм чинником забезпечення миру, «моральною та інтелектуальною основою» для міжнародного взаєморозуміння та співробітництва [10]. Цей рух не втратив своєї актуальності й активно пропагується і у нинішніх умовах, про що свідчить діяльність відповідних міжнародних інститутів, які пропагують мир через туризм [11].

І все ж у найпоширенішому розумінні міжнародний туризм – це індустрія або галузь економіки, яку утворює система сервісних підприємств, передусім, засобів розміщення та об'єктів харчування, закладів розважального, пізнавального, ділового, оздоровчого та ін. призначення, туроператорів та турагентів, екскурсійних бюро, а також виробничих, транспортних, торгових підприємств, призначених для задоволення попиту на туристичні товари і послуги. Владні відносини у сфері туризму завуальовані щорічними статистичними даними щодо міжнародних туристичних потоків, внеску туризму в ВВП, занятість, створення робочих місць тощо, що привертає увагу багатьох дослідників для осмислення туризму як соціально-економічного явища. Стосунки між туристом і місцевим населенням розглядаються здебільшого або в економічному ракурсі (з позицій «споживач – виробник»), або у соціально-психологічному ракурсі (з позицій «гість – хазяїн»).

Усвідомленню міжнародного туризму у якості дієвого інструмента публічної дипломатії та зовнішньополітичного впливу сприяло декілька чинників.

По-перше, це – вражаюча глобальність досліджуваного явища, що виявляється у чимраз зростаючій кількості міжнародних туристичних прибуттів, повсюдній просторовій експансії туризму, формуванні світових центрів туристичного тяжіння. Формуються доволі сталі потоки і сталі напрямки, що роблять світ взаємозалежним і визначають відповідні геополітичні впливи. Масові туристичні потоки створюють підґрунтя для відповідних економічних і політичних рішень.

Свідченням того, що туризм перетнув межі суто економічної сфери є дані ЮНВТО, яка з 1950 р. здійснює статистичні спостереження за сферою туризму в світовому масштабі. З представленого в тексті графіку (рис. 1) видно, що кількість міжнародних туристичних прибуттів зросла з 25,3 млн. осіб у 1950 р. до майже 1,2 млрд. осіб у 2015 р. Грошові надходження від туристичної сфери станом на 2014 р. становили 1,246 трлн. дол. [12].

Рис. 1. Динаміка порівняльного росту міжнародних туристичних прибуттів і надходжень від міжнародного туризму в світі з другої половини ХХ ст.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [12].

Шалене збільшення кількості міжнародних туристичних прибуттів, що спостерігається з другої половини ХХ ст., змушує погодитися з думкою про те, що масові туристичні потоки є не просто хаотичним рухом великих людських потоків, а утворюють «особливий простір соціальних мереж, соціальних зв'язків та взаємодій» [13].

По-друге, зміни в системі міжнародних відносин, пов'язані з транспарентністю національних кордонів, універсалізацію ціннісних орієнтирів, поширенням нових інформаційно-комунікативних технологій, які поставили на порядок денний питання про розширення кола недержавних суб'єктів міжнародних відносин, здатних комунікувати з іноземною громадськістю. Це сприяло появі на початку 2000-х років концепції «нової» публічної дипломатії [14, 15], у межах якої було констатовано втрату державою абсолютної владної монополії в міжнародних політичних процесах. «Нова публічна дипломатія» уявлялася не державно-орієнтованою, а такою, що складається з багатьох акторів і мереж, взаємодіючих у глобальному середовищі. Фактично, це означало визнання активної ролі акторів «поза суверенітетом» (Дж. Розенау). До числа інструментів посилення зовнішньополітичного впливу було віднесено: кіно, телебачення, музику, театр, спорт, відеоігри, соціальні мережі, туризм та ін.

Зауважимо, що можливості сприйняття туризму та інших форм соціальної та культурної активності у відповідній площині передувала розробка необхідного інтелектуального підґрунтя, закладеного у працях Розенау Дж. (Rosenau, J.), Кіейна Р. (Keohane, R.), Найя Дж. (Nye, J.), Олджера Ч. (Alger, C.), Фуко М. (Foucault M.) та ін., що дозволили поглянути на соціальні інститути та соціальні групи як на самостійні суб'єкти міжнародних відносин.

Практичним підтвердженням зазначених змін в реалізації зовнішньополітичних пріоритетів може слугувати промова міністра закордонних справ (2010-2015 рр.) Великої Британії Уільяма Хейга (Hague W.), виголошена у 2010 р. під час презентації національної зовнішньополітичної стратегії. Ставлячи завдання посилення міжнародного впливу Великої Британії за рахунок активізації діяльності британської дипломатії, Хейг У. звернув увагу на те, що нині стосунки між країнами не є монополією голів міністерств закордонних справ або прем'єр-міністрів. «Існує маса зв'язків між окремими людьми, громадянсь-

кими суспільствами, бізнесом, групами впливу і благодійними організаціями, які являють собою частину стосунків між народами і які швидко розвиваються завдяки Інтернету» [16] – підкреслив У. Хейг.

По-третє, туризм, туристична привабливість безпосередньо розглядаються як складові так званої «м'якої сили» [17, р. 226]. Як відомо, концепт «м'яка сила» було запропоновано американським політиком, професором Гарвардського університету Дж. Найєм. На відміну від «жорсткої сили», що передбачає примус, м'яка сила дозволяє досягнути бажаних результатів на основі симпатії та привабливості. Згідно концепції Дж. Ная, країна може досягнути відчутних успіхів у світовій політиці, коли інші країни хочуть наслідувати її приклад, розділяти її цінності, захоплюватися економічними та культурними здобутками. Важливе місце в реалізації «м'якої сили» відводиться інформаційному ресурсу, новим засобам масової комунікації та комунікативним технологіям, практиці побудови привабливого зовнішньополітичного іміджу та брендингу країни [18].

Серед провідників «м'якої сили» широко відомі канали міжкультурного діалогу – «Фонд Фулбрайта», «Британська рада», «Альянс франсез», «Інститут Гете», «Інститут Сервантеса», «Інститут Конфуція» та ін., які через чисельні філіали стають майданчиками глобального культурного експорту своїх країн, сприяють академічним та культурним обмінам, забезпечують ділові зв'язки.

Активне використання культури у світових каналах масової комунікації як чинника «м'якої сили», забезпечення привабливості держави перетворилося на глобальний тренд, що свідчить про актуалізацію гуманітарних вимірів зовнішньої політики. Відповідно, культурна компонента або «культурна дипломатія» розглядається як «стрижень публічної дипломатії», висловлюється думка про те, що саме в культурній діяльності ідея нації втілюється найкращим чином [19]. Культура постає серед пріоритетів соціально-економічного та політичного розвитку, а зовнішня культурна політика розглядається як ефективний інструмент забезпечення лідерства. У процесі глобалізації, відзначає академік НАН України Пахомов Ю., у конкурентний вир дедалі більше втягуються не тільки економічні фактори, а й «ціннісні складові поведінки, властивої одній країні чи цивілізації в цілому». Саме ціннісні фактори, тобто «фактори культури і життєвих сенсів», стали «визначати результат конкуренції» [20, с. 39] та глобального впливу.

В цьому сенсі саме туризм, як відзначалося у попередніх публікаціях автора даної статті [21], має колосальний репутаційний та представницький потенціал, репрезентуючи національну культуру (минулу і сучасну), основні здобутки країни світовій спільності. Можна стверджувати, що репутаційний потенціал туризму є значно вищим, ніж у інших сферах, оскільки туризм, як правило, позбавлений персоніфікації, на відміну від спорту або політики. Туристична привабливість ґрунтується саме на культурних у широкому розумінні характеристиках країни, регіону або міста. З іншого боку, розвиток туризму в регіоні *a priori* означає високий рівень безпеки, розвинену інфраструктуру й високий рівень сервісу, тобто втілює в собі певні гарантії необхідного рівня задоволення потреб споживачів території.

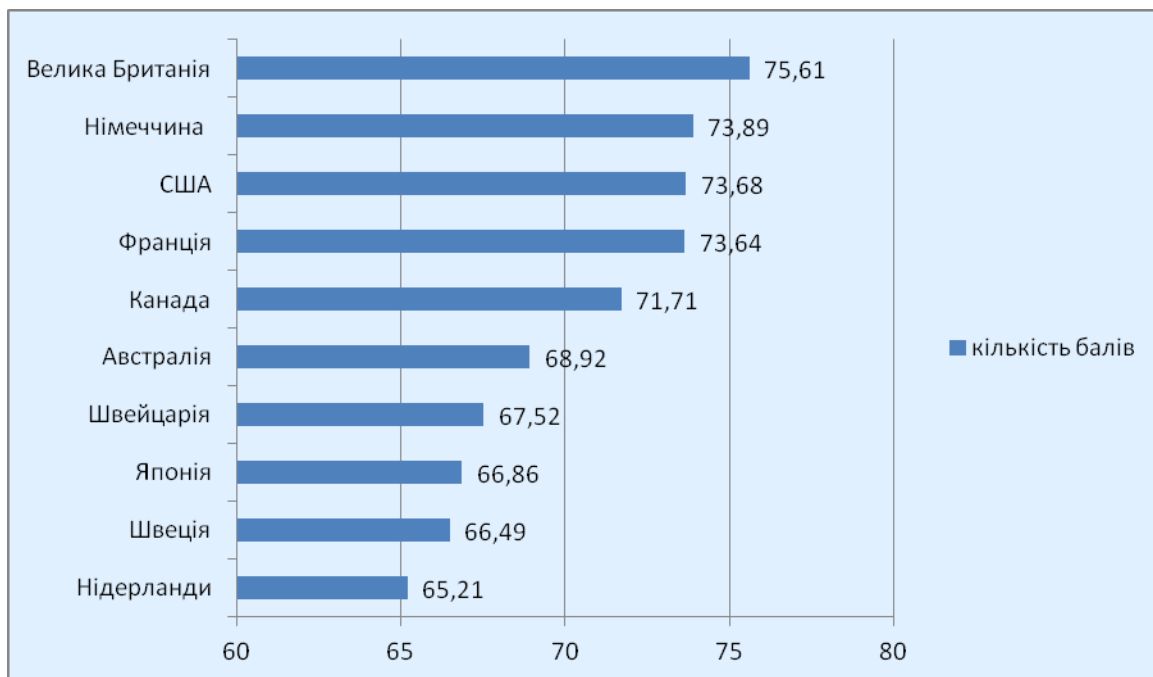
Оцінка туризму як компонента «м'якої сили» представлена сьогодні у багатьох комплексних і тематичних міжнародних індексах і рейтингах – економічних, соціальних, політичних та ін. У даному випадку варто звернути увагу на спеціалізований рейтинг «The Soft Power 30» лондонського агентства «Portland», що визначає привабливість і впливовість держав у світі. Рейтинг складається із двох частин, які включають об'єктивні показники (70%) та оцінки експертів (30%). Перша частина включає 6 субіндексів – бізнес-клімат, культура, інформатизація, державне управління, участь у міжнародних справах і освіта (рис. 2) – це ті чинники, які можна безпосередньо виміряти [22].

Рис. 2. Основна група показників рейтингу «The Soft Power 30».

Джерело: [22].

Показово, що субіндекс культура враховує, передусім, кількість туристів, що відвідують країну, глобальний успіх музичної індустрії та спортивні досягнення (з точки зору туристичного бізнесу, сфери які також слугують туристичній привабливості). Відповідно, до першої десятки зазначеного рейтингу входять наступні країни (рис. 3).

Рис. 3. Перша десятка країн у рейтингу «The Soft Power 30», 2015 р.

Джерело: [22].

Погляд на туризм як на інструмент «м'якого» впливу, фактичного експорту національної культури дозволяє розглянути туристичну сферу як важливу складову імідж-модельовання країни. В даному контексті туризм варто визначити не тільки як економічне явище або особливу форму переміщення людей, а і як «практику масового лобіювання ідеологічних, соціокультурних інтересів країни, як соціальну практику поширення сві-

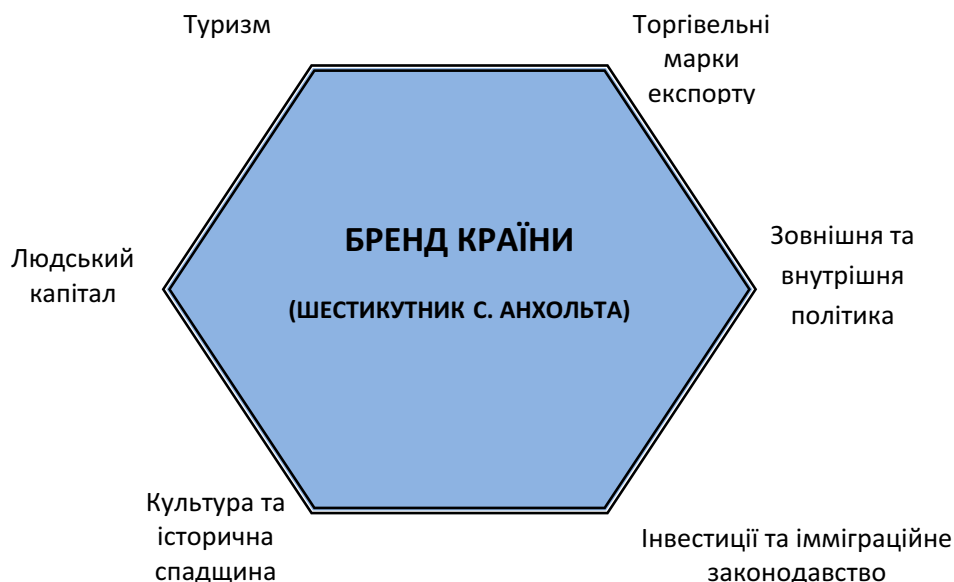

тосприйняття і ціннісних орієнтирів її народу (-ів)» [23]. Фактично йдеться про те, що туризм у структурі імідж-моделювання території постає як самостійна іміджева тактика – туристичний імідж, спрямований на експорт ціннісних факторів територіальної спільноти як запоруки забезпечення її конкурентоспроможності та глобального впливу.

Туристичний імідж, будучи безпосередньо пов'язаним зі всією ідеологією споживання, передбачає втілення крізь графічні та вербальні характеристики концентрованого уявлення про культурні особливості регіону, представляючи територіальний ресурс відповідній цільовій аудиторії. В умовах глобалізації туристичний імідж набуває статусу одного з основних ресурсів країни, що визначає її економічну, соціокультурну та політичну перспективу. Він служить однією з визначальних складових національного бренду країни [21, с. 25] (визначення – П. А.).

Роль туризму в формуванні національного бренду і пов'язаного із цим політичного впливу публічної дипломатії відображена, передусім, у роботах Саймона Анхольта (Anholt S.) та Уоллі Уоллінса (Olins W.). Так Уоллінс У., характеризуючи національний бренд, безпосередньо вказує на те, що культурні програми, спорт та туризм у структурі бренду – усі «пов'язані з політичними впливом» і є насправді «публічною дипломатією» [24, р. 175].

Туризм був віднесений Анхольтом С. до числа так званих «конкурентних ідентичностей» та включений до розробленого ним «Рейтингу національних брендів» (Anholt-GfK Roper Nation Brands Index), що оцінює сприйняття країни міжнародною громадською думкою, її зусилля у розвитку бізнесу, торгівлі, туризму, а також дипломатичних і культурних зв'язків з іншими країнами. «Конкурентні ідентичності» включають шість взаємопов'язаних чинників: туристична привабливість, людський капітал, якість експортованих товарів, справедливість уряду, привабливість культури і спорту, а також інвестиційна привабливість і привабливість країни як місця постійного проживання (рис. 4).

Рис. 4. Основні складові бренду території («шестикутник Анхольта»).

Джерело: [26, с. 21].

«Конкурентні ідентичності» території оцінюють уже існуючі елементи бренду і його інновації. Успішний розвиток зазначених елементів підтверджує конкурентоспроможність досліджуваної країни. На думку Анхольта С., управління «конкурентною ідентичністю» «більше пов'язано із національною ідентичністю, політикою або економічною конкуренцією, аніж з брендингом у звичному розумінні», що наближає цей процес до публічної

дипломатії [25, р. 20-21]. Ідея поєднання публічної дипломатії з брендингом знайшла втілення і у заснованому Анхольтом С. журналі «Брендинг місць і публічна дипломатія» («Place Branding and Public Diplomacy»), редактором якого він є.

Показово, що перша десятка країн у глобальному рейтингу «м'якої сили» та рейтингу національних брендів практично співпадають. До рейтингу Анхольта С. не входять лише Нідерланди, втім потрапляє Італія (табл. 1).

Таблиця 1.

Порівняння рейтингу країн у «The Soft Power 30» та «Anholt-GfK Roper Nation Brands Index»

The Soft Power 30			Anholt-GfK Roper Nation Brands Index		
Місце в рейтингу			Місце в рейтингу		
1	Велика Британія		1	Німеччина	
3	Німеччина		3	США	
3	США		3	Велика Британія	
4	Франція		4	Франція	
5	Канада		5	Канада	
6	Австралія		6	Японія	
7	Швейцарія		7	Італія	
8	Японія		8	Швейцарія	
9	Швеція		9	Австралія	
10	Нідерланди		10	Швеція	

Джерело: [22].

Водночас, варто визнати, що обсяг міжнародного туристичного потоку, який є важливим елементом обох наведених у порівняльній таблиці 1 рейтингів, сам по собі може бути оціночною процедурою. Очевидно, що відповідний рейтинг країн-лідерів за міжнародними туристичними прибуттями (рис. 5) відображає ступінь привабливості і відкритості країни для міжнародних візитів та інвестицій.

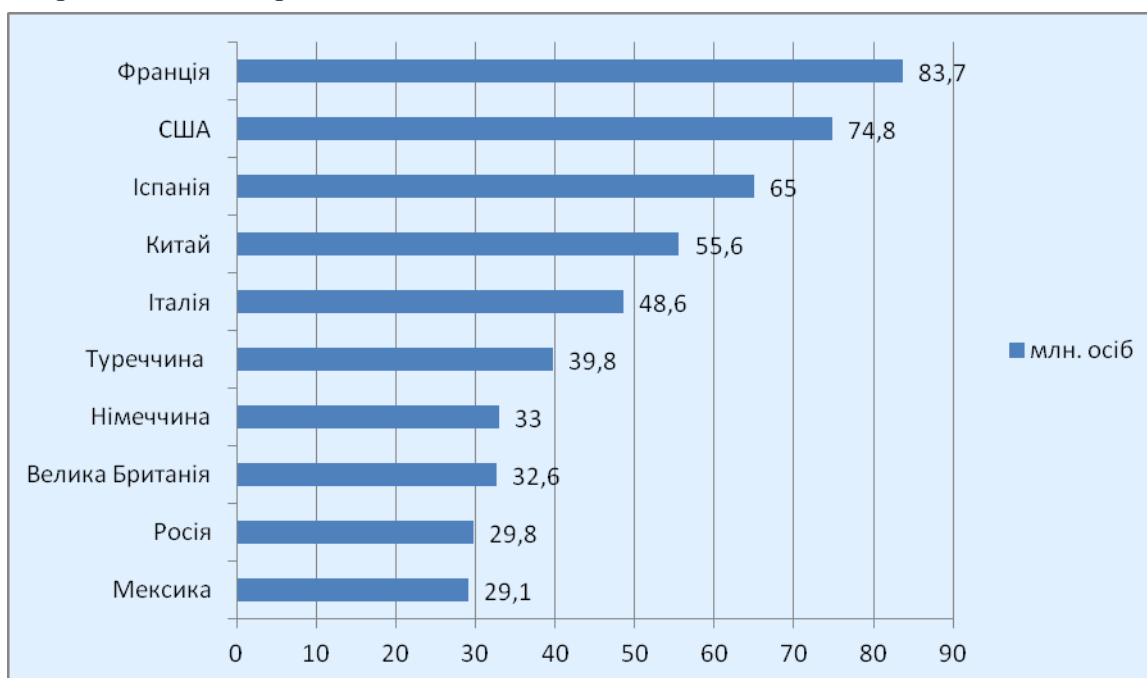
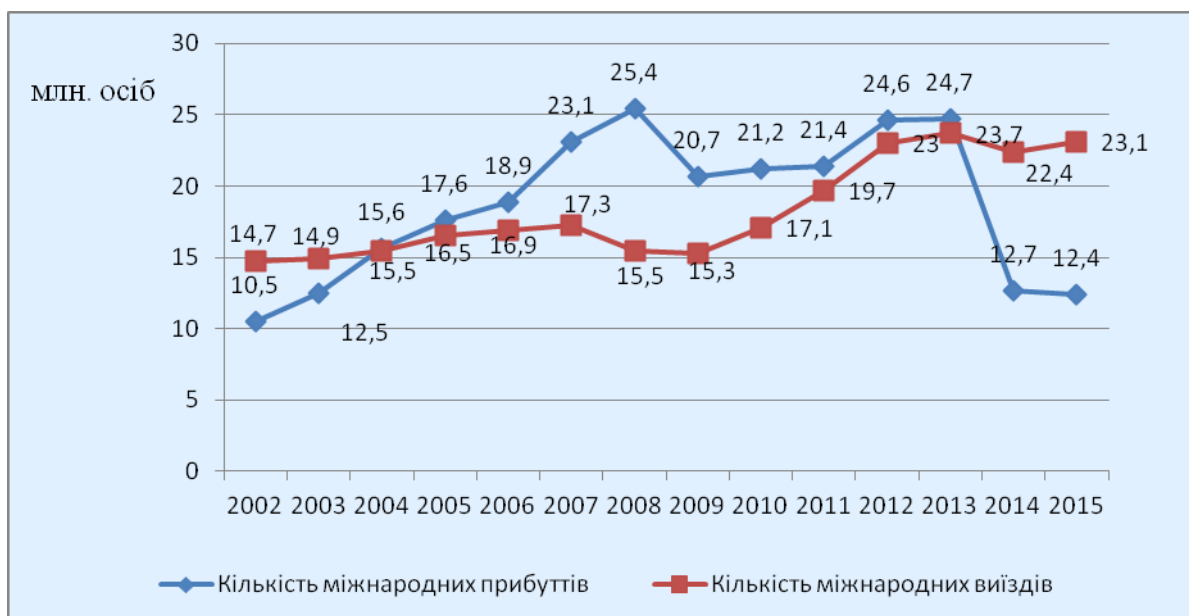

Рис. 5. Перша десятка країн за кількістю міжнародних туристичних прибуттів, 2014 р.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [27].

Аналізуючи першу десятку країн за кількістю міжнародних туристичних прибуттів, представлену на рис. 5, можна помітити, що п'ять з них – Велика Британія, Італія, Німеччина, США та Франція, входять до обох представлених у таблиці 1 рейтингів. Відповідно, це ще раз підтверджує висловлену тезу про наявність прямої кореляції між туристичною привабливістю та можливістю здійснення «м'якого впливу».

Можливості для посилення зовнішньополітичного впливу України. Україна об'єктивно володіє багатьма ресурсними та інфраструктурними передумовами для перетворення сфери міжнародного туризму на чинник соціально-економічного розвитку та публічної дипломатії. Суспільно-політичні та ринкові перетворення у пострадянській Україні дозволи сформувані сталі потоки міжнародних візитів та перетворили країну на впливову туристичну дестинацію. Протягом 2005-2013 років Україна мала позитивне сальдо в'їзного туристичного потоку (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка потоку міжнародних прибуттів та виїздів в Україні, 2002-2015 рр.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [28, 29].

Навіть попри те, що туристична політика останніх 25 років характеризувалася непослідовністю, постійними трансформаціями центрального органу управління у сфері туризму, відсутністю дієвих програм підтримки галузі, за кількістю міжнародних туристичних прибуттів аж до 2014 р. Україна була серед лідерів світового туристичного ринку. Рекордним для України став 2008 р., коли країну відвідало 25,4 млн. іноземців, що дозволило увійти до першої десятки країн за кількістю міжнародних туристичних прибуттів (рис. 7).

Військово-політичне протистояння з Росією спричинило різке зменшення у 2014 р. (на 48,5%) обсягу міжнародних туристичних прибуттів до України і вплинуло на докорінне переформатування їхньої просторової структури (аналіз змін у просторовій структурі туристичного потоку представлено у попередніх публікаціях автора) [31]. Очевидно, що на тлі проведення антитерористичної операції на сході України чимало іноземців відчувають побоювання за перебування в країні, що використовується і підігривається засобами масової інформації Росії.

Ситуація ускладнюється ліквідацією центрального органу управління у сфері туризму, функції якого протягом 2011-2014 рр. виконувало Державне агентство України з туризму

та курортів. Нині його функції покладено на новостворене управління туризму і курортів у складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Доволі показово, що за роки незалежності центральний орган управління у сфері туризму зазнавав принципових реорганізацій цілих 7 разів, що, звісно, не сприяло забезпеченню ефективності роботи.

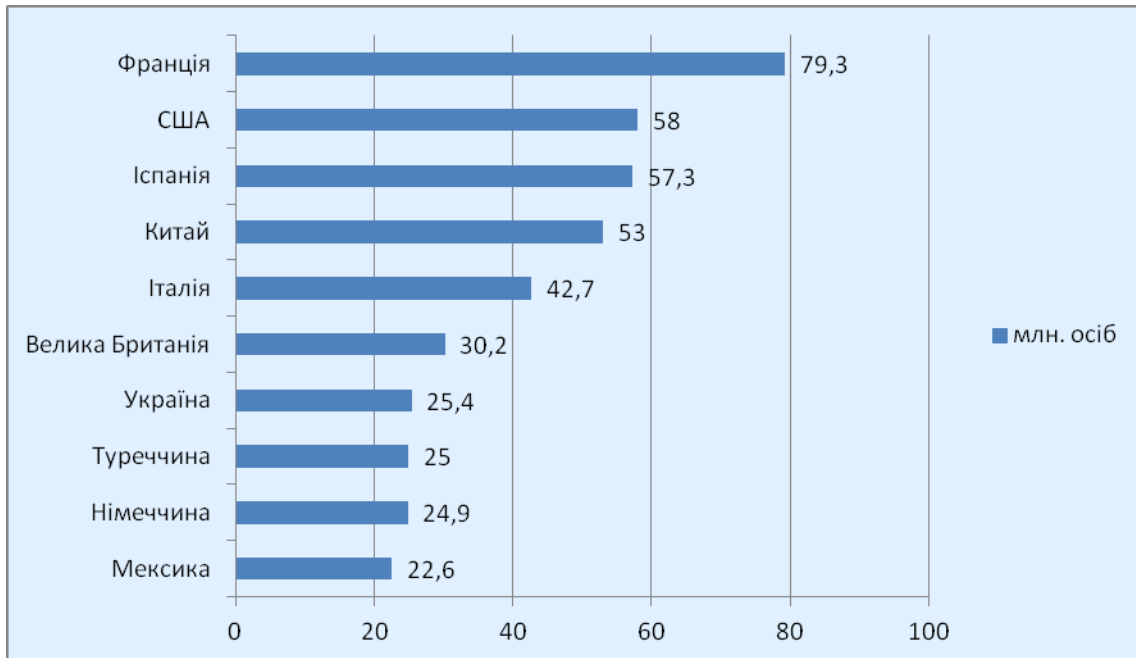

Рис. 7. Україна у ТОП-10 туристичних дестинацій світу, 2008 р.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [30].

В ході багатьох реформувань неодноразово виникало питання про створення національного туристичного офісу як визнаної світовим досвідом моделі просування і рекламування національного туристичного продукту. Щоправда, напередодні проведення «Євро-2012» було створено ДП «Національний туристичний офіс», діяльність і доля якого сьогодні залишається невідомою. Промоція України як туристичної країни здійснюється безсистемно, а у нинішніх умовах фактично відсутня. Причому це відбувається на фоні загострення міжнародної конкуренції за світові туристичні потоки, за які сьогодні активно борються не тільки країни, а й окремі регіони, великі мегаполіси та невіразні містечка. Щороку зростають бюджети та кількість туристичних представництв закордоном національних туристичних офісів, таких як: агентство з розвитку туризму Франції «Atout France» (33 представництва), інститут туризму Іспанії «Turespaña» (33 представництва), Національний комітет з туризму Німеччини «DZT» (30 представництв), італійська рада з туризму «ENIT» (25 представництв) та ін. Маркетингову активність виявляють національні туристичні офіси країн Центральної та Східної Європи.

На тлі активізації інструментів публічної дипломатії в Україні, що пов'язано з об'єктивною необхідністю протистояння інформаційному наступу з боку Росії, використання таких дієвих інструментів «м'якої сили» як туризм залишається серед першочергових завдань. Причому як зовнішньополітичних, так і суто економічних. У даному випадку ефективним інструментом реалізації туристичної політики держави може бути створення центрального органу управління у сфері туризму з широкими повноваженнями, а також національного туристичного офісу як маркетингової структури на засадах державно-приватного партнерства. Організація роботи національного туристичного офісу має відбува-

тися у щільному контакті з міністерствами культури та зовнішніх справ України. Лише за таких умов туризм, на основі безпосередніх людських контактів, здатен презентувати українську культуру та мистецтво, сучасні здобутки України світовій спільності, виступити дієвим механізмом «віталізації» спадщини, перетворення її на чинник соціально-економічного і культурно-духовного розвитку та забезпечення зовнішньополітичного впливу.

Разом з тим, для України, державна політика якої у гуманітарній сфері сконцентрована на консолідації та розвитку української нації, формуванні її історичної свідомості, підтримка культурно-туристичних проєктів у межах реалізації завдань публічної дипломатії надає туризму політичного значення як чинника формування громадянської активності і політичної свідомості власних громадян. У цьому сенсі туризм не тільки репрезентує національну культуру світовій спільноті, а й конструює національну ідентичність народу, від ставлення якого до своєї країни багато у чому залежить сприйняття зарубіжною аудиторією.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що в умовах глобалізації відбулося суттєве посилення політичної ваги міжнародного туризму. В науковій літературі та світовій практиці проєкти підтримки туристичної сфери почали розглядатися не тільки з точки зору соціально-економічного значення, а й у площині зовнішньополітичного впливу.

Світові туристичні потоки являють сьогодні глобальний простір соціально-культурних взаємозв'язків з відповідними економічними та зовнішньополітичними впливами, а туристична популярність країни перетворилася на практику поширення ціннісних орієнтирів народу. Туристичний імідж відіграє дієву роль у забезпеченні конкурентоспроможності країни у широку розумінні, виступає складовою національного бренду і є, фактично, дієвим інструментом так званого «м'якого впливу». В такому розумінні туризм виступає однією з базових стратегій публічної дипломатії, яка у нинішніх умовах є невід'ємним інструментом досягнення національних інтересів держави. Зважаючи на це, Україні, яка навіть попри агресію з боку Росії, залишається все ще доволі відвідуваною іноземцями країною, варто приділити більше уваги програмам підтримки міжнародного туризму, в тому числі, з точки зору поширення зовнішньополітичного впливу. У свою чергу, це дозволяє поглянути на дипломатію як на дієву стратегією розвитку національного туризму.

Список використаної літератури

1. Кулеба Д. М'яка сила – головна зброя України [Електронний ресурс] / Кулеба Д. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/ekspert-m-yaka-sila-golovna-zbroya-ukrayini-340433.html>.
2. Кулеба Д. Публічна дипломатія – нова зброя України в умовах гібридної війни [Електронний ресурс] / Кулеба Д. – Режим доступу: <http://www.euointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/>.
3. Пересунько Т. Українська культурна дипломатія: амбітний початок [Електронний ресурс] / Пересунько Т. – Режим доступу: http://culture.lb.ua/news/2016/03/02/328751_ukrainska_kulturna_diplomatiya.htm.l.
4. What is Public Diplomacy? [Electronic resource]. – Way of access: <http://usepublicdiplomacy.org/page/what-pd>.
5. Webster C., Ivanov, S. Tourism as a force for political stability / Webster C., Ivanov, S. // International Handbook on Tourism and Peace / Edited by Wohlmuther, C., Wintersteiner, W., Drava Verlag, Klagenfurt, Austria, 2014. – P. 167-180.

6. Richter, Linda. Political Instability and Tourism in the Third World / Richter, Linda. // *Tourism and the Less Developed Countries* / Edited by David Harrison. – New York: Wiley. – 1992. – P. 35-46.
7. Hall C. M. *Tourism and politics: policy, power, and place*. Chichester; New York : Wiley, 1994. – 238 p.
8. Черевичко Т. В. Туризм как инструмент публичной дипломатии / Черевичко Т. В. // *Известия Саратовского государственного ун-та. Серия: История. Международные отношения*. – 2014. – Т. 14, вып. 4. – С. 93-95.
9. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
10. Манильская декларация по мировому туризму (10 октября 1980 г.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_33268.html.
11. Офіційний сайт міжнародного інституту миру через туризм – [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.iipt.org/>.
12. *Tourism highlights. 2015 Edition*. UNWTO [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.unwto.org>.
13. Игнатъева И. Ф. Пространство потоков: экономический и геополитический анализ туризма [Электронный ресурс] / Игнатъева И. Ф. – Режим доступа: http://www.terrahumana.ru/arhiv/13_01/13_01_21.pdf.
14. *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations* / Edited by Melissen, Jan. – Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2005. – 221 p.
15. *New Public Diplomacy in the 21st Century: A Comparative Study of Policy and Practice* / Edited by James Pamment – Routledge, 2013. – 184 p.
16. *A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy* – [Electronic resource]. – Way of access: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf.
17. Ken S. Heller, Liza M. Persson. *The Distinction Between Public Affairs and Public Diplomacy* / Ken S. Heller, Liza M. Persson // *Routledge handbook of public diplomacy* / edited by Nancy Snow, Philip M. Taylor. – New York – London: Taylor & Francis. – 2009. – P. 225-232.
18. Nye J. *The Future of Power*, New York: Public Affairs, 2011. – 320 p.
19. Rasmussen I. *Towards a theory of public diplomacy: A quantitative study of public diplomacy and soft power* [Electronic resource] / Rasmussen I. – Way of access: <http://sites.tufts.edu/ivanwr/files/2012/06/A-Theory-of-Public-Diplomacy-Rasmussen-June-2012.pdf>.
20. Пахомов Ю. М. Система цінностей як фактор конкурентоспроможності країн у глобальному світі / Пахомов Ю. М. // *Економіка ринкових відносин*. – К., 2008. – № 1 (1). – С. 38-45.
21. Парфіненко А. Ю. Образ, імідж, бренд регіону – чинники формування конкурентних переваг регіонального розвитку / А. Ю. Парфіненко // *Туристичний імідж регіону: монографія* / за ред. А. Ю. Парфіненка – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 10-34.
22. *The Soft Power 30: A global ranking of soft power* – [Electronic resource]. – Way of access: http://softpower30.portland-communications.com/pdfs/the_soft_power_30.pdf.
23. Уфимцева Е. И. Роль туристической активности в процессе формирования имиджа России / Е. И. Уфимцева // *Туризм и культурное наследие : межвуз. сб. науч. тр.* / СГУ. – Саратов. – С. 249-253.

24. Olins W. Making a National Brand / Olins W. // The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations / Edited by Jan Melissen. – Basingstoke, New York : Palgrave Macmillan, 2005. – P. 169-179.
25. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / S. Anholt. – 1-st edition. – Palgrave Macmillan, 2007. – P. 20-21.
26. Анхольт С. Бренд Америка: мати всіх брендів / С. Анхольт, Дж. Хильдрет. – М. : Добра книга, 2010. – 232 с.
27. Tourism highlights. 2015 Edition. UNWTO [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.unwto.org>.
28. В'їзд громадян України за кордон за країнами, до яких вони виїжджали, у 2015 році – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
29. В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2015 році – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
30. Tourism highlights. 2009 Edition. UNWTO [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.unwto.org>.
31. Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища / А. Ю. Парфіненко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – № 126. – С. 12-23.

INTERNATIONAL TOURISM AS A TOOL OF PUBLIC DIPLOMACY: NEW OPPORTUNITIES OF STRENGTHENING FOREIGN INFLUENCE OF UKRAINE

Parfinenko A. Y.

Ph.D in history, dozent, V. N. Karazin Kharkiv National University, Head of the Department of Tourism Business.

Abstract. *The article examines functional capabilities of international tourism to perform as a channel of «public diplomacy». The author defines the main factors, which in the terms of globalization, transform the world tourist flows into a foreign policy tool of influence. The article characterizes the dynamics of international tourist arrivals in the second half of the XX - early XXI century, which are represented as a global space of social networks and corresponding economic and geopolitical influences. The paper highlights basic approaches of «new public diplomacy» within which social institutions and processes (including tourism) are considered as independent subjects of international relations and important components of «soft power». The study reveals constructive role of tourism in shaping the global rating of «soft power» and the rating of national brands. It is claimed that there's a direct correlation between tourist attraction and an opportunity to exert «soft» influence. The article grounds expediency of strengthening the promotion of national tourist product as an effective tool of public diplomacy in Ukraine.*

The author comes to the conclusion that in the terms of globalization tourism is gaining political weight as a factor in informal international contacts, additional tool to achieve foreign policy interests of the state and basic foundation of public diplomacy and diplomacy can be represented as an operational strategy for the development of national tourism.

Key words: *public diplomacy, cultural diplomacy, soft power, international tourism, tourist flows, tourist image, national brand.*

References

1. Kuleba D. Miaka sila – holovna zbroia Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Kuleba D. – Rezhym dostupu: <http://tsn.ua/politika/ekspert-m-yaka-sila-golovna-zbroya-ukrayini-340433.html>.

2. Kuleba D. Publichna dyplomatiia – nova zbroia Ukrainy v umovakh hibrydnoi viiny [Elektronnyi resurs] / Kuleba D. – Rezhym dostupu: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/>.
3. Peresunko T. Ukrainaska kulturna dyplomatiia: ambitnyi pochatok [Elektronnyi resurs] / Peresunko T. – Rezhym dostupu: http://culture.lb.ua/news/2016/03/02/328751_ukrainska_kulturna_dyplomatiya.htm.l.
4. What is Public Diplomacy? [Electronic resource]. – Way of access: <http://usepublicdiplomacy.org/page/what-pd>.
5. Webster C., Ivanov, S. Tourism as a force for political stability / Webster C., Ivanov, S. // *International Handbook on Tourism and Peace* / Edited by Wohlmuther, C., Wintersteiner, W., Drava Verlag, Klagenfurt, Austria, 2014. – P. 167-180.
6. Richter L. Political Instability and Tourism in the Third World / Richter, Linda. // *Tourism and the Less Developed Countries* / Edited by David Harrison. – New York: Wiley. – 1992. – P. 35-46.
7. Hall C. M. Tourism and politics: policy, power, and place. Chichester ; New York : Wiley, 1994. – 238 p.
8. Cherevichko T. V. Turizm kak instrument publichnoj diplomatii / Cherevichko T. V. // *Izvestiya Saratovskogo gosudarstvennogo un-ta. Seriya: Istoriya. Mezhduнародnye otnosheniya*. – 2014. – T. 14, vyp. 4. – S. 93-95.
9. Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky ta spivrobotnytstva v Yevropi – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
10. Manil'skaya deklaraciya po mirovomu turizmu (10 oktyabrya 1980 g.) – [Elektronnij resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_33268.html.
11. Ofitsiyni sait mizhnarodnoho instytutu myru cherez turyzm – [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.iipt.org/>.
12. Tourism highlights. 2015 Edition. UNWTO [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.unwto.org>.
13. Ignat'eva I. F. Prostranstvo potokov: ehkonomicheskij i geopoliticheskij analiz turizma [Elektronnyj resurs] / Ignat'eva I. F. – Rezhym dostupa: http://www.terrahumana.ru/arhiv/13_01/13_01_21.pdf.
14. The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations / Edited by Melissen, Jan. – Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2005. – 221 p.
15. New Public Diplomacy in the 21st Century: A Comparative Study of Policy and Practice / Edited by James Pamment – Routledge, 2013. – 184 p.
16. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy – [Electronic resource]. – Way of access: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf.
17. Ken S. Heller, Liza M. Persson. The Distinction Between Public Affairs and Public Diplomacy / Ken S. Heller, Liza M. Persson // *Routledge handbook of public diplomacy* / edited by Nancy Snow, Philip M. Taylor. – New York – London: Taylor & Francis. – 2009. – P. 225-232.
18. Nye J. The Future of Power, New York: Public Affairs, 2011. – 320 p.
19. Rasmussen I. Towards a theory of public diplomacy: A quantitative study of public diplomacy and soft power [Electronic resource] / Rasmussen I. – Way of access: <http://sites.tufts.edu/ivanwr/files/2012/06/A-Theory-of-Public-Diplomacy-Rasmussen-June-2012.pdf>.
20. Pakhomov Iu. M. Systema tsinnostei yak faktor konkurentospromozhnosti krain u hlobalnomu sviti / Pakhomov Iu. M. // *Ekonomika rynkovykh vidnosyn*. – K., 2008. – №1 (1). – S. 38-45.
21. Parfinenko A. Iu. Obraz, imidzh, brend rehionu – chynnyky formuvannia konkurentnykh perevah rehionalnoho rozvytku / A.Iu. Parfinenko // *Turystychnyi imidzh rehionu: monohrafiia* / za red. A. Iu. Parfinenka – Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, 2011. – S. 10-34.
22. The Soft Power 30: A global ranking of soft power – [Electronic resource]. – Way of access: http://soft-power30.portland-communications.com/pdfs/the_soft_power_30.pdf.
23. Ufimceva E. I. Rol' turisticheskoy aktivnosti v processe formirovaniya imidzha Rossii / E. I. Ufimceva // *Turizm i kul'turnoe nasledie : mezhvuz. sb. nauch. tr. / SGU*. – Saratov. – S. 249-253.
24. Olins W. Making a National Brand / Olins W. // *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations* / Edited by Jan Melissen. – Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 169-179.
25. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / S. Anholt. – 1st edition. – Palgrave Macmillan, 2007. – P. 20-21.
26. Anhol't S. Brend Amerika: mat' vsekh brendov / S. Anhol't, Dzh. Hil'dret. – M. : Dobraya kniga, 2010. – 232 s.
27. Tourism highlights. 2015 Edition. UNWTO [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.unwto.org>.
28. Vyizd hromadian Ukrainy za kordon za krainamy, do yakykh vony vyizhdzhaly, u 2015 rotsi – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
29. Vizd inozemnykh hromadian v Ukrainu za krainamy, z yakykh vony prybuli, u 2015 rotsi – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

30. Tourism highlights. 2009 Edition. UNWTO [Electronic resource]. – Way of access: <http://www.unwto.org>.

31. Parfinenko A. Iu. Mizhnarodnyi turizm v Ukraini: heopolitychni aspekty hlobalnoho yavyshcha / A. Iu. Parfinenko // Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. – 2015. – № 126. – S. 12-23.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ КАК ИНСТРУМЕНТ ПУБЛИЧНОЙ ДИПЛОМАТИИ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ УСИЛЕНИЯ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ УКРАИНЫ

Парфиненко А. Ю.

Кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой туристического бизнеса Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина.

Аннотация. *Статья посвящена исследованию функциональных возможностей международного туризма выступить каналом «публичной дипломатии». Определены основные факторы, которые в условиях глобализации превращают мировые туристические потоки в инструмент внешнеполитического влияния. Охарактеризована динамика международных туристических прибытий во второй половины XX – начале XXI в., которые представлены как глобальное пространство социальных сетей и соответствующих экономических и геополитических влияний. Освещены основные подходы «новой публичной дипломатии», в рамках которой социальные институты и процессы (в том числе, туризм) рассматриваются как самостоятельные субъекты международных отношений и важные составляющие «мягкой силы». Раскрыта конструктивная роль туризма в формировании глобального рейтинга «мягкой силы» и рейтинга национальных брендов. Утверждается о наличии прямой корреляции между туристической привлекательностью и возможностью осуществления «мягкого» воздействия. Обоснована целесообразность усиления продвижения национального туристического продукта как действенного инструмента публичной дипломатии в Украине.*

Делается вывод, что в условиях глобализации туризм приобретает политический вес как фактор неформальных международных контактов, дополнительного инструмента достижения внешнеполитических интересов государства и базовой основы публичной дипломатии, а сама дипломатия может выступать действенной стратегией развития национального туризма.

Ключевые слова: *публичная дипломатия, культурная дипломатия, мягкая сила, международный туризм, туристические потоки, туристический имидж, национальный бренд.*

УДК 327(4/5)

ЄВРАЗІЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ СОЮЗ – НОВИЙ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Кондратенко О. Ю.

Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету.

Анотація. Розкрито сутність інтеграційних трансформацій, які відбуваються останнім часом на євразійському просторі, де провідне місце належить Росії як регіональній державі. Своєрідним підсумком пострадянської реінтеграції стало створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) у січні 2015 р. Даний союз є черговим інтеграційним проектом Росії, покликаний остаточно закріпити її вплив на євразійському просторі, а у перспективі перетворити на один із потужних центрів політичного та економічного життя багатопольярного світу. Створення ЄАЕС припало на період прискорення трансформації світового порядку у контексті наростання суперечностей між основними геополітичними гравцями. Остаточна переорієнтація України на євроатлантичні структури, спричинила кризу її відносин з РФ, яка призвела до анексії Криму та збройного протистояння із підтримуваними Росією маріонетковими республіками ДНР та ЛНР. Підтримка локального збройного конфлікту та розгортання гібридної війни стали реакцією Росії на зовнішньополітичний вибір Києва, що остаточно перекреслив участь України в євразійських інтеграційних структурах. Загострення української кризи викликало насторогу традиційних учасників євразійської інтеграції – Білорусі та Казахстану, котрі все більше намагаються вести самостійну геополітичну гру у відносинах з ЄС та Китаєм, що не сприяє зміцненню ЄАЕС. Охолодження відносин з Росією традиційних її союзників, помножене на втрату перспектив входження України до ЄАЕС значно ослаблює нову євразійську організацію та робить її майбутнє невизначеним.

Ключові слова: інтеграція, Євразійський економічний союз, Росія, геополітична боротьба

Постановка проблеми. Питання інтеграційних процесів на євразійському просторі стає дедалі актуальнішим по мірі наростання геополітичної конкуренції між провідними центрами як глобального так і регіонального рівня, котрими на сьогодні є США, ЄС та Росія. Формуванням нового світового порядку так чи інакше визначає подальшу долю пострадянських країн та їх участь в інтеграційних об'єднаннях. Такі країни як Україна, Грузія та Молдова опинившись в зоні геополітичної турбуленції постали перед вибором між європейською і євразійською стратегіями подальшого розвитку, який активно визначають зазначені гравці. Намагання витіснити зі сфери своїх особливих інтересів потенційного конкурента, призвело до радикального загострення політичної та економічної ситуації в Україні як ключовій державі Євразійського регіону. Штучно створений конфлікт став загрозою національній безпеці не лише країн Євразії але й Європи. Саме через ситуацію довкола України новий інтеграційний проект Росії, яким є ЄАЕС виглядає малоперспективним та ризикує припинити своє існування вже у короткостроковій перспективі.

Мета статті – аналіз інтеграційних процесів на євразійському просторі, які передовсім відбуваються у контексті реалізації геополітичних інтересів Росії задля закріплення

свого впливу як повноцінного регіонального гравця та учасника формування нового світового порядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтеграційні процеси на теренах пострадянської Євразії, патроновані Росією стали об'єктом уваги багатьох експертів та політичних аналітиків, що працюють як у галузі науки так і жанрів публіцистики та журналістики. Наукові розробки, експертні статті та аналітичні оцінки стосуються аналізу подій, що відбуваються у контексті наростання протистояння між РФ та Заходом за сфери геополітичного впливу на євразійському просторі. Всі розвідки та їх авторів, які працюють над вивченням геополітичних проблем євразійського простору доцільно розосередити у рамках трьох окремих груп.

Перша з таких груп представлена російськими політологами, істориками, соціологами, а також ідеологами неоевразійства як от: К. Гаджиєв, В. Дергачов, О. Дугін, С. Лузянін, С. Панарін, К. Сорокін, Т. Шаклеїна, Л. Шевцова та ін.

До другої групи вчених з нашого питання віднесемо виразників вітчизняної політичної думки, зокрема таких як: О. Волошин, О. Галушко, М. Гнатюк, М. Дорошко, Р. Жангожа, О. Ірхін, Л. Коврик-Токар, Г. Перепелиця, О. Потехін, М. Фесенко, Л. Чекаленко, О. Шергін та ін.

Зрештою, третю групу науковців складають представники західних політологічних та журналістських шкіл до яких віднесемо: А. Аслунда, З. Бжезинського, Т. Грема, Е. Качинса, Е. Лукаса, О. Мотиля, А. Стент, А. Умланда, Дж. Шерра тощо.

Основні результати дослідження. Черговим інтеграційним проектом більш високого рівня інтеграції пострадянських країн стало створення у січні 2015 р. Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) зі вступом в силу Договору про створення однойменної організації на базі МС та ЄврАзЕС з юридичним та економічним їх заміщенням. ЄАЕС, що передбачає вільне пересування капіталів, товарів, робочої сили та послуг, покликаний набуті статусу регіональної економічної організації, яка б володіла міжнародною правосуб'єктністю. Вперше проект такого рівня інтеграції запропонований Н. Назарбаєвим, як філософська ідея збереження існуючих зв'язків, у 1994 р. під час виступу в МДУ ім. М. В. Ломоносова. Саме тут казахським лідером було обґрунтовано необхідність інтеграції євразійського простору на принципі рівноправ'я шляхом скасування митних обмежень і відкриття кордонів країн СНД[6]. У 2003 р. ЄС та РФ розпочали діалог щодо створення єдиного економічного простору через формування спільноти економік від Лісабона до Владивостока. Враховуючи останнє В. Путін запропонував розробити «спільну промислову політику, засновану на гармонічному поєднанні технологічних і ресурсних потенціалів Росії та ЄС». Створення такого простору дало б можливість РФ компенсувати нестачу новітніх технологій через поєднання економік сталого й високорозвинутого ЄС та Росії як держави, що розвивається. Проте, такі перспективи далі декларацій не були реалізовані, здебільшого через значну диспропорційність економік сторін та ризики того, що європейські товари зрештою витіснять російські. Цей грандіозний проект був загаданий Німеччиною лише під час загострення російсько-української кризи скоріше у якості дипломатичного жесту [9].

Новим стартом для заснування ЄАЕС стало підписання наприкінці травня 2014 р. на засіданні Вищої Євразійської економічної ради в Астані Договору про створення ЄАЕС президентами Росії, Білорусі і Казахстану. Дане об'єднання розглядається радше як конкурентна альтернатива існуючих інтеграційних структур – ЄС та АТЕС з метою забезпечення широкого євразійського простору економічної взаємодії [1, с. 39]. Пріоритетність створення Євразійського економічного союзу підкреслюється і в Концепції зовнішньої

політики РФ від 12 лютого 2013 р. де, зокрема, йдеться про його роль як визначника подальшої долі інтеграції країн СНД та об'єднавчої ланки між об'єднаною Європою і АТР [3]. Нове, більш тісне об'єднання необхідне РФ ще й тому, що геополітичний, гео економічний та безпековий вибір більшості країн колишнього СРСР пролягає між ЄС, НАТО, РФ та Китаєм. Останнє є підтвердженням наростання геополітичної конкуренції за Євразію між всіма провідним центрами світового впливу, яку Росія фактично не витримує. Враховуючи такий стан можна говорити, що задля успішності інтеграційної політики на євразійському просторі РФ демонструвала намагання витримати баланс між двома ключовими векторами її зовнішньої політики. Тому одним із завдань Росії в реалізації подібних інтеграційних стратегій став пошук компромісу з інтересами потужних гравців – США, ЄС та КНР. РФ у цьому процесі намагається перебрати на себе роль локомотива інтеграції країн євразійського простору, проте реалізації таких інтересів мала би передувати політична, економічна та інноваційно-технологічна модернізація самої Росії, що само собою надавало б такому проекту інтеграційної привабливості. Поки що інтеграційні умови для реальних і потенційних учасників ЄАЕС обмежуються перспективою створенням Євразійського парламенту.

Експерти стверджують, що ЄАЕС, за задумом правлячої еліти РФ, покликаний реанімувати інтеграцію Євразії після двох попередніх невдалих проектів – СРСР та Російської імперії. «Збирання земель» у межах новоствореного ЄАЕС необхідно РФ передовсім для реалізації стратегії повернення її могутності на міжнародній арені, хоча б частково наближеної до тої, якою володів СРСР. Зрештою Кремль розраховує створити окремий центр впливу майбутньої багатополлярної системи і вести діалог у міжнародних структурах не від імені РФ, а зрештою від імені нещодавно створеного Євразійського союзу. Таким чином, очолюваний Росією ЄАЕС за задумом його учасників має претендувати на окремий полюс нового світового порядку. Саме сукупність потенційних учасників ЄАЕС має забезпечити додаткові ресурси Росії для відновлення статусу глобального гравця. За словами прокремлівського політичного аналітика С. Маркова, які приводить авторитетне британське видання *Financial Times*: «...Створення ЄАЕС ставить Росію в центр світу – те місце, котре їй по праву належить» [17]. Хоча Росія постійно й відкидає ці закиди з боку провідних аналітичних інституцій, останні при всьому мають рацію у тому, що євразійська модель інтеграції, яка пропонується Росією, далека від потреб запитів пострадянських країн, а тому досі залишається малопривабливою, особливо для тих, які обрали євроатлантичний шлях свого розвитку та відчувають нині на собі тиск Москви. Дане союзне утворення здебільшого покликане слугувати своєрідним засобом встановлення константного впливу Росії на більшу частину території колишнього Радянського Союзу, що зрештою дасть можливість стати противагою впливу ЄС. Особливе місце, як відомо, у новоствореній інституції відведено Україні, інтеграція котрої в євроатлантичні структури видається для РФ абсолютно неприйнятними [21]. При цьому теоретики неоевразійства наголошують, що ЄАЕС – це уроки створення багатьох рівнозначних за масштабами інтеграційних проектів на великих просторах Євразії. Створення ЄАЕС також мало б вирішити проблеми неконтрольованої міграції та зняття питань асиміляції й адаптації, національної і релігійної нетерпимості, збереження єдиного культурного ареалу тощо. В рамках ЄАЕС зовнішня міграція покликана бути трансформована у внутрішню, що у свою чергу мало би вирівняти умови соціально-економічного розвитку та скороченню міграції до Росії зокрема. Ще одним завданням даного інтеграційного проекту є вирішення демографічних проблем самої Росії, передусім за рахунок слов'янського населення, яке проживає у країнах – потенційних учасниках ЄАЕС та Україні, яку Росія все ще сподівається бачити в Євразійському союзі у середньостроковій перспективі.

Євразійський вектор пострадянської Росії передбачає т. зв. «третій шлях» – альтернативний як Заходу так і Сходу. Відносно старту такого об'єднання було присвячено тираду російського президента В. Путіна, виголошену у 2011 р., що стала свого роду відправною точкою оформлення Союзу. У своїй промові російський лідер іменував створення ЄАЕС не інакше як новим інтеграційним проектом для Євразії, відкинувши тим самим план відродження СРСР. Все ж В. Путін наголосив на максимально ефективному використанні пострадянської інфраструктури, єдиного мовного й науково-технічного простору, а також виробничої спеціалізації для подальшої інтеграції євразійського простору. Спільна інфраструктура, близька економічна спеціалізація регіонів та їх культурна близькість, на його думку, сприятиме інтеграції євразійського простору. Неодноразово підкреслювалося, що ЄАЕС є логічним продовженням євразійської реінтеграції після 1991 р. задля збереження духовних зв'язків між братніми народами та подальше поглиблення їхніх зв'язків шляхом зняття різнорідних бар'єрів у налагодженні економічної співпраці. Також ЄАЕС, як відкритий проект для всіх географічно близьких учасників, має стати одним з ключових геополітичних гравців та центрів глобального розвитку. Зрештою концепція ЄАЕС передбачала економічне зближення з ЄС у контексті створення гармонійної спільноти економік [7].

Новостворений союз є насамперед організацією регіональної співпраці провідних країн колишнього радянського блоку. Утім, як стверджують політологи потреба створення ЄАЕС навіть з обмеженим колом учасників виглядає дещо алогічно хоча б тому, що організація *de facto* вже існує з 2000 р. у якості ЄврАзЕС зі штаб-квартирою в Москві, а її учасники вже повною мірою зайняті зняттям митних бар'єрів та гармонізацією відносин з країнами, котрі не входять до євразійських інтеграційних структур. У зв'язку з цим, створення ЄАЕС стало радше черговою геополітичною «забавкою» Кремля аніж реальним втіленням намірів щодо поглиблення інтеграції. Адже зрозуміло, що політична складова ЄАЕС *апріорі* превалює над економічною, що зрештою не може не підтверджувати думки західних аналітиків відносно відродження імперії модернізованого формату [24]. До того ж Росія у ЄАЕС, як вищому рівню інтеграції порівняно з усіма попередніми, й надалі матиме незрівнянно більше як економічних так і політичних важелів впливу.

Зауважимо, що ЄАЕС за задумом Росії також планується у якості перехідного інтеграційного об'єднання на шляху до Євразійського союзу (ЄАС) як завершального етапу інтеграції пострадянських країн, а також інших потенційних учасників. ЄАЕС зобов'язує учасників проводити узгоджену політику у ключових сферах економіки, передусім в енергетиці, промисловості, сільському господарстві та транспорті. Тому свою економічну політику учасники ЄАЕС мають узгоджувати із Росією як «союзоутворюючою» державою. РФ як центр у створенні нової євразійської організації намагається зробити ставку на подальше поглиблення як вертикальної так і горизонтальної інтеграційної складової. Так, окрім вільного пересування товарів послуг капіталів існує проект створення спільного енергетичного ринку, які наразі втілює ЄС. Дедалі активніше лунають заяви з боку РФ відносно намірів віддаленої перспективи створення у рамках ЄАЕС валютного союзу – тобто єдиного простору з конвертованою грошовою одиницею, якою має стати євразійський рубль – «євразі». Євразійський економічний союз розглядається Росією у якості нового шансу щодо зміцнення та збереження своєї територіальної цілісності у разі створення потужного економічного блоку у середньостроковій перспективі. Окрім того, створення нової інтеграційної організації дає можливість Росії продемонструвати світові відновлення своєї могутності та здатності трансформувати як євразійський простір так і світовий порядок загалом.

До складу нового об'єднання окрім «традиційної трійки» – Росії, Білорусі та Казахстану як пострадянського ядра, підтвердили намір приєднатися Вірменія та Киргизстан. Зрештою Таджикистан також має певні види відносно участі у новоствореному «клубі пострадянських диктаторів». Таким чином, помірну зацікавленість у приєднанні до ЄАЕС, як бачимо, проявили саме ті пострадянські країни, у яких превалює авторитарна форма правління та котрі перебувають у цілковитій політико-економічній залежності від РФ. Все це пояснюється більшою мірою відсутністю альтернативи зовнішньополітичного вибору цих держав. До того ж останні розцінюються Росією як *failed states*. Так, Білорусь і Казахстан тісно пов'язані з РФ у рамках євразійських інтеграційних об'єднань, що обумовлено підтримкою власного стабільного розвитку. Такий стан не суперечить демонстрації Астанною ситуативної політики відносно вибудовування власної системи інтеграції на кшталт Організації Центрально-Азійського Співробітництва (ОЦАС)¹. Прояв високої зацікавленості авторитарних режимів передусім полягає в отриманні дешевих енергоносіїв Мінськом та у їх транзитові території РФ – у випадку з Астанною. Водночас мотивом входження Білорусі до ЄАЕС є витримка балансу між ЄС та Росією, тоді як Казахстан приймаючи участь у формуванні Євразійського союзу намагається балансувати між Росією та Китаєм вплив якого дедалі посилюється в Середньоазійському регіоні. Вірменія проявила власний інтерес до проекту нової інтеграції – передусім через розрахунок заручитися підтримкою Москви у перспективі врегулювання нагірно-карабаського конфлікту з Азербайджаном, хоча Росія й акцентує на приєднанні Вірменії до ЄАЕС без Нагірного Карабаху. Позиція Киргизстану продиктована здебільшого складною економічною ситуацією та прагненням отримати від Росії допомогу в розмірі 1,7 млрд. дол. в обмін на вступ до союзу. До того ж Бішкек демонструє занепокоєння відносно ризиків опинитися в ізоляції в умовах посилення економічного тиску з боку Китаю. До речі, Росія також дозволила імпортувати Киргизії дешеву китайську продукцію для внутрішнього споживання за попередніми митними ставками, що можна розцінити як своєрідний геополітичний підкуп Киргизії. Проте економічні проблеми Росії прямо пропорційно впливають на нових учасників ЄАЕС, оскільки падіння курсу російського рубля так чи інакше спричиняє інфляцію його учасників до того ж помножену на зниження обсягу грошових переказів від трудових мігрантів, що знаходяться на заробітках в РФ. За даними Світового банку грошові перекази з РФ складають понад 30% ВВП Киргизстану [16].

Водночас з метою популяризування майбутньої інтеграційної інституції Росія ініціювала перемовини про створення зони вільної торгівлі з В'єтнамом. Також у якості потенційних кандидатів розглядаються навіть такі країни як Туреччина. Подібний монолог необхідний Росії ще й з метою демонстрації трансрегіональної сутності ЄАЕС, а тому всі закиди про відродження колишньої радянської імперії мають виглядати некоректно. Таким чином, Росія по-перше, намагається зберегти свій вплив на економічний розвиток пострадянських республік та, зрештою, втілюватиме власну ідеологію антизахідного консерватизму у масштабах євразійського блоку. По-друге, через створення ЄАЕС Росія прагне зайняти своє місце поряд із такими провідними торговельними центрами як США, ЄС та Китай.

Все ж таки перспективи створення повноцінного інтеграційного об'єднання класичного зразка видаються далекими від реальності. Причиною цього є асиметричність як

¹ Організації Центрально-Азійського Співробітництва (ОЦАС) була створена у 2002 р. шляхом трансформації заснованого у 1994 р. Центрально-Азійського Економічного Співтовариства задля координації політики безпеки в регіоні. Приєднання Росії до ОЦАС у 2004 р. стало свого роду упереджувальною реакцією на прояв самостійної інтеграційної політики середньоазійських країн. Невдовзі, у 2005 р. внаслідок «геополітичного переконання» ОЦАС було об'єднано з ЄвразЕС.

ЄАЕС так і попередніх інтеграційних утворень на теренах Євразії, що нівелює тим самим рівноправну участь всіх його суб'єктів. Адже, відомо, що напередодні падіння російського рубля у грудні 2014 р. на долю РФ припадало 87% ВВП та 83% населення союзу. Для порівняння – економіка Німеччина складає 15,8% ВВП та лише 6% населення ЄС. Тому, навіть за умов подальшого падіння російської економіки РФ залишиться беззаперечним лідером ЄАЕС на яку припадатиме у середньому три чверті її економічної ваги. Зі вступом до союзу Вірменії та Киргизстану, економіка яких залежить переважно від реекспорту китайської продукції до Росії загальні витрати лише зростатимуть. Так само економічні перспективи Євразійського союзу видаються не менш примарними аніж політичні – передовсім через слабкість економік всіх його учасників. Крім того, своє невдоволення економічною політикою в МС демонстрували Мінськ та Астана, так як білоруським і казахським товарам дедалі важче конкурувати з порівняно дешевшою російською продукцією. Більш ніж двадцятирічний період країни колишнього СРСР розвивалися самостійно, а тому їх взаємозалежність вже не видається надто критичною, що зрештою слугуватиме пониженню інтеграційної значимості нової організації. Приміром, якщо товарообіг Казахстану з Росією у 1995 р. складав близько 47% то нині він складає лише 9% проти 40% товарообігу з Європою [13; 18]. Отже, Росія показала, що її геополітичні інтереси вище за інтереси ЄАЕС, тому демонструє готовність пожертвувати вигодою від створення союзу, як для своєї економіки так і економіки своїх партнерів по союзу, заради своїх геополітичних амбіцій.

Небажання окремих пострадянських країн інтегруватися до євразійських об'єднань та їх переорієнтація на ЄС, викликає обурення Кремля. У свою чергу, будь-яка підтримка євроінтеграційних устремлінь пострадянських країн з боку Заходу розцінюється Росією не інакше як спроба зірвати процес євразійської інтеграції. Особливе значення у майбутній інтеграційній організації РФ відводить звісно ж Україні. Саме відмова України приєднатися до євразійських структур та її різка переорієнтація на євроатлантичну спільноту, стала однією з причин анексії Криму та розгортання кризи на сході України. Штучно створена криза в Україні є прямим доказом того як В. Путін вдаватиметься до різних засобів тиску на своїх опонентів, у разі якщо відчує будь-які спроби зірвати його інтеграційні плани [17]. Тривалий час у Кремля існувала стратегія відносно участі в ЄЕАС України. Здавалося В. Путіну наприкінці 2013 р. вдалося «переконати» тодішнього українського президента В. Януковича змінити вектор інтеграції держави з європейського на євразійський. При цьому Україні було навіть запропоновано надання кредиту у розмірі 15 млрд. дол. на вигідних умовах та зниження ціни на газ. Білоруський лідер О. Лукашенко висловив тоді думку, що Україна так чи інакше приєднається до євразійських інтеграційних процесів. На думку більшості експертів, Євразійський союз без України, як найважливішої для Москви пострадянської держави втрачає свою трансрегіональну сутність та підриває його економічну вагу в цілому. Події 2014 р. в Україні змінили владу та вектор зовнішньополітичної орієнтації держави чим завдали удару по планах РФ інтегрувати Україну до ЄАЕС. Російська позиція сили та агресія по відношенню до України стали наслідком того, що замість великої європейської держави в Євразійському економічному союзі представлена лише невелика її частина – анексований Крим. Після невдалих дій РФ по включенню України до євразійських структур через використання керованої прокремлівської влади, Москва перейшла до плану «Б» через розпалювання та підтримку сепаратизму в південно-східних областях України. Можемо стверджувати, що саме план «Б» передбачав створення за рахунок цього регіону маріонеткової держави «Новоросія», кора б у перспективі змогла увійти до Євразійського союзу. Отже, розуміючи те, що втягнути

Україну до свого євразійського дітища Росії не вдасться Кремль зрештою обрав сценарій «силової інтеграції» південно-східних (промислових) територій України. Утім, очікування Росії щодо тотальної підтримки проросійським населенням ідеї відокремлення від про-західного Києва виявилися значно завищеними, що й означало крах плану «Б».

Україна цілком могла б збалансувати ЄАЕС, на фоні енергетично багатих Росії та Казахстану, виступаючи при цьому у ролі економічного активу завдяки своїй розвинутій комунікаційній інфраструктурі, промисловості та сільськогосподарській галузі. Проте, підписання 27 червня 2014 р. угоди про економічну асоціацію між Києвом та ЄС, разом з Грузією та Молдовою, de-facto ставили крапку на інституційному захопленні Росією своїх сусідів. Саме через зміну геополітичного вектору України, а також краху проекту «Новоросія» РФ перейшла до плану «В», розпочавши т. зв. гібридну війну з метою фрагментації України шляхом підтримку сепаратистських псевдореспублік ДНР/ЛНР, з тим щоби остаточно закрити Києву шлях до європейської інтеграції. Конфлікт загострився настільки, що на тлі застосування санкцій постало навіть питання виключення Росії з РБ ООН у знак реакції на агресію та підтримку терористичних сил на сході України. Провідні західні експерти попереджують, що фрагментація Української держави матиме катастрофічні наслідки для всіх провідних геополітичних гравців. В цілому навіть якщо теоретично припустити інтеграцію до ЄАЕС всіх пострадянських держав, компенсувати відсутність України в організації не вдасться. Адже існує неофіційна позиція, що для повноцінного забезпечення функціонування ринку єдиного економічного простору в умовах сучасної світової економіки потрібно як мінімум 200 млн. населення. Тому Україна з її більш ніж сорокамільйонним населенням покликана компенсувати цю нестачу потенційних виробників та споживачів ЄАЕС [23].

Відтепер заяви В. Путіна відносно урівноваження економічної потуги Європейського союзу через створення ЄАЕС визнаються далекими від своїх реалій, а нове євразійське інтеграційне об'єднання поки виглядає «паперовим тигром». Особливо легко підтвердити таку позицію тим, що загальна сума економічного виробництва (ВВП) РФ, Білорусі та Казахстану як ядра новоствореної організації складає близько 2,7 трлн. дол. та фактично дорівнює ВВП Франції, тоді як ВВП ЄС довіює 17 трлн. дол. [20]. Створюючи таку організацію, Росія хоча й враховує певною мірою особливості розвитку пострадянських держав, у більшості випадків копіює організаційну структуру ЄС знижуючи тим самим її інтеграційну унікальність. З іншого боку, ЄврАзЕС на інституціональному рівні хоча й нагадує ЄС, утім його діяльність майже повністю замикається на Москві. На відміну від ЄС забезпечення функціонування Євразійського економічного союзу здійснюється не за «горизонтальною», а за «вертикальною» управлінською схемою. Все це зрештою перетворює ЄАЕС лише на невдалу кальку Євросоюзу. Створення повної альтернативи Європейському союзу шляхом зменшення торгових, фінансових та економічних зв'язків із Заходом видається неможливим через відсутність реформ, несприятливих демографічних тенденцій та значну залежність від західних кредитів. У той же час намагання заручитися фінансовою підтримкою Китаю через зміну вектора експорту сировинної продукції й енергоносіїв, геополітично «зміщуватиме» Росію дедалі в Азію та слугуватиме поступовому перетворенню її на сировинний придаток більш розвинутих економік регіону [22].

Створення Євразійського союзу припало до досить складний період зовнішньополітичного розвитку Росії, коли та опинилася в геополітичному цугцвангові та фактичній ізоляції, пов'язаній з українськими подіями. Введення західних санкцій проти РФ через її позицію в українську питанні, призвело до обвалу курсу рубля. Все це у поєднанні зі зниженням світових цін на нафту до менш ніж 50 дол. за барель (у зв'язку з небажанням

країн ОПЕК зменшити обсяги її видобування) спричинило масштабну кризу в російській економіці. Зрештою всі сподівання Москви на підтримку Китаю у протистоянні європейським та американським санкціям, а також створення країнами БРІКС альтернативи західним фінансовим інститутам видаються примарними [14].

Далі варто відзначити про незначну привабливість ЄАЕС, так як особливого ажіотажу у інших потенційних кандидатів на вступ до ЄАЕС не спостерігається. Така позиція російських партнерів по євразійській інтеграції викликана передовсім кризою в економіці РФ. Проблеми в російській економіці напряму впливають на ситуацію в країнах євразійського регіону у силу того, що всі вони досі так чи інакше пов'язані з РФ у різних галузях виробництва. За таких умов ставиться під сумнів доцільність подальшої інтеграції вказаних країн з Росією у рамках євразійських проектів. Скажімо, падіння курсу російського рубля у 2014 р. по відношенню до долара на більш ніж 50% вплинуло на курс національних валют в низці інших країн євразійського простору. Зокрема, у Білорусі національна валюта по відношенню до долара девальвувала на 13,3%, у Казахстані на 15,2%, в Україні на 47,9%, Молдові на 17,1%, Вірменії на 11,2%, Киргизстані на 14,5% [15]. До цього додається те, що в сусідніх країнах де відсутні у достатній кількості природні ресурси, також гостро відчувається обмеженість валютних резервів. Саме тому уряди країн Центральної Азії та Білорусі поставили свої національні валюти під жорсткий контроль з метою утримання від падіння по відношенню до долара. Як відзначив наприкінці 2014 р. тодішній прем'єр-міністр Білорусі М. Мясникович: «Ми не маємо достатньо доларів в країні щоби повною мірою задовольнити попит в іноземній валюті» [15]. Таким чином, російської економіки бодай на кілька відсотків провокує прямо пропорційне зниження. В цілому обвал курсу рубля в Росії у поєднанні зі складною економічною ситуацією автоматично вплинув на ситуацію Білорусі та Казахстані де інфляція у 2014 р. склала відповідно 16% і 7%. Помірковану невдоволеність російською політикою неприховано висловлюють і здавалось би надійні партнери РФ – Білорусь та Казахстан. Особливе занепокоєння проявилось під час української кризи, коли Астана та Мінськ поряд з Пекіном відкрито виступили за збереження суверенітету й територіальної цілісності України і тим самим негласно відмовилися підтримувати Росію у її експансіоністських устремліннях. Така ситуація ставить під цілковиту загрозу весь проект Євразійського союзу. Загалом у зв'язку з погіршенням економічної ситуації в Росії «купувати» лояльність Білорусі та Казахстану через додаткові пільги на енергоносії Кремлю буде дедалі складніше. Тому, Казахстан та інші країни центральної Азії як потенційні кандидати на вступ до ЄАЕС навряд чи форсуватимуть делегацію свого суверенітету до нової пострадянської організації так як цілком задоволені своєю двадцятирічною незалежністю. У більшості з них достатньо ресурсів щоби зацікавити окрім Росії інших партнерів, таких як Китай, Індія та Японія.

Вже з перших місяців існування ЄАЕС підтверджуються песимістичні прогнози західних експертів щодо майбутнього організації. Зокрема, хоча й не варто перебільшувати самостійність лідерів Білорусі та Казахстану все ж таки останні провели офіційні зустрічі з українським колегою та обговорили питання щодо врегулювання ситуації на сході України. Водночас Н. Назарбаєв також провів серію зустрічей з лідерами провідних європейських країн де також обговорювалося українське питання. Представники цих двох держав прагнуть представити свої країни у якості майданчика для переговорного процесу щодо встановлення миру в Україні, демонструючи таким чином лояльність до Києва. Помірковане зближення Мінська й Астани з Україною є також наслідком відчуття загрози з боку Москви та спроб знайти противагу російській експансії на євразійському просторі.

Білорусь та Казахстан намагаються максимально використати російсько-українську кризу в своїх інтересах задля посилення власного впливу в ЄАЕС.

При всьому, зауважимо, що дві країни переслідують різні цілі в українському питанні, якщо ціль Н. Назарбаєва полягає у ролі посередника між Росією та ЄС задля стабілізації їх відносин, то для О. Лукашенка мінський формат миротворця – шанс для входження у світову та виходу з ізоляції. У свій час білоруський президент зробив кілька несподіваних офіційних заяв аж до виходу з ЄАЕС, яка хоча і є до певної міри блефом білоруської сторони, утім покликана змусити Москву звернути увагу на інтереси Білорусі. Крім того, О. Лукашенко анонсував наміри переходу у торговельних відносинах з Росією з рубля на долар. Це стало результатом фактичного відновлення митного контролю з Росією після спроб Мінська використати МС для реекспорту європейської сільгосппродукції до РФ. Ще одним нестандартним жестом, який підкреслював відносну самостійність Білорусі стала її ініціатива щодо проведення власної військової миротворчої операції на сході України. Останнє демонструє намагання Білорусі показати таким чином некритичність залежності від Росії і у разі наростання тиску з боку Кремля та можливість змінити свій курс на прозахідний. У свою чергу Астана підписала угоду про співпрацю з ЄС та має наміри її поглибити, а також панує зміцнити зв'язки з Китаєм, що є свідченням про пошук альтернативи євразійській інтеграції з Росією. Сам факт візиту лідерів Білорусі та Казахстану до Києва і їх діалог із західними політиками напередодні створення ЄАЕС засвідчує наявність подвійних стандартів серед учасників євразійських структур, а також політичних торгів з Росією. Враховуючи такий стан речей у контексті майбутнього ЄАЕС можемо говорити, що дана організація дає «тріщини» вже у момент закладання її фундаменту [4; 5]. Прикладом настороженого ставлення до нового інтеграційного проекту Росії стала зава О. Лукашенка про готовність Білорусі захищати себе навіть з допомогою зброї у разі загрози її суверенітету та перетворення на «північно-західний край» Росії. В цілому, подібні заяви білоруського лідера відносно захисту країни є своєрідним індикатором занепокоєння сусідів Росії щодо проявів її неоімперської політики. Все це дає можливість говорити про фіктивність союзної держави Росії і Білорусі, договір про яку існує здебільшого на папері.

Н. Назарбаєв у свою чергу, на фоні активізації антиєвразійських настроїв в казахському суспільстві, також, як і його білоруський колега, не виключив відмову від членства в Євразійському союзі на випадок загрози незалежності його країни. В одному з інтерв'ю казахському телеканалу «Хабар» казахський президент заявив: «Якщо правила, які були встановлені в договорі, не виконуються, Казахстан має повне право відмовитися від членства в Євразійському союзі. Астана ніколи не буде у складі організацій, які представляють загрозу незалежності Казахстану... Наша незалежність – найдорожчий скарб, за яку боролися наші діди. Ми зробимо все можливе, щоб захистити її» [10]. Тим самим Астана дала зрозуміти, що не погодиться зі спробами перетворити суто економічне об'єднання на геополітичний альянс. Водночас намагання представити Казахстан як абсолютного і беззастережного союзника РФ по українській та інших кризах останній може вважати недоцільним перебування в такому союзі. Не останню роль у такій позиції президента Казахстану зіграли заяви В. Жириновського відносно «насаджування в Казахстані русофобських настроїв» та позиція В. Путіна під час молодіжного форуму «Селігер-2014», яка ставила під сумнів казахську державність аж до 1991 р. В Росії неодноразово на неофіційному рівні піднімалося питання неправомірної передачі Й. Сталіним південно-сибірських територій РРФСР (нині північні області Республіки Казахстан, що претендують на іредентизм) до складу Казахстану, населених переважно етнічними росіянами. Врахо-

вуючи ситуацію в Україні Астана не може не передбачати загрози підтримки сепаратизму в зазначених територіях та створення Південно-Сибірської Республіки. Подібні закиди були здійснені й по відношенню до Білорусі. Чого варті заяви представників російських ультраправих націоналістичних сил відносно неправомірності передачі («як мішок з картоплею») Білорусі прилеглих до РФ Гомельської, Вітебської та Могилевської областей у 20-ті рр. ХХ ст. Поки що такі випадки не несуть особливої загрози Мінську так є неофіційними, проте для білоруського керівництва виступають тривожним дзвіночком. Зрештою, саме в цих областях проживає значний відсоток білоруського населення, яке може бути використано як засіб розпаювання сепаратизму у разі зниження лояльності Мінська до Кремля чи посилення зовнішнього європейського вектору.

Білорусь як і Казахстан відмовилася від «рекомендацій» Росії накладати заборону на імпорту західної продукції. Зрештою обидві країни визнали відсутність вільного руху товарів у рамках МС [17]. Один із експертів американського часопису *New Republic* відзначив, що ЄАЕС був приречений у той момент коли Росія анексувала Крим. РФ здавалось би пожертвувала масштабним інтеграційним проектом заради анексії невеликого півострова. Водночас новостворена інституція дала поштовх як до націоналістичних проявів так і сепаратизму власне у самих країнах-членах євразійських структур та Україні. Тому замість того щоби заохочувати пострадянські країни до інтеграції шляхом підвищення привабливості євразійських структур В. Путін їх використовує здебільшого для оформлення російської гегемонії. Завуальована невдоволеність російською політикою з боку Білорусі та Казахстану по відношенню до пострадянських країн, які обрали альтернативний шлях зовнішньополітичного розвитку свідчить головно про штучність євразійських інтеграційних структур та має слугувати тривожним дзвіночком для Москви. Тому не виключено, що подальше розчарування російських партнерів по євразійській інтеграції та відчуття прямої загрози їх безпеці спричинить недовіру до інтеграційної політики РФ, а також спричинить зміну їх геополітичного вектору з аж до переорієнтації на Захід [19]. Подібну оцінку щодо перспектив ЄАЕС дають українські політологи. Так, на думку О. Волошина, з точки зору економіки, МС як і ЄАЕС не несе очевидних переваг Росії, а навпаки пов'язаний з істотними втратами для неї. Проте великодержавна парадигма бере гору над можливим економічними вигодами. Росія готова жертвувати економічними інтересами на користь політичних [2, с. 68].

Необхідною умовою інтеграції Євразійського регіону є трансформація зовнішніх просторів євразійських країн в єдиний внутрішній простір у рамках ЄАЕС. Росія намагається виступати ініціатором модернізації науково-технологічного потенціалу країн євразійського простору. У стратегії Росії ЄАЕС як наднаціональна структура має відігравати роль крупної регіональної держави, тобто набути суб'єктності у відносинах з іншими міжнародними гравцями, у т.ч. й шляхом подолання соціально-економічної закритості [1, с. 44, 62]. ЄАЕС розглядається Росією також і в якості однієї з форм самоізоляції на випадок посилення тиску з боку ЄС та США. Росія імовірно не відкидає досвіду СРСР, котрий використав політику ізоляціонізму у якості інструмента «побудови соціалізму в окремо взятій державі». Відомо, що інтеграційні процеси, як правило, відбуваються в умовах системної кризи та формування нового світопорядку. Про це зокрема наголошував В. Путін: «...найближчі роки будуть вирішальними і, можливо, навіть переломними, і не тільки для нас, а й практично для всього світу, який вступає в епоху кардинальних перемін, а, можливо, навіть і потрясінь» [8].

З часом не варто відкидати навіть білоруський приклад по створенню союзу тепер уже трьох держав, що імовірно стане завершальним інтеграційним акордом для суб'єктів

ЄАЕС. Утім, поки що складно спрогнозувати настільки перспективним для розширення буде ЄАЕС, оскільки не виключено, що об'єднання так і залишиться організацією з обмеженим колом учасників. Також з упевненістю можна стверджувати, що особливо після подій 2008 р. та 2014 р., пов'язаних з агресією Росії, ЄАЕС навряд чи коли-небудь матиме у своєму складі такі держави як Україна, Грузія та Молдова, котрі остаточно обрали європейський шлях зовнішньополітичного розвитку. Ю. Шишков з цього приводу відзначає: «Навіть самим палким прибічникам збирання колишніх союзних республік довкола Росії час зрозуміти, що і зона вільної торгівлі у форматі 12 країн, і економічна співдружність п'ятірки і Союзна держава Білорусі та Росії – не більше ніж віртуальні побудови, позбавлені реального інтеграційного змісту» [11, с. 106]. Можемо цілковито погодитися з провідними аналітиками та політологами, які не бачать особливих перспектив Євразійського союзу вважаючи його черговою ілюзією Росії. В Москві виявляли сподівання, що у всіх попередніх євразійських об'єднаннях – починаючи з СНД, економічна складова організації призведе в кінцевому результаті до політичної інтеграції. Зокрема, старший науковий співробітник Інституту Брукінгса Л. Шевцова відзначила, що: «...Євразійський проект – це міраж пострадянському архіпелагу, в якому авторитарні лідери використовують один одного задля збереження своєї влади». У свою чергу один із провідних американських фахівців з Росії А. Аслунд назвав ЄАЕС «неоімперіалістичною дірою» у яку все більше заглиблюється Росія [12]. Тому, нечисельний склад ЄАЕС, представлений виключно авторитарними країнами говорить про його внутрішню слабкість та низьку популярність серед пострадянських країн. Сподівання Росії на те, що новостворена організація закріпить її вплив на всі республіки колишнього СРСР та стане повноцінною альтернативою ЄС виявилися марними. Все це лише вкотре підтверджує відсутність колишнього впливу Кремля на євразійський простір.

Висновки. Таким чином, проголошення створення ЄЕАС стало новою відправною точкою реінтеграції євразійського простору як нового проекту Росії. Черговий етап інтеграційних процесів припав на час різкого загострення стосунків РФ із Заходом у контексті російсько-української кризи, пов'язаної з анексією Криму та активізацією збройного сепаратизму на сході України, підтримуваного Москвою. Така геополітична поведінка Росії остаточно змінила зовнішньополітичну орієнтацію України на користь європейського вектору, а також не могла не вплинути та позицію ключових країн-учасниць ЄАЕС – Білорусі й Казахстану. Названі країни останнім навіть не виключають припинення свого членства в новоствореній структурі у разі відчуття загрози своїй національній безпеці та суверенітету. Тому, Євразійський союз у силу своєї асиметричності та беззаперечного в нім лідерства Росії, яка жорстко підпорядковує всю інтеграційну вертикаль, залишається малопривабливим для більшості пострадянських країн, особливо тих, які обрали перспективу євроінтеграційного шляху як альтернативу цивілізаційного вибору.

Список використаної літератури

1. Бельянинов А. Ю. Интеграционная политика России в Евразии. – М. : Научная книга, 2013. – 276 с.
2. Волошин О. А. Митний союз та політика регіонального лідерства Росії на сучасному етапі / О. А. Волошин // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2012. – Вип. 18. – С. 65-70.
3. Концепция внешней политики Российской Федерации Утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F

4. Мирзаян Г. Зачем Лукашенко и Назарбаев в Киев летали / Г. Мирзаян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://expert.ru/2014/12/22/zachem-lukashenko-i-nazarbaev-v-kiev-letali>.
5. Казахстан і Білорусь шукають у Києві протизагуг російській експансії [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.de/a-18146954?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>.
6. Оригинальный текст выступления Н. А. Назарбаева 29 марта 1994 г. в Московском государственном университете [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-history.kz/ru/publications/view/567>.
7. Путин В. В. Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня [Электронный ресурс] / В. В. Путин // Известия. – 2011. – 3 октября. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/502761>.
8. Путин В. В. Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию Российской Федерации [Электронный ресурс] // Российская газета. – 2012. – 12 декабря. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2014/12/04/poslanie-site.html>.
9. Путин В. В. Россия и Европа: от осмысления уроков кризиса – к новой повестке партнерства [Электронный ресурс] / В. В. Путин. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/europe/20101125/164480740.html>.
10. Строкань С. Нурсултан Назарбаев вступился за независимость [Электронный ресурс] / С. Строкань // Коммерсантъ. – 2014. – 1 сентября. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/2557170>.
11. Шишков Ю. Россия и СНГ: неудавшийся брак по расчету / Ю. Шишков // Pro et Contra. – 2001. – Т. 6. – № 1/2. – Зима/весна. – С. 91-106.
12. A brief primer on Vladimir Putin's Eurasian dream [Electronic source] // The guardian. – 2014. – 18th February. – Access mode: <http://www.theguardian.com/world/shortcuts/2014/feb/18/brief-primer-vladimir-putin-eurasian-union-trade>.
13. Barbashin A. The Eurasian Illusion [Electronic source] / A. Barbashin // Foreign Affairs. – 2015. – 15th January. – Access mode: <http://www.foreignaffairs.com/articles/142781/anton-barbashin/the-eurasian-illusion>.
14. Clarke A. So what should Vladimir Putin's New Year's Resolutions be? [Electronic source] / A. Clarke // The Telegraph. – 2015. – 1th January. – Access mode: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/11320434/So-what-should-Vladimir-Putins-New-Years-Resolutions-be.html>.
15. Farchy J. Eurasian unity under strain even as bloc expands [Electronic source] / J. Farchy // Financial Times. – 2014. – 23th December. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/b08c2e4e-8ab2-11e4-8e24-00144feabdc0,Authorised=false.html>.
16. Farchy J. Russia's ills spread around the region [Electronic source] / J. Farchy // Financial Times. – 2014. – 22th December. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/0aa2fb42-89fa-11e4-9b5f-00144feabdc0.html#axzz3QPu0BDY9>.
17. Hille K. Russia: Dangers of isolation. Cracks exposed in Vladimir Putin's dream of building a Eurasian economic powerhouse [Electronic source] / K. Hille // Financial Times. – 2015. – 8th January. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/657967da-9725-11e4-845a-00144feabdc0.html#axzz3QPu0BDY9>.
18. MacFarquar N. Russia and 2 Neighbors Form Economic Union That Has a Ukraine-Size Hole [Electronic source] / N. MacFarquhar // The New York Times. – 2014. – 29th May. – Access mode: <http://www.nytimes.com/2014/05/30/world/europe/putin-signs-economic-alliance-with-presidents-of-kazakhstan-and-belarus.html>.

19. Michel C. Even Vladimir Putin's Authoritarian Allies Are Fed Up With Russia's Crumbling Economy [Electronic source] / C. Michel // New Republic. – 2015. – 18th January. – Access mode: <http://www.newrepublic.com/article/120778/eurasian-economic-union-putins-geopolitical-project-already-failing>.
20. Piet R. Putin's Eurasian dreams [Electronic source] / R. Piet. – Access mode: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/06/putin-eurasian-dreams-2014630601421111.html>.
21. Rachman G. China, Russia and the Sinatra doctrine [Electronic source] / G. Rachman // Financial Times. – 2014. – 24th November. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/74419cd6-71a7-11e4-b178-00144feabdc0.html#axzz3QPu0BDY9>.
22. Roubini N. Russia's Eurasian vision contest [Electronic source] / N. Roubini // The guardian. – 2014. – 5th August. – Access mode: <http://www.theguardian.com/business/2014/aug/05/russias-eurasian-vision-project-syndicate-nouriel-roubini>.
23. Snyder T. Don't Let Putin Grab Ukraine [Electronic source] / T. Snyder // The New York Times. – Access mode: http://www.nytimes.com/2014/02/04/opinion/dont-let-putin-grab-ukraine.html?smid=fb-share&_r=0.
24. Vitkine B. Vladimir Putin's Eurasian Economic Union gets ready to take on the world [Electronic source] / B. Vitkine // The Guardian. – 2014. – 28th October. – Access mode: <http://www.theguardian.com/world/2014/oct/28/eurasian-economic-union-russia-belarus-kazakhstan>.

EURASIAN ECONOMIC UNION – NEW GEOPOLITICAL PROJECT OF THE RUSSIAN FEDERATION

Kondratenko O. Yu.

Candidate of historical sciences, Associate professor of International information of institute of International relations of National aviation university.

Abstract. *The essence of integration transformations taking place recently in Eurasia where the leading role belongs to Russia as a regional power. A peculiar result was the creation of the post-Soviet reintegration Eurasian Economic Union (EEU) in January 2015 This alliance is another integration project in Russia, designed to finally consolidate its influence in Eurasia, and in the long run turn into a powerful center of political and economic influence multipolar world. Create EEU were in during acceleration transformation of the world order growth in the context contradictions between the major geopolitical players. The final shift towards Ukraine's Euro-Atlantic structures has caused a crisis in its relations with Russia, which led to the annexation of the Crimea and escalated into armed confrontation with Russia supported puppet republics of the DPR and the LPR. Support local armed conflict and the deployment of a hybrid war was the reaction of the foreign Kyiv choices that ultimately negated Ukraine's participation in the Eurasian integration structures. Aggravation Ukrainian crisis caused cautious traditional participants Eurasian integration – Belarus and Kazakhstan, which are increasingly trying to pursue an independent geopolitical game in its relations with the EU and China, which does not enhance EEU. The cooling of relations with Russia its allies traditional, multiplied by the loss of the prospects of Ukraine to EEU significantly weakens the new Eurasian organization and makes its future uncertain.*

Key words: *integration, the Eurasian Economic Union, Russia, the geopolitical struggle.*

References

1. Beljaninov A. Yu. Integratsionnaja politika Rossii v Evrazij / A. Yu. Beljaninov – M. : Nauchnaja kniga, 2013. – 276 s.

2. Voloshin O. A. Mutnuy sojuz ta polituka regionalnogo liderstva Rossji na suchasnomy etapi / O. A. Voloshin // *Naukovij visnik Duplomatuschnoji akademiji.* – 2012. – Vup. 18. – S. 65-70.
3. Kontsepsia vneshnej politici Rossijskoj Federatsii Utverzdena Prezidentom Rossijskoj Federatsii V. V. Putinum 12 fevralia 2013 g. / [Electronic resource]. – Rezhym dostupa: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDED-EDBF7DA644257B160051BF7F.
4. Mizranijan G. Zachem Lukashenko i Nazarbaev v Kiev letali [Electronic resource] / G. Mizranijan. – Rezhym dostupa: <http://expert.ru/2014/12/22/zachem-lukashenko-i-nazarbaev-v-kiev-letali>.
5. Kazahstan i Bilorus shukajut u Kievu protuvagu rosijskij ekspancij [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://www.dw.de/a-18146954?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>.
6. Originalnuy tekst vustuplenija N. A. Nazarbaeva 29 marta 1994 g. v Moscovskom gosudarstvennom universitete [Electronic resource]. – Rezhym dostupa: <http://e-history.kz/ru/publications/view/567>.
7. Putin V. V. Novij integratsionnij proekt dlja Evrazij – budchee, kotoroje rozdaetsia segodnia [Electronic resource] / V. V. Putin // *Izvestia.* – 2011. – 3 oktiabria. – Rezhym dostupa: <http://izvestia.ru/news/502761>.
8. Putin V. V. Poslanie Prezidenta Rossijskoj Federatsii Federalnomy Sobraniyu Rossijskoj Federatsii [Electronic resource] / V. V. Putin // *Rossijskaja gazeta.* – 2012. – 12 decabria. – Rezhym dostupa: <http://www.rg.ru/2014/12/04/poslanie-site.html>.
9. Putin V. V. Rossia i Europa: ot osmuslenie urokov krizisa – k novej povestke partnerstva [Electronic resource] / V. V. Putin. – Rezhym dostupa: <http://inosmi.ru/europe/20101125/164480740.html>.
10. Strokan S. Nursultan Nazarbaev vstupilsia za nezavisimost [Electronic resource] / S. Strokan // *Kommersant.* – 2014. – 1 sentiabria. – Rezhym dostupa: <http://www.kommersant.ru/doc/2557170>.
11. Sushcov Yu. Rossia i SNG: neudavshijsia brak po raschotu / Yu. Sushcov // *Pro et Contra.* – 2001. – T. 6. – № 1/2. – Zuma/Vesna. – S. 91-106.
12. A brief primer on Vladimir Putin's Eurasian dream [Electronic source] // *The guardian.* – 2014. – 18th February. – Access mode: <http://www.theguardian.com/world/shortcuts/2014/feb/18/brief-primer-vladimir-putin- Eurasian-union-trade>.
13. Barbashin A. The Eurasian Illusion [Electronic source] / A. Barbashin // *Foreign Affairs.* – 2015. – 15th January. – Access mode: <http://www.foreignaffairs.com/articles/142781/anton-barbashin/the- Eurasian-illusion>.
14. Clarke A. So what should Vladimir Putin's New Year's Resolutions be? [Electronic source] / A. Clarke // *The Telegraph.* – 2015. – 1th January. – Access mode: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/11320434/So-what-should-Vladimir-Putins-New-Years-Resolutions-be.html>.
15. Farchy J. Eurasian unity under strain even as bloc expands [Electronic source] / J. Farchy // *Financial Times.* – 2014. – 23th December. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/b08c2e4e-8ab2-11e4-8e24-00144fe-abdc0,Authorised=false.html>.
16. Farchy J. Russia's ills spread around the region [Electronic source] / J. Farchy // *Financial Times.* – 2014. – 22th December. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/0aa2fb42-89fa-11e4-9b5f-00144feabdc0.html#axzz3QPu0BDY9>.
17. Hille K. Russia: Dangers of isolation. Cracks exposed in Vladimir Putin's dream of building a Eurasian economic powerhous [Electronic source] / K. Hille // *Financial Times.* – 2015. – 8th January. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/657967da-9725-11e4-845a-00144feabdc0.html#axzz3QPu0BDY9>.
18. MacFarquhar N. Russia and 2 Neighbors Form Economic Union That Has a Ukraine-Size Hole [Electronic source] / N. MacFarquhar // *The New York Times.* – 2014. – 29th May. – Access mode: <http://www.nytimes.com/2014/05/30/world/europe/putin-signs-economic-alliance-with-presidents-of-kazakhstan-and-belarus.html>.
19. Michel C. Even Vladimir Putin's Authoritarian Allies Are Fed Up With Russia's Crumbling Economy [Electronic source] / C. Michel // *New Republic.* – 2015. – 18th January. – Access mode: <http://www.newrepublic.com/article/120778/eurasian-economic-union-putins-geopolitical-project-already-failing>.
20. Piet R. Putin's Eurasian dreams [Electronic source] / R. Piet. – Access mode: <http://www.aljazeera.com/in-depth/opinion/2014/06/putin- Eurasian-dreams-2014630601421111.html>.
21. Rachman G. China, Russia and the Sinatra doctrine [Electronic source] / G. Rachman // *Financial Times.* – 2014. – 24th November. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/74419cd6-71a7-11e4-b178-00144fe-abdc0.html#axzz3QPu0BDY9>.
22. Roubini N. Russia's Eurasian vision contest [Electronic source] / N. Roubini // *The guardian.* – 2014. – 5th August. – Access mode: <http://www.theguardian.com/business/2014/aug/05/russias- Eurasian-vision-project-syn-dicate-nouriel-roubini>.
23. Snyder T. Don't Let Putin Grab Ukraine [Electronic source] / T. Snyder // *The New York Times.* – Access mode: http://www.nytimes.com/2014/02/04/opinion/dont-let-putin-grab-ukraine.html?smid=fb-share&_r=0.
24. Vitkine B. Vladimir Putin's Eurasian Economic Union gets ready to take on the world [Electronic source] / B. Vitkine // *The Guardian.* – 2014. – 28th October. – Access mode: <http://www.theguardian.com/world/2014/oct/28/eurasian-economic-union-russia-belarus-kazakhstan>.

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЮЗ – НОВЫЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЕКТ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Кондратенко О. Ю.

Кандидат исторических наук, доцент кафедры международной информации Института международных отношений национального авиационного университета.

Аннотация. *Раскрыта сущность интеграционных трансформаций, которые происходят в последнее время на евразийском пространстве, где ведущее место принадлежит России как региональному государству. Своеобразным итогом постсоветской реинтеграции стало создание Евразийского экономического союза (ЕАЭС) в январе 2015 г. Данный союз является очередным интеграционным проектом России, призван окончательно закрепить ее влияние на евразийском пространстве, а в перспективе превратить в один из мощных центров политической и экономической жизни многополярного мира. Создание ЕАЭС пришлось на период ускорения трансформации мирового порядка в контексте нарастания противоречий между основными геополитическими игроками. Окончательная переориентация Украины на евроатлантические структуры, вызвала кризис в отношениях с РФ, которая привела к аннексии Крыма и вооруженного противостояния с поддерживаемыми Россией марионеточными республиками – ДНР и ЛНР. Поддержка локального вооруженного конфликта и развертывания гибридной войны стали реакцией России на внешнеполитический выбор Киева, что окончательно перечеркнуло участие Украины в евразийских интеграционных структурах. Обострение украинского кризиса вызвало настороженность традиционных участников евразийской интеграции – Белоруссии и Казахстана, которые все больше пытаются вести самостоятельную геополитическую игру в отношениях с ЕС и Китаем, что не способствует укреплению ЕАЭС. Охлаждение отношений с Россией традиционных ее союзников, умноженное на потерю перспектив вхождения Украины в ЕАЭС значительно ослабляет новую евразийскую организацию и делает его будущее неопределенным.*

Ключевые слова: *интеграция, Евразийский экономический союз, Россия, геополитическая борьба.*

УДК 327.56:341.123:355.4

ВІЙСЬКОВА ІНТЕРВЕНЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВСТАНОВЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ

Компанієць О. В.

Аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор Г. М. Перепелиця.

Анотація. У контексті недієздатних держав вважається, що шляхом інтервенції міжнародна спільнота може відновити функціонування державного апарату та забезпечити зміни, які були б малоймовірними без зовнішнього втручання. Однак, міжнародно-політична практика показує, що військові інтервенції у недієздатні держави не обов'язково досягають бажаного результату – реконструкції держави. Інтервенції з амбіцією принести швидке вирішення проблем недієздатних держав часто ігнорують складні і спірні політичні питання ситуацій, що супроводжують процес ерозії державної влади. Недалекоглядні і погано інформовані зовнішні військові втручання можуть матеріалізувати силові дисбаланси і сприяти ескалації конфлікту в цільовій державі. Більш того, провал міжнародних зусиль з відбудови державного управління на фоні загальної дестабілізації, посиленої зовнішнім військовим втручанням, може спричинити новий виток внутрішньополітичної боротьби за монополію на насилля та поглибити соціально-політичний хаос. Водночас, у ситуаціях стрімкого погіршення внутрішньополітичної та регіональної безпеки, спровокованим втратою державою дієздатності, військова інтервенція може виявитися ефективним інструментом, головною перевагою якого у порівнянні з іншими стратегіями є швидкість реагування та форсування соціально-політичних змін.

Ключові слова: військова інтервенція, внутрішньополітичний конфлікт, ерозія держави, міжнародна безпека, недієздатна держава.

Постановка проблеми. У наукових і політичних колах домінує думка, що нездатність держави здійснювати контроль і реалізовувати владу в межах суверенних кордонів є головним чинником появи та стрімкого поширення викликів регіональній і міжнародній системі безпеки. Неспроможність держави забезпечувати потреби населення і гарантувати суспільний порядок спричиняє та поглиблює гуманітарну кризу, основними проявами якої є екологічна деградація районів країни, голод населення, спалах інфекційних захворювань, значні потоки внутрішньо переміщених осіб та біженців. Внутрішні конфлікти в таких державах мають значний потенціал до дестабілізації цілих регіонів, поширюючи соціально-політичний хаос та насилля на сусідні країни, недостатньо пристосованих до відповіді на зовнішні виклики національній безпеці.

Недієздатні держави вважаються міжнародною спільнотою найбільш ймовірними пристановищами та інкубаторами транснаціонального тероризму, а непідконтрольні центральному уряду території – анархічними каналами для нелегальної торгівлі зброєю, у тому числі масового знищення, наркотичними речовинами, людьми та відмивання грошей, створюючи серйозні проблеми для безпеки і стабільності навіть географічно віддалених країн і системи міжнародних відносин в цілому.

Втрата державою дієздатності свідчить про те, що система управління не була достатньо ефективною, щоб забезпечити належну реалізацію державою своїх функцій, тому має бути реформованою для уможливлення відбудови держави та її соціально-політичних зв'язків з громадянами. Зважаючи на те, що ендегенна еволюція інституту держави є довготривалим, сповненим турбулентності процесом, який може зайняти від декількох поколінь до століть перетворень, в той час як негативні наслідки від ерозії державного контролю мають значний потенціал до дестабілізації не лише локальної, а й регіональної та міжнародної системи безпеки, пошук стратегій з відновлення ефективності держави виступає одним з ключових завдань на порядку денному міжнародної спільноти.

Один з провідних експертів з питань недієздатних держав Роберт Ротберг вважає військові інтервенції ефективним інструментом відновлення функціонування таких акторів. Посилаючись на приклади сирийської інтервенції в Лівані (1976-2005 рр.) і російської інтервенції в Таджикистані (1992-1997 рр.), які виявилися позитивними для проектів державної реконструкції в цих двох країнах в умовах громадянської війни, вчений стверджує: «Саме у випадках держав, що зазнали кризи чи провалу функціонування, ООН, міжнародні організації, провідні держави, регіональні гегемони і коаліції добровольців мають стратегічну та моральну відповідальність втрутитися від імені осаджених громадян і зменшити людські втрати» [1, с. 31].

Мета статті – встановити ефективність військової інтервенції як інструменту відбудови недієздатних держав і визначити особливості його реалізації у контексті інституційного колапсу таких акторів.

Основні результати дослідження. Доповідь Міжнародної комісії з втручання та державного суверенітету 2001 року підкреслює моральну відповідальність функціонуючих держав за добробут населення держав, які втратили дієздатність: «Якщо держави не виконують своїх обов'язків, то завданням більш відповідальних членів міжнародного співтовариства є втрутитися – не лише заради багатостраждальних громадян, а й міжнародного миру і безпеки» [2, с. 7]. Водночас, Доповіддю підтримується домінуюче у політичних колах сприйняття недієздатних держав як джерел загроз міжнародному миру і стабільності, які потребують негайної відповіді міжнародної спільноти, зокрема військової інтервенції.

Яскравим свідченням того, що стан недієздатності чи «провалу функціонування» став сприйматись об'єктивною загрозою чи порушенням миру, достатніми для ініціювання легітимних інтервенцій, є сучасна практика Ради Безпеки ООН. У 1992 році у Резолюції 794 РБ проголосила, що «масштаб людської трагедії, викликаною конфліктом у Сомалі, посилений перешкодами на шляху розподілу гуманітарної допомоги» становить загрозу міжнародному миру і безпеці [3]. Це було досить незвичним для міжнародного права прецедентом, адже резолюція не робила посилань на транскордонні ефекти колапсу держави, а радше представила природу обставин, викликаних втратою державою дієздатності, достатньою, щоб становити «загрозу» чи «порушення» міжнародного миру і безпеки, як вимагає стаття 39 Статуту ООН для ініціювання місії за Розділом VII [4, с. 734]. Правові реалісти стверджують, що стаття 39 надає Раді Безпеці «юрисдикцію над будь-якою «загрозою миру», аніж виключно над загрозами міжнародному миру, і тому дозволяє втручатись у внутрішні справи інших держав для припинення порушень прав людини, які не породжують транскордонних наслідків [5, с. 40]. Таким чином, Резолюція 794 заклала основу для встановлення прямого зв'язку між провалом функціонування держави та міжнародним миром і безпекою, а також авторизації міжнародною спільнотою застосування сили у відповідь на таку політичну ситуацію. У Резолюції 841 Рада Безпеки пішла ще

далі, визнаючи сформований в результаті військового перевороту в Гаїті режим генерала Рауля Седра недемократичним і тому таким, що представляє загрозу миру у відповідності зі статтею 39 Статуту ООН [6]. Варто зазначити, що коли застосування сили було санкціоновано Резолюцією 940 у 1994 році, РБ утрималася від будь-яких згадок про суверенітет Гаїті, чий демократично-обраний уряд був у вигнанні [7]. Подібним чином у Резолюції 688 щодо іракських курдів Рада Безпеки встановила наявність транскордонних наслідків від внутрішніх порушень прав людини та заявила, що порушення державою прав людини у відношенні до своїх громадян є також загрозою миру [8]. Крім того, у серії резолюцій щодо Боснії-Герцеговини, Руанди та Гаїті миротворчим силам (як у випадку з Операцією ООН у Сомалі II) були надані повноваження використовувати будь-які необхідні засоби для примусу сторін до миру [4, с. 744]. Примітно, що Рада Безпеки не здійснила спроби спочатку застосувати санкції чи примусові методи, які зазвичай передують зверненню до військової сили. Основним припущенням у поясненні такого рішення є те, що РБ визнала відсутність ефективної держави-агресора, з якою можна було б вести переговори чи примусувати до змін, адже країни не мали легітимних представників [9, с. 25-26].

Аналіз сукупної практики Ради Безпеки ООН показує, що міжнародна спільнота почала відповідати безпосередньо на характерні для втрати державою дієздатності негативні процеси. Наприклад, РБ широко інтерпретувала свій мандат залучатися до більших «дій з будівництва миру у формі далекосяжних цивільних заходів від демобілізації збройних сил до кроків з розробки та консолідації... інфраструктури і реформ... урядових і конституційних структур» [4, с. 732]. Однак, за словами правознавця Р. Гайс, «ще належить побачити, чи буде Рада Безпеки послідовною у своїх діях і визнає втрату державою ефективності функціонування самостійною загрозою миру у дусі статті 39, незалежно від гуманітарної кризи, породженою нею» [10, с. 132]. Крім того, визначення умов, за яких втрата державою дієздатності чи колапс державного апарату стає достатньою підставою для зовнішнього втручання, становить окреме питання для міжнародної спільноти.

У відсутності консенсусу з приводу зазначених вище питань, міжнародна спільнота вдається до гуманітарних інтервенцій у держави, що втрачають (чи втратили) дієздатність.

Поняття «гуманітарна інтервенція» не має прийнятого у міжнародному праві визначення, однак більшість вчених називають її ключовими характеристиками: (а) застосування військової сили, (б) відсутність дозволу цільової держави, (в) допомога громадянам цільової держави (або третіх сторін) і (г) діяльність з або без авторизації ООН [11, с. 4]. Класичною у міжнародно-політичній науці є запропонована правознавцем Джеффом Гольцгрефе дефініція гуманітарної інтервенції як погрози чи застосування сили державою (чи групою держав), що має на меті запобігти чи припинити поширені серйозні порушення фундаментальних прав людини осіб, які не є громадянами держави-ініціатора дій, без дозволу держави, на території якої сила застосовується [5, с. 18].

Практика міжнародних інтервенцій у недієздатні держави показує, що з початком операції питання безпеки стають більш пріоритетними, ніж прав людини, а економічний розвиток – важливішим за правосуддя і справедливість.

У контексті недієздатних держав вважається, що шляхом інтервенції міжнародна спільнота може відновити функціонування державного апарату та забезпечити зміни, які були б малоімовірними без зовнішнього втручання. Таке припущення упускає (1) ймовірність того, що військова інтервенція виявиться неуспішною, (2) можливість того, що зовнішні зусилля принесуть більше шкоди, ніж користі для цільової держави, і (3) мож-

ливість еволюції ендогенних механізмів управління, які є значно ефективнішими за спроби встановити державну модель військовими інтервентами.

Міжнародні інтервенції у недієздатні держави не обов'язково приносять бажаного результату – відновлення ефективності функціонування держави. Міжнародні операції в Боснії, Камбоджі, Мозамбіку і Сьєрра-Леоне є історіями часткового успіху інтервенцій, в яких ООН залучила значні політичні та економічні ресурси, щоб зусилля з відбудови держави принесли результат. ООН витратила 471 мільйон доларів на місію в Мозамбіку протягом короткого періоду з грудня 1992 року по грудень 1994 року; витрати в Камбоджі склали 1,6 мільярдів доларів з листопада 1991 року по вересень 1993 року [12, с. 1009-1010], проте ряд проблем щодо розвитку почуття колективної ідентичності та безпеки досі є невирішеними в обох країнах. Помітного успіху у відновленні дієздатності держави в Афганістані, Сомалі чи Судані (з 9 липня 2011 р. – Республіці Південний Судан) ООН не досягнуто.

Більш того, провал міжнародних зусиль з відбудови державного управління на фоні загальної дестабілізації, посиленої зовнішнім військовим втручанням, може спричинити новий виток внутрішньополітичної боротьби за монополію на насилля та поглибити соціально-політичний хаос. Невдалі спроби державної реконструкції в Гаїті (1915-1934, 1994-1996), Камбоджі (1970-2003) і Кубі (1898-1902, 1906-1909, 1917-1922) «увінчалися» громадянськими війнами і встановленням жорстких авторитарних режимів.

Не кожен випадок втрати державою дієздатності потребує міжнародної військової відповіді. Стрімкі військові інтервенції без попередніх мирних зусиль врегулювання ситуації чи вирішення конфлікту у недієздатній державі можуть завдати їй суттєвої шкоди, як мало місце з миротворчою операцією ООН в Сомалі (UNOSOM II), яка не лише поглибила незгоду між локальними фракціями і кланами, а й через низький рівень участі місцевих недержавних акторів і населення у мирному процесі позбавила будь-якої легітимності залишків державного апарату та можливості досягнення миру [13, с. 373]. Інтервенції з амбіцією принести «швидке вирішення» проблем недієздатних держав часто ігнорують складні і спірні політичні питання ситуацій, що супроводжують процес кризи чи провалу функціонування держави. Недалекоглядні і погано інформовані зовнішні військові втручання, як приміром збройна інтервенція Ефіопії до Сомалі у грудні 2006 року, мають тенденцію матеріалізувати силові дисбаланси і сприяти ескалації конфлікту в цільовій державі [14, с. 54].

У політичному дискурсі домінують два основні аргументи проти ідеї застосування військових інтервенцій з метою відновлення функціонування держави. Перший спирається на класичну інтерпретацію неподільності суверенітету і не визнає автоматичну втрату державою внутрішнього (і часто зовнішнього) суверенітету у зв'язку з кризою чи провалом її функціонування. Держава зберігає своє право реалізовувати будь-які заходи в рамках суверенної території і має бути захищеною від зовнішніх інтервенцій. Другий аргумент у дусі демократії ідеалів Французької революції постулює, що народ має уряд, на який він заслуговує. Уряд є виразником політичної культури нації, а не тільки «механікою процесу відбору» (за винятком ситуацій, коли сам процес відбору відображає національну політичну культуру). Будь-яка спроба втрутитися у справи держави є безглуздою, згідно такої точки зору, тому що вона вступає у протиріччя з національними способами регуляції політичного життя, у тому числі в умовах втрати державою дієздатності чи провалу функціонування.

Однак, надмірно обережні дії можуть виявитися рівнозначно руйнівними, що було проілюстровано повною мірою, коли міжнародна спільнота утрималася від втручання в геноцид у Руанді в 1994 році.

У ситуаціях стрімкого погіршення внутрішньополітичної та регіональної безпеки, спровокованим втратою державою дієздатності, військова інтервенція може виявитися ефективним інструментом, головною перевагою якого у порівнянні з дипломатичним чи економічним тиском, які потребують діючого уряду цільової країни для реалізації належного тиску [4, с. 732], є швидкість реагування та форсування соціально-політичних змін. Аналіз практики військового втручання міжнародної спільноти у недієздатні держави дозволяє виокремити ключові принципи ефективності інтервенцій як стратегії відновлення функціонування таких акторів.

1. Міжнародна інтервенція має бути правовою і легітимною:

- усі інші невійськові засоби врегулювання ситуації були вичерпані;
- наслідки бездіяльності є очевидно гіршими, ніж наслідки від зовнішньої військової операції;
- заходи з відновлення ефективності держави не мають бути більш небезпечними чи деструктивними, ніж наслідки від втрати державою дієздатності;
- інтервенція авторизована Радою Безпеки ООН;
- місія користується широкою підтримкою міжнародної спільноти та провідних регіональних міжнародних організацій і не провокує формування сприйняття її як «окупації» місцевим населенням.

2. Місія має достатні шанси на успіх, враховуючи:

- особливості локальної та регіональної соціально-політичної динаміки;
- історичні взаємозв'язки, етнічний склад і культурні норми населення недієздатної держави;
- ступінь потенційної підтримки військового втручання серед населення держави-об'єкта інтервенції і ключових легітимних недержавних акторів;
- архітектуру регіональної системи та взаємодію цільової держави з безпосередніми географічними сусідами.

3. Військова операція має керуватись чітко визначеним і реалістичним планом у рамках комплексної програми з відновлення ефективності функціонування держави.

Амбітна місія ООН з примусу до миру в Сомалі (UNOSOM) мала на меті сприяти національному примиренню і відродженню держави за «широкою участю усіх верств сомалійського суспільства» [15]. Відновлення держави, що зазнала повного колапсу функціонування, було на той час (1993 рік) безпрецедентним завданням. Його виконання було суттєво ускладнено слабкою політичною здатністю ООН і приречено на провал надто нереалістичними термінами – 2 роки було відведено координаторами місії на досягнення національного примирення, підготовку проекту нової конституції, вибору районних і регіональних рад і тимчасових національних законодавчих зборів, проведення референдуму, перепису населення, реєстрації виборців і загальнодержавних виборів [16, с. 157].

Тривала міжнародна присутність не є запорукою успіху інтервенції, проте ранній вихід гарантує провал місії [17, с. 348]. Крім того, стратегія виходу потребує окремої уваги і має здійснюватися лише за умови встановлення ефективної моделі підтримання стабільності та розвитку держави після завершення роботи місії.

Зусилля міжнародної спільноти в Гаїті з 1994 по 2001 рр., включаючи серію операцій ООН з підтримки миру, не мали чітких стратегій виходу та розвитку держави і не привели до встановлення стабільної функціонуючої форми правління. Терміни роботи місій були надто короткими і негнучкими, що змусило учасників операцій зосереджуватися більше на завершенні роботи, ніж реалізації мандатів [18, с. 25].

4. Ефективна структура контролю та управління місії, зокрема:
- уніфіковані цивільна та військові компоненти операції;
  - достатній ступінь автономії від країн, що надали війська, і міжнародних організацій;
  - дієва система консультацій між партнерами місії і місцевими акторами, чия участь є ключовою для досягнення цілей військової операції.

Відсутність достатньої автономії дій місії в Гаїті від керівництва Сполучених Штатів Америки вважається важливим фактором неуспішності операції, а однією з причин провалу міжнародної інтервенції в Сомалі була відсутність єдиного військового командування [19, с. 3].

5. Країни-контрибутори контингентів і міжнародні організації повинні забезпечити місію адекватними політичними, економічними і військовими ресурсами.

За словами американського дипломата і Спеціального представника Президента США з питань Афганістану і Пакистану (2014 р.) Джеймса Доббінса, єдиним найбільш важливим контрольованим елементом у визначенні успіху військової інтервенції для відновлення функціонування держави є «рівень зусиль, визначений кількістю військ, грошей і часу» [20, с. 17]. Недостатні ресурси стали головною причиною провалу другої операції в Сомалі і місії ООН у Боснії [19, с. 4].

Інтервенція в Афганістан є однією з найменш підкріпленою ресурсами з часів Другої світової війни. Приміром, у провінції Кандагар співвідношення сил порядку включно з афганською поліцією становить лише 1/10 від кількості, яка вважається у міжнародній миротворчій практиці достатньою для стримування повстання [21, с. 27]. Водночас, суттєві ресурси у розпорядженні місії не гарантують її успіху, адже «ніде у світі ООН не інвестувала так багато і досягнула так мало», як в Демократичній Республіці Конго [22, с. 59].

6. Професіоналізм та етична поведінка учасників операції.

Персонал місії має бути обізнаним щодо традиційних локальних практик і ставитися з повагою до культури і релігії місцевого населення і бути неупередженим у питаннях культурних розбіжностей між етнічними чи релігійними конкуруючими групами. Висока етичність військових і цивільних членів контингенту є ключовими у формуванні довіри населення до місії та її дій, а тому й певною мірою її успіху.

Однією з причин марності миротворчих зусиль ООН у Конго експерти називають повну втрату місією легітимності в очах конголезців (і міжнародної спільноти) у зв'язку з численними злочинами миротворців, зокрема участі в контрабанді природних ресурсів, торгівлі зброєю, наданні розвідданих військовим групам, а також гвалтуванні жінок і неповнолітніх [22, с. 59].

7. Транспарентність та об'єктивність процесу визначення недієздатних держав та ситуацій, які потребують збройного втручання міжнародної спільноти.

«Часом заяви про те, що недієздатні держави становлять загрозу [для міжнародного миру] є настільки непереконливими, що залишається дивуватися, чи не є такі аргументи просто засобом для мобілізації підтримки для іноземних інтервенцій», – діляться міркуваннями щодо природи міжнародних інтервенцій у недієздатні держави аналітики Інституту Катона (США) Джастін Логан і Крістофер Пребл [23, с. 6]. Динаміка більшості міжнародних інтервенцій у недієздатні держави показує, що в той час як гуманітарні мотиви все ж простежуються, зовнішнє втручання тісно пов'язане з комплексними внутрішньо і зовнішньополітичними інтересами держав-інтервентів [24, с. 29]. Інтервенції у недієздатні держави є дуже вибірковими і здійснюються з міркувань національних інтересів і міжнародної політичної економії, ніж безпеки людини в недієздатній державі і регіоні.

Ефективні інтервенції мають слідувати чітко встановленим об'єктивним принципам і бути неупередженими у виборі цільових держав, щоб користуватися легітимністю в очах ендогенних акторів недієздатної держави та міжнародної спільноти (про що зазначено у першому пункті політичних рекомендацій).

На думку Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй 1992-1996 рр. Бутроса Бутрос-Галі, міжнародна інтервенція у недієздатні держави має включати спроби з національного примирення та відновлення ефективного управління, враховуючи, що наслідки внутрішньополітичних конфліктів у таких державах є зазвичай набагато більш руйнівними і далекосяжними, ніж у випадку подібних конфліктів у функціонуючих державах чи міждержавних воєн [25, с. 599]. Військова інтервенція в багатьох пост-конфліктних ситуаціях спрямована гарантувати безпеку в умовах відсутності ефективного уряду, здатного забезпечити дотримання сторонами конфлікту досягнутих домовленостей або попередити новий виток насилля. Крім того, безпека відіграє ключову роль у реалізації усіх зусиль з відновлення функціонування держави. Насамперед, зовнішня військова місія покликана створити умови для державобудівництва, шляхом стримування (чи нейтралізації) актора-агресора, відновлення порядку, підтримування миру і попередження державних переворотів.

Висновки. Міжнародні інтервенції у недієздатні держави як стратегія відновлення ефективності функціонування держави несе ряд викликів цільовій державі, адже неминуче призводить до загальної дестабілізації встановлених інститутів і механізмів управління та врегулювання конфліктами і, у випадку непослідовної і недалекоглядної реалізації, може спричинити новий виток внутрішньополітичної боротьби за монополію на насилля та поглибити соціально-політичний хаос. Однак, у ситуаціях стрімкого погіршення внутрішньополітичної та регіональної безпеки, спровокованим втратою державою дієздатності, військова інтервенція може виявитися ефективним інструментом, головною перевагою якого у порівнянні з іншими методами впливу є швидкість реагування та форсування соціально-політичних змін. Військова інтервенція в багатьох пост-конфліктних ситуаціях спрямована гарантувати безпеку в умовах відсутності ефективного уряду, здатного забезпечити дотримання сторонами конфлікту досягнутих домовленостей або попередити новий спалах насилля, а також створити умови для здійснення державобудівництва.

Список використаної літератури

1. Rotberg R. The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair / R. Rotberg // *When States Fail: Causes and Consequences* / R. Rotberg. – Princeton: Princeton University Press, 2004. – P. 1-49.
2. Engberg-Pedersen L. *Fragile Situations: Background Papers* / L. Engberg-Pedersen, L. Andersen, F. Stepputat, D. Jung. – Copenhagen: Danish Institute of International Studies, 2008. – 56 p.
3. United Nations Security Council Resolution 794 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1992. – 3 December. – Mode of access: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Chap%20VII%20SRES%20794.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
4. Thürer D. The 'Failed State' and International Law / D. Thürer // *International Review of the Red Cross*. – 1999. – Vol. 81. – № 836. – P. 731-761.
5. Holzgrefe J. L. *The Humanitarian Intervention Debate* / J. L. Holzgrefe // *Humanitarian Intervention. Ethical, Legal, and Political Dilemmas* / Ed. by J. L. Holzgrefe, R. Keohane. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 15-32.

6. United Nations Security Council Resolution 841 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1993. – 16 June. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/354/58/IMG/N9335458.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
7. United Nations Security Council Resolution 940 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1994. – 31 July. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/312/22/PDF/N9431222.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
8. United Nations Security Council Resolution 688 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1991. – 5 April. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/24/IMG/NR059624.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
9. Chan K. State Failure and the Changing Nature of the Jus Ad Bellum / K. Chan // Leuven Centre for Global Governance Studies. – 2013. – February. – 30 p.
10. Geiß R. Armed Violence in Fragile States: Low-intensity Conflicts, Spillover Conflicts, and Sporadic Law Enforcement Operations by Third Parties / R. Geiß // International Review of the Red Cross. – 2009. – Vol. 91. – № 873. – P. 127-142.
11. Karda S. Humanitarian Intervention: The Evolution of the Idea and Practice / S. Karda // Journal of International Affairs. – 2001. – Vol. 6. – № 2. – P. 2-13.
12. Ottawa M. Rebuilding State Institutions in Collapsed States / M. Ottawa // Development and Change. – 2002. – Vol. 33. – № 5. – P. 1001-1023.
13. Gizelis T.-I. Why Humanitarian Interventions Succeed or Fail: The Role of Local Participation, Cooperation and Conflict / T.-I. Gizelis, K. Kosek // Journal of the Nordic International Studies Association. – 2005. – Vol. 40. – № 4. – P. 363-383.
14. Hagmann T. Failures of the State Failure Debate: Evidence from the Somali Territories / T. Hagmann, M. Hoehne // Journal of International Development. – 2008. – Vol. 21. – P. 42-57.
15. United Nations Security Council Resolution 814 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1993. – 26 March. – Mode of access: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Chap%20VII%20SRES%20814.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
16. Menkhaus K. State Failure, State-Building, and Prospects for a 'Functional Failed State' in Somalia / K. Menkhaus // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. – 2014. – Vol. 656. – P. 154-172.
17. Chesterman S. Transitional Administration, State-Building and the United Nations / S. Chesterman // Making States Work: State Failure and the Crisis of Governance / Ed. by S. Chesterman, M. Ignatieff, R. Thakur. – Tokyo: United Nations University Press, 2005. – P. 339-358.
18. Carment D. Effective Defence Policy for Responding to Failed and Failing States / D. Carment // Canadian Defence & Foreign Affairs Institute's Research Paper Series. – 2005. – June. – 34 p.
19. Fraser D. Failed States: Why They Matter and What We Should Do About Them / D. Fraser // Canadian Institute of International Affairs International Insights. – 2007. – Vol. 5. – № 2. – P. 1-6.
20. Dobbins J. Nation-Building, The Inescapable Responsibility of the World's Only Superpower / J. Dobbins // RAND Review. – 2003. – Summer. – P. 17-20.
21. Quinlivan J. Burden of Victory: The Painful Arithmetic of Stability Operations / J. Quinlivan // RAND Review. – 2003. – Summer. – P. 27-29.
22. Trefon T. Congo Masquerade: The Political Culture of Aid Inefficiency and Reform Failure / T. Trefon. – New York: Zed Books, 2011. – 160 p.

23. Logan J. Failed States and Flawed Logic: The Case against a Standing Nation-Building Office / J. Logan, C. Preble // CATO Institute. – Policy Analysis. – 2006. – № 560. – P. 1-32.
24. Hoehne M. Somalia zwischen Krieg und Frieden. Strategien der friedlichen Konfliktaustragung auf internationaler und lokaler Ebene / M. Hoehne. – Hamburg: Institut für Afrika – Kunde im Verbund Deutsches Übersee-Institut, 2002. – 147 s.
25. Boutros-Ghali B. Towards the Twenty-First Century: International Law as a Language for International Relations / B. Boutros-Ghali // International Law as a Language for International Relations Report / Ed. by A. R. Signe. – The Hague: Kluwer Law International, 1996. – P. 593-600.

MILITARY INTERVENTION AS MEANS TO ESTABLISHING EFFECTIVE MODEL OF STATE

Olesia Kompaniets

PhD Student at the Department of International Relations and Foreign Policy, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Scientific supervisor: Doctor of Political Science, Professor Hryhoriy Perepelytsia.

Abstract. *In the context of failed states, it is considered that intervention by the international community can restore state apparatus proper functioning and ensure changes that would have been unlikely without external interference. However, international political practice shows that military interventions in failed states do not necessarily achieve the desired result – reconstruction of the state. Intervention of ambition to bring a speedy resolution of failed states problems often ignore the complex and contentious political issues in situations that accompany the process of state power erosion. Short-sighted and ill-informed foreign military intervention could materialise power imbalances and promote the escalation of the conflict in the target country. Moreover, the failure of international efforts to rebuild public administration in an atmosphere of overall destabilisation, aggravated by the external military intervention, may cause a new round of political struggle for the monopoly of violence and deepen the social and political chaos. However, in situations of rapid deterioration in internal and regional security, provoked by state failure, military intervention may be an effective tool. Its main advantage compared to other strategies is the promptness of response and speeding up of social and political change.*

Key words: *military intervention, intrastate conflict, state erosion, international security, failed state.*

References

1. Rotberg R. The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair / R. Rotberg // When States Fail: Causes and Consequences / R. Rotberg. – Princeton: Princeton University Press, 2004. – P. 1-49.
2. Engberg-Pedersen L. Fragile Situations: Background Papers / L. Engberg-Pedersen, L. Andersen, F. Stepputat, D. Jung. – Copenhagen: Danish Institute of International Studies, 2008. – 56 p.
3. United Nations Security Council Resolution 794 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1992. – 3 December. – Mode of access: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Chap%20VII%20SRES%20794.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
4. Thürer D. The 'Failed State' and International Law / D. Thürer // International Review of the Red Cross. – 1999. – Vol. 81. – № 836. – P. 731-761.
5. Holzgrefe J. L. The Humanitarian Intervention Debate / J. L. Holzgrefe // Humanitarian Intervention. Ethical, Legal, and Political Dilemmas / Ed. by J. L. Holzgrefe, R. Keohane. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 15-32.
6. United Nations Security Council Resolution 841 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1993. – 16 June. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/354/58/IMG/N9335458.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
7. United Nations Security Council Resolution 940 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1994. – 31 July. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/312/22/PDF/N9431222.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).

8. United Nations Security Council Resolution 688 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1991. – 5 April. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/24/IMG/NR059624.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
9. Chan K. State Failure and the Changing Nature of the Jus Ad Bellum / K. Chan // Leuven Centre for Global Governance Studies. – 2013. – February. – 30 p.
10. Geiß R. Armed Violence in Fragile States: Low-intensity Conflicts, Spillover Conflicts, and Sporadic Law Enforcement Operations by Third Parties / R. Geiß // International Review of the Red Cross. – 2009. – Vol. 91. – № 873. – P. 127-142.
11. Karda S. Humanitarian Intervention: The Evolution of the Idea and Practice / S. Karda // Journal of International Affairs. – 2001. – Vol. 6. – № 2. – P. 2-13.
12. Ottawa M. Rebuilding State Institutions in Collapsed States / M. Ottawa // Development and Change. – 2002. – Vol. 33. – № 5. – P. 1001-1023.
13. Gizelis T.-I. Why Humanitarian Interventions Succeed or Fail: The Role of Local Participation, Cooperation and Conflict / T.-I. Gizelis, K. Kosek // Journal of the Nordic International Studies Association. – 2005. – Vol. 40. – № 4. – P. 363-383.
14. Hagmann T. Failures of the State Failure Debate: Evidence from the Somali Territories / T. Hagmann, M. Hoehne // Journal of International Development. – 2008. – Vol. 21. – P. 42-57.
15. United Nations Security Council Resolution 814 [Electronic Resource] // United Nations Security Council. – 1993. – 26 March. – Mode of access: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Chap%20VII%20SRES%20814.pdf> (accessed on 04. 04. 2016).
16. Menkhaus K. State Failure, State-Building, and Prospects for a ‘Functional Failed State’ in Somalia / K. Menkhaus // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. – 2014. – Vol. 656. – P. 154-172.
17. Chesterman S. Transitional Administration, State-Building and the United Nations / S. Chesterman // Making States Work: State Failure and the Crisis of Governance / Ed. by S. Chesterman, M. Ignatieff, R. Thakur. – Tokyo: United Nations University Press, 2005. – P. 339-358.
18. Carment D. Effective Defence Policy for Responding to Failed and Failing States / D. Carment // Canadian Defence & Foreign Affairs Institute’s Research Paper Series. – 2005. – June. – 34 p.
19. Fraser D. Failed States: Why They Matter and What We Should Do About Them / D. Fraser // Canadian Institute of International Affairs International Insights. – 2007. – Vol. 5. – № 2. – P. 1-6.
20. Dobbins J. Nation-Building, The Inescapable Responsibility of the World’s Only Superpower / J. Dobbins // RAND Review. – 2003. – Summer. – P. 17-20.
21. Quinlivan J. Burden of Victory: The Painful Arithmetic of Stability Operations / J. Quinlivan // RAND Review. – 2003. – Summer. – P. 27-29.
22. Trefon T. Congo Masquerade: The Political Culture of Aid Inefficiency and Reform Failure / T. Trefon. – New York: Zed Books, 2011. – 160 p.
23. Logan J. Failed States and Flawed Logic: The Case against a Standing Nation-Building Office / J. Logan, C. Preble // CATO Institute. – Policy Analysis. – 2006. – № 560. – P. 1-32.
24. Hoehne M. Somalia zwischen Krieg und Frieden. Strategien der friedlichen Konfliktaustragung auf internationaler und lokaler Ebene / M. Hoehne. – Hamburg: Institut für Afrika – Kunde im Verbund Deutsches Übersee-Institut, 2002. – 147 s.
25. Boutros-Ghali B. Towards the Twenty-First Century: International Law as a Language for International Relations / B. Boutros-Ghali // International Law as a Language for International Relations Report / Ed. by A. R. Signe. – The Hague: Kluwer Law International, 1996. – P. 593-600.

ВОЕННАЯ ИНТЕРВЕНЦИЯ КАК СРЕДСТВО УСТАНОВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ МОДЕЛИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА

Компаниец А. В.

Аспирантка кафедры международных отношений и внешней политики Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: доктор политических наук, профессор Г. Н. Перепелица.

Аннотация. *В контексте недееспособных государств принято считать, что путем интервенции международное сообщество может восстановить функционирование государственного аппарата и обеспечить изменения, которые были бы маловероятными*

без внешнего вмешательства. Однако международно-политическая практика показывает, что военные интервенции в недееспособные государства не обязательно достигают желаемого результата – реконструкции государства. Интервенции с амбицией принести быстрое решение проблем недееспособных государств часто игнорируют сложные и спорные политические вопросы ситуаций, сопровождающих процесс эрозии государственной власти. Недальновидные и плохо осведомленные внешние военные вмешательства могут материализовать силовые дисбалансы и способствовать эскалации конфликта в целевой стране. Более того, провал международных усилий по восстановлению государственного управления на фоне общей дестабилизации, усиленной внешним военным вмешательством, может спровоцировать новый виток внутривнутриполитической борьбы за монополию на насилие и углубить социально-политический хаос. В то же время, в ситуациях резкого ухудшения внутривнутриполитической и региональной безопасности, спровоцированным потерей государством дееспособности, военная интервенция может оказаться эффективным инструментом, главным преимуществом которого по сравнению с другими стратегиями являются скорость реагирования и форсирования социально-политических изменений.

Ключевые слова: военная интервенция, внутривнутриполитический конфликт, эрозия государства, международная безопасность, недееспособное государство.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341. 232

THE LAW OF THE EUROPEAN UNION AND THE LEGAL ORDER OF UKRAINE: MECHANISM OF INTERACTION

Victor Muraviov

Academic, Professor, Doctor Hab., Head of the Chair of Comparative and European Law, Institute of International Relations of Kyiv Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine.

Abstract. *The signing of the Association Agreement by Ukraine with the European Union and its member-states provides for the country a perspective of its integration in the Union with possible membership in it upon the creation of the free trade area between both partners. The realization of the Association Agreement is carried out on the international and national levels and is exercised by various means-accessions by Ukraine to international treaties, making national laws consistent with legal acts of EU institutions, recognition by Ukraine of national standards of EU Member States, mutual recognition of rules of the other side etc. The effective using of implementation legal tools requires from Ukraine establishing the proper and relevant legal background. Certain prerequisites for the application of the EU law into the Ukrainian legal framework have been existed. Nevertheless, they require be improving and reforming. The legal mechanism for implementing acts of association is still unsettled. It is related to the Council and the Committee of the association decisions. The corresponding mechanism in Ukraine has not been set up. It has the same concern with the European standards. Ukraine has to transpose the array of technical regulations as national standards with the conformity with EU legislation. However, it is not clear how this will be achieved.*

The article is focused on the analysis of the legal bases of the interaction of the European Union law and the Law of Ukraine. Specially elucidated the questions of the correlation of the EU law and the law of Ukraine, as well as the actual means of the implementation of the EU law in the legal order of Ukraine. The ways of the improvement of the legal mechanism of the realization of the EU law in the internal legal order of Ukraine are determined. There is emphasized that integration of Ukraine into the European Union will require important amendments into Ukrainian Constitution and other national legislation to provide the legal prerequisites for the realization of the EU law in the internal legal order of Ukraine. Special attention is paid to the means of implementation of international legal obligations in Ukraine.

Key words: *Constitution of Ukraine, EU law, Association Treaty, Euro integration article, legal mechanism, realization of law.*

Current problems. The problem of the correlation between International and municipal law has been for many years at the focal point of legal research in Ukraine and abroad. Among the scholars, who fruitfully investigated this problem, one shall designate R. Arnold. His works on Constitutional, European, International law, protection of human rights form the fundamentals for further investigations. His encyclopedic knowledge and talent for foreign languages

allow us to see in depth the essence of legal phenomena. His idea of the Europeanization of Constitutional law reflects the predominant practice in the European states and help us to understand the modern tendencies in the development of Constitutional law in Europe. These problems are extremely pressing for Ukraine.

The aim of the article is to analyze the impact of the EU law on the legal order Ukraine in the light of the European integration of the country.

Important research results. The policy of integrating Ukraine into the European Union, pursued since Ukraine acquired independence, generated the need to create in the domestic legal order respective legal prescriptions for the effectuation thereof. Although Ukraine is not a candidate for joining the integration structures of the European Union, the state has already established deep legal ties with the European Union by the Association Agreement, concluded in 2014, and new legal instruments are being added to the Association Agreement to regulate the relations of the parties. The development of integration relations with the European Union requires of Ukraine the creation of a legal base for regulating cooperation with the European Union.

The legal prerequisites for realization of the provisions of the law of the European Union within the legal order of Ukraine are created by the Constitution of Ukraine and other legislative acts adopted during the existence of the independent Ukrainian State in which fundamental principles have been established of the operation of norms of international law in its domestic legal order; these have significance in principle for the fulfillment of the Association Agreement.

According to the 1996 Constitution of Ukraine (Article 9), international treaties duly ratified by the Supreme Rada of Ukraine become part of the national legislation of Ukraine [1]. Norms of international treaties approved by the Supreme Rada acquire the status of norms of national law by means of bringing this constitutional mechanism into operation. This means that Article 9 of the Constitution of Ukraine establishes the legal basis for the respective application of norms of international treaties in the national legal order of Ukraine. However, Article 9 of the Constitution formally did not determine the absolute priority of norms of international law relative to norms of national law. The question arises in this connection: do the provisions of Article 9 affect international treaties ratified before the entry of the Constitution into force?

Article 18 of the Constitution of Ukraine, which provides that Ukraine shall be guided in its foreign policy activity by generally-recognized principles and norms of international law, also does not resolve the problem of the primacy of international law: on one hand this provision contains a clear reference to the priority of international-legal norms; on the other, this priority concerns only generally-recognized principles and norms of international law. Thus, a certain contradiction exists between Articles 9 and 18 of the Constitution: the first does not contain a provision on the incorporation of generally-recognized principles and norms of international law in the domestic legal order of Ukraine. The inadequacy of this constitutional mechanism is that neither the Constitution of Ukraine nor other legislative acts say anything about customary norms of international law or acts of intergovernmental organizations; that is, do not determine their status in the domestic legal order, although the significance of these acts in the legal regulation of international relations is constantly growing and cannot be ignored by the international legal practice of any State.

Endowing international treaties with the status of norms of national legislation causes numerous problems connected with the application of these norms into the domestic legal order of Ukraine. One of them, in particular, may arise in connection with granting norms of international treaties the status of national norms: the adoption of a national norms of law which is contrary to obligations assumed that entails the suspension of the fulfillment of particular treaty

provisions and, consequently, may be a violation of international legal obligations. All countries adhering to a dualist approach to the correlation of international and domestic law, including the members of the European Union, encounter this problem in practice. In order to resolve the question of the operation of norms of European Union law in their national legal orders, as European integration law requires, the great majority of these countries have been forced to insert in their constitutions respective changes establishing the priority of European Union law with respect to norms of international law [2]. Such international legal practice is extensively applied in countries applying to join the European integration structures [3].

As noted above, granting norms of international law the status of norms of domestic law creates the legal foundation for the direct application of such norms in the domestic legal order of Ukraine. This legal approach may be regarded as *de facto* monism in resolving problems of the interaction of international law with domestic law, on condition of the existence in the country of a stable tradition of the direct application of norms of international treaties in the domestic legal order with the granting of priority significance to such norms relative to norms of national law which are adopted after their ratification [4].

Such a tradition did not exist in Ukraine previously because the doctrine and practice of the USSR excluded the direct operation of norms of international law in the domestic legal order of the country. This position existed despite the incorporation in the fundamental legislative acts of the USSR providing that if an international treaty or international agreement in which the USSR or a union republic takes part establishes other rules than those which are contained in Union legislation or union republic legislation regulating the determined sphere of legal relations, the rules of the international treaty or international agreement apply (Article 129, Fundamental Principles of Legislation of the USSR and Union Republics; Article 64, Fundamental Principles of Civil Procedure of the USSR and Union Republics; Article 3, Statute on Diplomatic and Consular Representations of the Union of Soviet Socialist Republics; Article 425, Code of Civil Procedure of Ukraine, and others).

In view of this, the provisions concerning the priority of international-legal norms in the event of a conflict with norms of municipal law were treated in a limited meaning: this rule might be applied within the framework of the domestic legal order as a means of the fulfillment by the State of its international obligations, the grounds for which was the right of the State to exercise jurisdiction on its own territory, being the sovereign right of any State irrespective of whether it recognized or did not recognize the primacy of international law [5].

As the international-legal practice of many States with regard to the application of norms of international law in domestic legal order shows, the very fact of the recognition of the priority of international legal norms in regard to norms of national law still does not guarantee the effectuation of this principle in reality. Often resolved is the question of determining the legal status of norms of an international treaty, especially whether these norms become domestic law with all the legal consequences arising or whether they operate *ad hoc*, retaining the legal significance of a norm of international law [6]. Thus, the proclamation of the primacy of international law in and of itself does not guarantee the effective fulfillment of international legal norms as international obligations of the State so require.

In the course of acquiring independence Ukraine took certain steps which changed to a great extent the traditional Soviet approach to international law as an instrument of the regulation of relations between States, the use of which requires sanctions on the part of the State. Accordingly, a number of legal acts were adopted directed towards affirmation of the priority of international law and the creation of legal foundations for the application of norms of international law in the domestic legal order, especially with regard to the principles of international law. The Declaration on the State Sovereignty of Ukraine of 16 July 1990 recognized the priority of uni-

versal human values over class values and the priority of generally-recognized principles and norms of international law over norms of municipal law. As was indicated, the priority of generally-recognized principles and norms of international law is regulated more precisely in the 1996 Constitution of Ukraine (Article 18). However, unlike the provisions of many constitutions of European States concerning the status of generally-recognized principles and norms of international law (Article 24, Constitution of Germany; Article 11, Constitution of Italy, and others), there is no express indication in the legislation of Ukraine to the incorporation of these principles and norms in domestic law.

The provisions concerning the primacy of norms of international law relative to national law were elaborated in the Law of Ukraine «On the Operation of International Treaties on the Territory of Ukraine» of 10 December 1992. The preamble of the Law established the general principle of the primacy of international law over domestic legislation set out as follows: «Proceeding from the priority of universal human values and generally-recognized principles of international law, endeavoring to ensure the inevitability of the rights and freedoms of man, and to become involved in the system of legal relations between States on the basis of mutual respect for State sovereignty and democratic foundations of international cooperation, the Supreme Rada of Ukraine decrees to establish that international treaties concluded and duly ratified by Ukraine shall comprise an integral part of the national legislation of Ukraine and shall be applied in the procedure provided for norms of national legislation»[7].

This status of international treaties was confirmed in national legislation in the 2004 Law of Ukraine «On International Treaties of Ukraine» [8]. This Law precisely formulated the provisions with regard to the primacy of international law:

1. International treaties of Ukraine concluded and duly ratified shall comprise an integral part of the national legislation of Ukraine and shall be applied in the procedure provided for norms of national legislation.

2. If other rules have been established by an international treaty of Ukraine whose conclusion occurred in the form of a law than those which have been provided by legislation of Ukraine, the rules of the international treaty of Ukraine shall apply.

It seems that the provision recognizing the primacy of international norms over national legislation are relegated to fundamental provisions and should not be limited by regulation at the level of an ordinary law and have the legal force of an ordinary law.

The Constitution of Ukraine consolidated merely a provision to include part of international agreement in national legislation, and says nothing about the primacy of international norms with respect to norms of national law in the national legal order of Ukraine.

Provisions exist in other laws of Ukraine which refer to the operation of certain international treaties in the domestic legal order thereof. The Law «On the Police» (Article 4), adopted 20 December 1990, relegated to the legal foundations of police activity the Universal Declaration of Human Rights and international agreements ratified in the established procedure. Nonetheless, it does not follow from Article 4 of the said Law that the provisions of these international legal acts will have priority significance if contradictions arise between them and the provisions of national legislation.

In other legislative acts Ukraine uses the formulate traditional for many Soviet normative acts concerning the application of norms of an international treaty in the event of a conflict with norms of national law (for example, Article 17, 1991 Law of Ukraine «On International Treaties»; Article 27.4, 2014 Law of Ukraine «On Standardization» [9] and others). However, one should bear in mind that these conflicts concern only specific laws; they do not resolve problems of the interaction of norms of international law with the national law of Ukraine as a whole.

As regards the status of acts of international organizations in the domestic legal order of Ukraine, the Law of Ukraine «On Postal Communication» (Article 27), adopted 4 October 2001, provides as follows: «The national operator in the procedure determined by legislation of Ukraine shall support cooperation with operators of postal communications of other States and ensure the fulfillment of decisions determined by normative acts of the Universal Postal Union, consent to the bindingness of which is granted by the Supreme Rada of Ukraine» [10]. It follows from this that reference is being made to ensuring the fulfillment of acts of the Universal Postal Union adopted in the form of decisions. However, the question arises with respect to these decisions: which legal basis determines the powers of the Supreme Rada with respect to consent and bindingness of such acts, because the Constitution of Ukraine only regulates the status of international treaties. On the other hand, this formulation of the Law of Ukraine «On Postal Communication» (Article 27) testifies to changes in the approaches to determining the status of decisions of organs of international organizations in the national legal order of Ukraine; that is, the possibility of their application by national agencies in the procedure established by legislation of Ukraine.

Despite the absence in the Constitution of Ukraine of precise provisions concerning the priority of international law with respect to norms of domestic law, the Constitution and the Law of Ukraine «On the Operation of International Treaties on the Territory of Ukraine» and other legislative acts created the legal basis for the operation of norms of international treaties and norms of international customary law in its domestic legal order, which serves as evidence of the fundamental revision of the doctrine and practice of the problem of the correlation of international and domestic law, bringing Ukraine closer in this respect to European rule-of-law States.

But not all questions of the interaction of international and domestic law have been resolved in the said legal acts, which under certain circumstances may complicate the proper fulfillment by Ukraine of its international obligations. Evintov justly emphasized that under the existing formulations of his problem the question remains unresolved in legislative acts of Ukraine as to on what grounds preference may be given to one of two norms of national law in the event of their being in contradiction [11].

In member countries of the European Union which adhere to a dualist approach to the correlation of international and national law, doctrine refers to the general principle of law, *lex posterior*. In Ukraine, as noted, a dualist approach applies to the correlation of international and domestic law, but no legislative acts, judicial decisions, or generally-recognized doctrine exist indicating the means of resolving conflicts between norms of international agreements which have become part of national legislation and norms of national law which should be resolved by means of applying the rule *lex posterior*.

One effective means of ensuring the fulfillment by Ukraine of its international legal obligations may become the direct application of international legal norms by national courts of the country.

One argument in favor of including national judicial institutions in the process of applying international agreements in the national legal order may be that the European choice of Ukraine should be based on taking into account the doctrines and practices of national courts of members of the European Union, which have a key role in the effective functioning of European integration structures. Recognition of the primacy of law of the European Union with respect to the national law of member countries and the direct operation of its provisions in the national legal orders of these countries means taking measures ensuring the operation of the norms thereof. It should be pointed out that the doctrine of the direct operation of the law of the European Union extends to international agreements. This especially concerns international agreements which are concluded by the European Union with nonmembers if, proceeding from the

content of such an agreement, the purposes and tasks thereof contain a precise and clear duty to fulfill it and for this the adoption is not required of any implementation measures, including special legal acts [12].

Doctrines of the primacy and direct operation of the law of European integration structures of the European Union are directed towards effectively ensuring the operation of this law by all agencies of member States, but the principal role in this process belongs to national courts because they chiefly and not the judicial institutions of the European Union effectuate the defense of the rights of natural and juridical persons, relying on the means of direct application of European law. National courts thereby act as one of the legal guarantors of the realization of the tasks and purposes of European integration within the framework of European Union structures. A result of such extensive use of national judicial agencies called upon to ensure the fulfillment of European law as a law of direct operation is the high degree of legal certainty and legal stability of the functioning and development of the European Union integration structures [13].

The question arises to what extent the legal order of the European Union, for which the practice of applying the law of European integration structures by national courts of member countries is characteristic, may influence the legal order of Ukraine. One of the most effective instruments of the influence of European Union law on the domestic law of Ukraine is the said Association Agreement, which, on one hand, is an integral part of European Union law and, on the other, is part of the legislation of Ukraine operating on the principles established in the Constitution of Ukraine (Article 9).

Given that certain provisions of this Agreement influence the movement of persons, freedom of the provision of services, and the development of entrepreneurial and investment activity in Ukraine by means of the clear consolidation of the rights and duties of natural and juridical persons with respect to their rights, such as the right to employment (Articles 17, 18, 19); nondiscrimination against companies, including those providing services through a commercial presence (Articles 87, 8, 92, 93, and 94), right of companies to hire key personnel (Article 98); right of access to the market of sea and air carriage and carriages on a commercial basis (Article 87), the problem inevitably arises of ensuring these rights in the domestic legal order of Ukraine, especially in the courts.

As regards the Association Agreement, it makes provision for the creation of an international-legal mechanism to settle disputes between Ukraine and the European Union; the basis for this is Article 477, establishing a Council for Cooperation, within whose competence is the consideration of appeals of natural and juridical persons. The Council, however, may consider only appeals if one of the parties raises a particular question during a meeting of their representatives. As practice of fulfilling the Agreement on Partnership and Cooperation shows, the overwhelming majority of recourses concerning violations of the obligations of the parties assumed in accordance with the Agreement were appropriate for the said mechanism of resolving disputes between Ukraine and the European Union. At the same time, the Agreement contained provisions which, proceeding from the practice of the Court of the European Union, might be interpreted as conforming to the requirements of acts of European Union Law of direct operation. During the operation of the Agreement, however, neither party to the Agreement had recourse to the Court of the European Union concerning the application of certain of its provisions as having direct operation.

The Association Agreement, however, contains provisions which potentially make it possible for natural and juridical persons participating in the fulfillment thereof to apply to the courts of Ukraine in order to defend the aforesaid rights. Article 471 of the Association Agreement provides.

Within the scope of this Agreement, each Party undertakes to ensure that natural and legal persons of the other Party have access that is free of discrimination in relation to its own national to its competent courts and administrative organs, to defend their individual rights and property rights.

As a consequence of this, although the aforesaid cautious approach of the European Union to the direct operation of the provisions of the Agreement continues to exist, in principle one cannot exclude the possibility of the defense of the said rights of natural and juridical persons in the national courts of Ukraine.

Consequently, one may say that the incorporation of the Agreement on Partnership and Cooperation in the domestic legal order of Ukraine created merely the prerequisites for the consideration by courts of Ukraine of its provisions, and for this a special implementation act was not required. However, the realization of these possibilities depends directly on an understanding by the courts of Ukraine of the importance and necessity from a legal point of view of accepting for consideration this kind of recourse. In addition, one cannot exclude the adoption by Ukraine of a special implementation act establishing mechanisms for the application of international treaties, including the said Agreement of Ukraine with the European Union, in the national courts of Ukraine. There are certain legal grounds for this already in the present legal order of Ukraine, especially the 1991 Law of Ukraine «On Foreign Economic Activity» (Article 6), which provides that a foreign economic contract may be deemed to be invalid in a judicial or arbitrazh proceeding unless it meets the requirements of a law or international treaties of Ukraine. It is necessary to stress that Soviet doctrine and practice permitted the possibility of the application by national judicial agencies of norms of international law when resolving disputes in a judicial proceeding, in particular, in such spheres as ensuring the operation of international agreements concerning the carriage of passengers and cargo [14].

The possibility of the application by courts of the provisions of international agreement is contained in the Constitution of Ukraine (Article 9), proceeding from the recognition of international treaties in force, consent to the bindingness of which was given by the Supreme Rada of Ukraine, as a part of the national legislation of Ukraine. In addition, the direct operation of constitutional norms (Article 8) is consolidated in the Constitution, which should be interpreted in connection with Article 9 as a direct application of norms of international law in the event of their being contrary to norms of national law. It would be desirable to precisely determine the mechanism for the application of such treaty obligations of Ukraine in a law or to affirm this by judicial practice. Judges should receive the right and duty consolidated by a procedural law to turn to and apply international law. The conditions and procedure for such application should be elaborated. No less important is the task of providing the judge, the central figure in the application of law, with all the necessary sources of law, instructing him in international law, and inculcating in him the habit of the realization thereof. When deciding the question of the application by courts of Ukraine of international agreements, including the Association Agreement, criteria should be established relating particular provisions thereof to norms of direct operation which may be applied directly by courts.

The creation of legal prerequisites for the integration of Ukraine into the European Union require the resolution in its domestic legal order of the problem of choice of the means of the realization by Ukraine of its international obligations. It should be noted that Soviet doctrine and practice on matters of the application of international legal norms always delimited the sphere of operation of international and national law. It was believed that norms of international law create rights and duties for States, whereas norms of national law regulate the behavior of natural and juridical persons. Therefore, in order to enhance the effectiveness of the fulfillment by Ukraine of its international obligations it is necessary to transform norms of international law

into norms of national law. In so doing, the transformation is regarded as a «means of the fulfillment of international law by means of the issuance by the State of domestic normative acts (laws, acts of ratification and publication of international treaties, administrative decrees, regulations, and so on) with a view to ensuring the fulfillment by the State of its international obligation or in the interests of the use by it of its international power»[15]. This conception proceeds from an understanding that transformation includes any means of implementation and does not distinguish between transformation and national legal implementation.

Other conceptual means of implementing international-legal obligations respectively are *renvoi*, incorporation (reception), and transformation. *Renvoi* occurs when a State includes in its legislation a norm sanctioning the application of international legal provision in order to regulate municipal relations. Incorporation (reception) is the incorporation of international legal norms into the national legal order without a change of their content. Information (reception) may be general, if international law is incorporated into the national legal order as a whole, or special, if one refers to the incorporation of individual international-legal norms. Transformation means that norms of international law are transformed into norms of national law by means of the publication of a special law or other normative act which regulates the same question as the respective norms of international law. But both conceptions in essence differ little one from the other because they deny the possibility of the direct operation of international-legal norms as an integral part of national law.

Ukrainian doctrine and practice as a whole on the question of the implementation of international-legal norms in the national legal order understandably did not differ from all-union, although Ukrainian scholars expressed original ideas relative to resolving this question [16].

After Ukraine became an independent State, conditions emerged autonomously and on the basis of democratic principles of a rule-of-law State to resolve the problems connected with the implementation of norms of international law in the domestic legal order, comprehending in so doing the many years of experience of other States in the international community as a whole. The logical step after recognition of the priority of international law with respect to national legislation, which marked a certain departure from the approach traditional for Soviet doctrine and practice to the means of implementing international law in the national legal order in the form of transformation became the general incorporation (reception) of norms of international treaties by means of the inclusion of respective provisions in the Constitution and legislative acts, especially the laws of Ukraine «On International Treaties of Ukraine» and «On the Operation of International Treaties on the Territory of Ukraine», where provided that duly ratified international treaties are deemed to be part of national legislation. We refer not only to international treaties primarily in the sphere of private international law, as occurred in the Soviet Union, where certain legislative acts (Fundamental Principles of Civil Legislation of the USSR and Union Republics, Fundamental Principles of Civil Procedure of the USSR and Union Republics, and others) included a conflicts norm on the application in the event of a conflict with the rules of Soviet legislation of the rules of the international treaty, and this concerned all international treaties duly ratified. On the basis of incorporation with the adoption of a special law the norms of European Union law were introduced into the domestic legal order of European Union member States who adhered to the dualist conception of the correlation of international and municipal law.

One may therefore say that in Ukraine certain legislative activity is being carried out that is directed towards resolving the problem of the interaction of international law with domestic law, and in so doing priority is accorded to the operation of norms of treaty international law in national legislation, the means of which, however, require further improvement and universalization. However, the problem least resolved remains the application of generally-recognized

principles and norms of international law in the domestic legal order of Ukraine and especially in its judicial practice. Possibly here too it is necessary to adopt a special law guaranteeing the application of this category of norms of international law in law enforcement agencies. It is essential to fill the gap in the legislation of Ukraine and include within it provisions relating to the operation of norms of customary international law in the legislation of Ukraine [17].

What has been said relates entirely to the application of norms of European Union law in the domestic legal order of Ukraine. Norms of European Union law, just as the Association Agreement, have not acquired priority significance over norms of domestic law because the application of these norms depends partially upon the position of the Ukrainian legislator and completely on the practice of national courts. The further development of integration processes of Ukraine with the European Union require changes to be made in national legislation in order to create in its domestic legal order conditions for the operation of therein of legislation of the integration structures of the European Union.

The material gap in the legislation of Ukraine, including in the Constitution, is the lack of a solution to the status of acts (or decisions) of intergovernmental organizations. However, the further development of the integration of Ukraine into the European Union necessarily requires the making of respective changes in domestic legislation with a view to the creation of the legal prerequisites for the operation of secondary European Union legislation in the domestic legal order of Ukraine because such operation is provided for by the Association Agreement (Articles 56, 96, 153).

A «Eurointegration» article in the Constitution of Ukraine would be very advisable. The 1990 Declaration on the State Sovereignty of Ukraine contains provisions that the «Ukrainian SSR shall act as an equal participant of the international community, actively promote the strengthening of world peace and international security, and directly take part in the all-European process and European structures». Although in general form, certain foundations are established for foreign policy activity which are not present in the version of the Constitution of Ukraine in force. The provisions on the European choice of Ukraine should be underpinned in the Preamble or in Section I of the Constitution, which would facilitate consistency in its foreign and domestic policies irrespective of the changes of political forces in power and the consistent and gradual development of Ukraine.

Conclusions. As a result of the analysis of the interaction of norms of international law and national law of Ukraine, one may suggest that the formulas proposed in Ukrainian legislative acts in and of themselves do not contain solutions for the major legal problems which will arise in the process of applying the law. However, it would be incorrect to believe that Ukrainian legislation on this matter is abstract and impractical. Rather one may say that the introduction of such norms is the laying of the first bricks in the foundation of a new international-legal position of Ukraine. The creation of an elaborated system of the application of international law makes it possible to transform general declaratory prerequisites into legal reality [11].

The further development of integration processes between Ukraine and the European Union conditions the need to improve the legal mechanisms of this integration, called upon to ensure the realization by Ukraine of its international legal obligations to the European Union. The basic orientations of reforming the legislation of Ukraine should include: a more precise consolidation of the priority of norms of international law with respect to norms of national law; the creation of a mechanism of the operation of norms of international law; the improvement of the legal technique of the application of international legal norms with the use of the experience of members of the European Union in the sphere of the general reception of European Union law and practice of its application in the domestic law thereof. All this will enable an effective national mechanism to be created for the implementation of norms of international law in the domestic

legal order of Ukraine, which may bring it closer to achieving the strategic purpose – integration into the European Union.

References

1. The Constitution of Ukraine of June 28, 1996. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Joël Rideau, *Droit institutionnel de l'Union européenne*, 2010. – 1530 p.
3. E. Tanchev, «National Constitutions and EC Law: Adapting the 1991 Bulgarian Constitution in the Accession to the European Union», *European Public Law*, 2000. – 321 p.
4. Guy M. Isaac and Marc Blanquet, *Droit général de l'Union européenne*, 2012. – 373 p.
5. V. N. Kudriatsev, et al. (eds.). *Course of International Law in Six Volumes*, 1967. – 300 p.
6. V. N. Denisov, *Development of the Theory and Practice of the Interaction of International and Domestic Law*, in V. N. Denisov, V. I. Evintov, J. Dzud, and H. Bokor-Szego (eds.), *Realization of International Legal Norms in Domestic Law*, Kyiv, 1992. – 742 p.
7. Law of Ukraine «On the Operation of International Treaties on the Territory of Ukraine» of 10 December 1992. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1953-12>.
8. Law of Ukraine «On International Treaties of Ukraine» of 29 June, 2004. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
9. Law of Ukraine «On Standardization» of 05 June, 2014. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>.
10. Law of Ukraine «On Postal Communication» of 04 October, 2001. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2759-14>.
11. V. I. Evintov. *Ukraine in the International Community*, in V. N. Denisov, V. I. Evintov, V. I. Akulenko, O. F. Vysotskiy, and S. V. Isakovych. *Sovereignty of Ukraine and International Law*. Kyiv, 1995. – 132 p.
12. Judgment of the Court of 30 September 1987. Case 12/86, *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd*, ECR 3719. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-12/86>.
13. *Treaty on Partnership and Cooperation between Ukraine and the European Community: Foundation and Activity of Companies*, Kyiv, 1999. [Electronic resource]. – Mode of access: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/october/tradoc_111612.pdf.
14. Iu. A. Baskin, N. B. Krylov, D. B. Levin, et al. *Course of International Law in Seven Volumes* (1989). – 478 p.
15. E. T. Usenko. *Theoretical Problems of the Correlation of International and Municipal Law*, *Soviet Yearbook of International Law*, 1977. – 251 p.
16. V. G. Butkevich. *Correlation of Municipal and International Law*, Kyiv, 1981. – 312 p.
17. V. N. Denisov. *Role of International Law in the Foreign and Domestic Policy of Ukraine*, in Iu. S. Shemshuchenko (ed.), *State-Creation and Law-Creation in Ukraine*, Kyiv, 2001. – 754 p.

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПРАВОПОРЯДОК УКРАЇНИ: МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ

Муравйов В. І.

Академік, професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри порівняльного і європейського права, інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом та його державами-членами відкриває для країни перспективу інтеграції у Союз з можли-

вим членством у ньому після створення зони вільної торгівлі між партнерами. Реалізація угоди про асоціацію здійснюється на міжнародному та національному рівнях шляхом використання різних правових заходів: приєднання України до міжнародних договорів, приведення національного законодавства у відповідність до правових актів інститутів ЄС, визнання Україною національних стандартів держав-членів ЄС, взаємного визнання правил сторін тощо. Ефективне використання правових інструментів імплементації вимагає від України запровадження відповідної правової основи. Певні передумови для застосування права ЄС у правовій системі України вже існують. Однак вони вимагають свого поліпшення та реформування. Правовий механізм імплементації актів органів асоціації поки що відсутній. Це стосується рішень таких органів асоціації, як Рада та Комітет. Відповідний механізм в Україні поки що не створений. Те саме стосується європейських стандартів. Україна має транспонувати велику кількість технічних правил в якості національних стандартів, які відповідають законодавству ЄС. Однак, поки що не ясно, як це буде зроблено.

У статті аналізуються правові засади взаємодії права Європейського союзу та законодавства України. Детально висвітлююся питання взаємодії права ЄС та права України, а також існуючі засоби імплементації норм права ЄС у правопорядку України. Визначені шляхи удосконалення правового механізму реалізації права ЄС у внутрішньому правопорядку України. Зазначається, що інтеграція України у Європейський Союз вимагатиме внесення значних змін до Конституції України та іншого національного законодавства з метою створення правових передумов для реалізації права ЄС у внутрішньому правопорядку України. Спеціальна увага приділена засобам імплементації міжнародних правових зобов'язань в Україні.

Ключові слова: Конституція України, право ЄС, угода про асоціацію, євроінтеграційна стаття, правовий механізм, реалізація права.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Joël Rideau, Droit institutionnel de l'Union européenne, 2010.- 1530 с.
3. E. Tanchev, «National Constitutions and EC Law: Adapting the 1991 Bulgarian Constitution in the Accession to the European Union», European Public Law, 2000. – 321 с.
4. Guy M. Isaac and Marc Blanquet, Droit général de l'Union européenne, 2012. – 373 с.
5. Кудрявцев В. Н. и др. (ред.). Курс международного права: В 6 т. – Т. 1. – М. : Наука, 1967. – 300 с.
6. Денисов В. Н. Развитие теории и практики взаимодействия международного и внутреннего права // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве / В. Н. Денисов, В. И. Евинтов, Я. Дзуд и др. – К. : Наукова думка, 1992. – 742 с.
7. Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1953-12>.
8. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
9. Закон України «Про стандартизацію» від 05 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>.
10. Закон України «Про поштовий зв'язок» від 04 жовтня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2759-14>
11. Євінгов В. І. Україна у міжнародному співтоваристві // Суверенітет України і міжнародне право / В. Н. Денисов, В. І. Євінгов, В. І. Акуленко, О. Ф. та ін. – К. : Манускрипт, 1995. – 132 с.
12. Judgment of the Court of 30 September 1987. Case 12/86, Meryem Demirelv Stadt Schwäbisch Gmünd, ECR 3719. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-12/86>.

13. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством: Заснування та діяльність компаній. – 1999. – 39 с.
14. Курс міжнародного права: в 7 т. – Т. 1. / Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин и др. – М. : Наука, 1989. – 478 с.
15. Усенко Е. Т. Теоретические проблемы соотношения международного и внутригосударственного права // Советский ежегодник международного права. 1977. – М. : Наука, 1979. – 251 с.
16. Буткевич В. Г. Соотношение внутригосударственного и международного права. – К. : Вища школа, 1981. – 312 с.
17. Денисов В. Н. Роль міжнародного права у зовнішній та внутрішній політиці України, Ю. С. Шемшученко (ред.), Державотворення та правотворення в Україні, К., 2001. – 754 с.

ПРАВО ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И ПРАВОПОРЯДОК УКРАИНЫ: МЕХАНИЗМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Муравьев В. И.

Академик, профессор, доктор юридических наук, заведующий кафедры сравнительного и европейского права, институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Подписание Договора про ассоциацию между Украиной и Европейским союзом и его государствами-членами открывает для страны перспективу интеграции в Союз с возможным членством в нем после создания зоны свободной торговли между партнерами. Реализация соглашения об ассоциации осуществляется на международном и национальном уровнях путем использования разных правовых мер: присоединение Украины к международным договорам, приведение национального законодательства в соответствие с правовыми актами институтов ЕС, признание Украиной национальных стандартов государств-членов ЕС, взаимного признания правил сторон и т. д. Эффективное использование правовых инструментов имплементации требует от Украины учреждения соответствующе правовой основы. Определенные предпосылки для применения права ЕС в правовой системе Украины уже существуют. Однако они требуют своего совершенствования и реформирования. Правовой механизм имплементации актов органов ассоциации пока еще отсутствует. Это касается решений таких органов ассоциации, как Совет и Комитет. Соответствующий механизм в Украине пока еще не создан. То же самое касается европейских стандартов. Украина должна транспонировать большое количество технических правил в качестве национальных стандартов, которые соответствуют законодательству ЕС. Однако, пока еще не ясно, как это будет сделано.*

В статье анализируются правовые основы взаимодействия права Европейского союза и законодательства Украины. Детально освещаются вопросы взаимодействия права ЕС и права Украины, а также существующие средства имплементации норм права ЕС в правовом порядке Украины. Определены пути усовершенствования правового механизма реализации права ЕС во внутреннем правовом порядке Украины. Отмечается, что интеграция Украины в Европейский союз потребует внесения значительных изменений в Конституцию Украины и другого национального законодательства с целью создания правовых предпосылок для реализации права ЕС во внутреннем правовом порядке Украины. Специальное внимание уделено средствам имплементации международных правовых обязательств Украины.

Ключевые слова: Конституция Украины, право ЕС, соглашение об ассоциации, евроинтеграционная статья, правовой механизм, реализация права.

УДК 347.77(061.1+477)

РЕФОРМА ОХОРОНИ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Капіца Ю. М.

Кандидат юридичних наук, директор Центру інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України.

Анотація. *Прийняття Європейським Союзом у 2015 році директиви 2015/2436 та регламенту 2015/2424 призвело до суттєвих змін щодо охорони торговельних марок на рівні держав-членів ЄС та торговельної марки Спільноти. Вказані зміни є наслідком політики цільного наближення законів держав-членів з усіх питань охорони торговельних марок, що відрізняється від моделі гармонізації «мінімальних прав» та підходів ЄС до гармонізації законодавства стосовно інших об'єктів промислової власності. Порівняння змін до законодавства ЄС та законодавства України свідчить про необхідність внесення низки доповнень до національного законодавства, що стосуються реєстрації ольфакторних та інших нетрадиційних марок; уточнення обсягу захисту прав; підстав для відмови у реєстрації; використання торговельних марок; укладання ліцензійних договорів, охорони колективних торговельних марок тощо. Суттєвим є уточнення порядку реєстрації торговельних марок в Україні з забезпеченням відповідності процедури реєстрації, порядку, визначеному директивою 2015/2436.*

Ключові слова: *торговельні марки, охорона прав інтелектуальної власності, Європейський Союз, гармонізація законодавства, захист прав.*

Постановка проблеми. Дослідження сучасного стану охорони торговельних марок в ЄС є актуальним питанням з врахуванням зацікавленості українських компаній у отриманні охорони своїх торговельних марок в державах-членах ЄС, а також у зв'язку з вимогами щодо наближення законодавства України до законодавства ЄС. При цьому положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо охорони торговельних марок, які мають бути імplementовані в Україні, не включають істотні зміни законодавства ЄС у цій сфері 2015 року. В той же час Законом України «Про Державну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» передбачено приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*.

Мета статті – дослідження формування сучасної охорони торговельних марок в ЄС та вироблення пропозицій щодо зміни національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У 2004-2005 рр. в рамках Державної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС було здійснено порівняльне дослідження законодавства Європейського Союзу та України у сфері охорони інтелектуальної власності, у тому числі стосовно охорони торговельних марок, з виробленням пропозицій щодо змін національного законодавства [1]. Проблематика охорони торговельних марок в ЄС розглядалася також у наукових публікаціях Демченко Т., Капіци Ю., Кожарської І., Мироненко Н., Іолкіна Я., Міндрул А., Ямпольської О. та інших фахівців. Метою статті є аналіз реформи охорони торговельних марок в ЄС у 2015 р., що не було предметом зазначених досліджень. У 2004-2005 рр. в рамках Державної програми адап-

тації законодавства України до законодавства ЄС було здійснено порівняльне дослідження законодавства Європейського Союзу та України у сфері охорони інтелектуальної власності, у тому числі стосовно охорони торговельних марок, з виробленням пропозицій щодо змін національного законодавства [1]. Проблематика охорони торговельних марок в ЄС розглядалася також у наукових публікаціях Демченко Т., Капіци Ю., Кожарської І., Мироненко Н., Іолкіна Я., Міндрул А., Ямпольської О. та інших фахівців. Метою статті є аналіз реформи охорони торговельних марок в ЄС у 2015 р., що не було предметом зазначених досліджень.

Основні результати дослідження. 16 грудня 2015 р. Європейським парламентом та Радою були прийняті Директива 2015/2436 про наближення законодавства держав-членів, що стосується торговельних марок (далі – Директива), та Регламент 2015/2424 щодо доповнення Регламенту 207/2009 про торговельну марку Спільноти (далі – Регламент) [2]. Вказаними документами були запроваджені суттєві зміни регулювання охорони торговельних марок на національному рівні та рівні ЄС. Політика щодо змін у регулюванні була наслідком особливого шляху ЄС з гармонізації національного законодавства у цій сфері у порівнянні з іншими об'єктами права інтелектуальної власності.

На відміну від прийняття директив ЄС щодо винаходів у сфері біотехнологій, топографій напівпровідникових винаходів, авторського права і суміжних прав Директива 89/104/ЄЕС про наближення законодавства держав-членів, що стосується торговельних марок 1989 року була прийнята як передумова введення торговельної марки Спільноти. В той же час запровадження торговельної марки Спільноти та практика Суду ЄС здійснили істотний вплив на одноманітне тлумачення положень Регламенту та Директиви з розширенням гармонізації національного законодавства за межі, передбаченими Директивою.

Останні ініціативи Європейської комісії з реформування охорони торговельних марок 2015 року свідчать про намагання утворити в ЄС уніфікований режим охорони торговельних марок як на рівні ЄС, так і держав-членів, з запровадженням на національному рівні норм матеріального права та процедури розгляду заявок аналогічних положенням Регламенту щодо торговельної марки Спільноти.

Слід відзначити, що за час застосування Директиви 89/104/ЄЕС до неї були внесені зміни лише щодо строків її імплементації. В той же час судова практика з тлумачення положень Директиви Судом Справедливості є найширшою у порівнянні з іншими об'єктами права інтелектуальної власності, що охороняються на рівні ЄС. Судом ЄС розглянуто та прийнято рішень, що тлумачать положення Директиви 89/104/ЄЕС, більш ніж у 110 справах. Діяльність Суду ЄС, як зазначають Dinwoodie G., Wetherill S., Geiger C., Mellor J. та інші автори призвела майже до повної гармонізації матеріального права щодо торговельних марок, незважаючи на згадування лише часткової гармонізації у преамбулі директиви. Суд ЄС, не приділяючи занадто уваги принципу субсидіарності, запровадив практику обмежити будь-який маневр з боку держав-членів, знайшовши, що навіть не обов'язковим положенням директиви має бути надано однакове загальноєвропейське значення [3, с. 6-7].

Підстави цього було знайдено у констатації Судом прийняття Директиви як засобу для введення уніфікованої охорони торговельних марок в Спільноті Регламентом 40/94, а також через інтерпретацію положень директиви. При цьому Судом не бралось до уваги застереження щодо обмеженого обсягу директиви у пункті 3 Преамбули з зверненням уваги на інші положення Преамбули Директиви. Так, у справі Case C-482/10 вказувалося, що директива забезпечує гармонізацію матеріального права торговельних марок особливої важливості, що найбільш безпосередньо впливає на функціонування внутрішнього ринку, та пункт 3 Преамбули не виключає, що гармонізація з цього питання є завершеною. Також

пункт 10 Преамбули визначає, що зареєстровані марки «мають мати однаковий захист у правових системах всіх держав-членах», що надає підстави для розширення гармонізації за межі тексту директиви [4].

Практика Суду ЄС свідчить про суттєвий вплив Регламенту 40/94 на тлумачення, а також розширення обсягу дії Директиви 89/104/ЄЕС з метою досягнення відповідності між цими двома актами, що отримало назву «вертикальної гармонізації» або «вертикальної відповідності» [5, с. 88]. Так у рішенні 2009 року (Case C-482/09) щодо тлумачення положень директиви, судом був здійснений висновок, що в ЄС має бути єдина концепція обмеження прав власника марки у зв'язку з його не запереченням використанню пізніше зареєстрованої торговельної марки. Вказане було підтримано тим, що положення з обмеження прав внаслідок не заперечення існують у Регламенті. Таким чином, незважаючи, що право на торговельну марку Спільноти визначено як автономна система, що застосовується незалежно від будь-якої національної системи, Суд ЄС визначив, що обмеження прав внаслідок не заперечення у значенні статті 9 (1) Директиви, є важливим елементом права ЄС та її розуміння та обсяг має бути ідентичним у всіх державах-членах. У зв'язку з тим Суд має надати автономну та загальну інтерпретацію цієї концепції в рамках Європейського правового порядку (п. 37).

Судом ЄС було прояснено такі важливі аспекти Директиви, як концепція «схожості до ступеню змішання» та обсягу прав. Були визначені умови заміни упаковки товарів з торговельною маркою; вичерпання прав на торговельну марку; використання торговельної марки реселером; імовірності сплутування, яка включає імовірність асоціації з раніше створеною маркою; використання торговельної марки у рекламі; поширення охорони відомої торговельної марки на товари або послуги, для яких вона не зареєстрована; використання торговельної марки для потреб опису; охорони ольфактронних знаків; відповідальності провайдерів за використання торговельних марок третіх сторін тощо [1, с. 270-283].

Судом ЄС розглянуто також більше 30 справ з тлумачення положень Регламенту 40/94.

Крім зазначених вище судових рішень щодо тлумачення норм директиви, виходячи з положень та практики застосування Регламенту 40/94, суттєвим чинником наближення законодавства стало визначення у державах-членах національних судів першої та другої інстанції, що мали юрисдикцію розгляду справ, пов'язаних з порушенням та чинністю прав на торговельні марки Спільноти.

Такі ж самі суди переважно розглядали справи стосовно національних реєстрацій торговельних марок, що призвело до впливу не тільки на однакове тлумачення національними судами положень матеріального права національних актів з торговельних марок, а й на процедури реєстрації [5, с. 89]. Крім того розповсюдженою практикою було висловлення позиції Офісу з гармонізації під час слухань справ щодо директиви Судом Справедливості, зокрема, що стосується справи IP Translator (Case C-307/10), що також вплинуло на вироблення єдиного з торговельною маркою Спільноти тлумачення положень директиви.

Рішення Суду ЄС з інтерпретації положень Регламенту значною мірою були використані при підготовці у 2013 р. проекту змін до Регламенту.

У політичних документах Європейським Союзом неодноразово підкреслювалося успіх системи охорони торговельних марок в ЄС та вказувалося, що це було суттєвим вкладом у укріплення конкурентоздатності Спільноти [6]. Разом з тим зазначалося необхідність вдосконалення системи охорони з досягненням більшої ефективності та прозорості та врахуванням нових змін щодо використання торговельних марок у комерції [7].

Вказане мало бути реалізовано через більш високий рівень наближення законодавства держав-членів з метою досягнення більшої відповідності з положеннями Регламенту 40/94, включаючи уточнення положень матеріального права, а також приведення процедур реєстрації торговельних марок на національному рівні у відповідність до процедур Офісу з гармонізації. Також передбачалося модернізувати текст директиви та регламенту з відображенням рішень Суду Справедливості та утворити більш тісний зв'язок між діяльністю Офісу з гармонізації та національних офісів з торговельних марок [8].

У 2009-2011 р. на замовлення Європейської комісії Інститутом інтелектуальної власності та конкуренції Макса Планка було проведено дослідження європейської системи функціонування торговельних марок [9]. Вказані результати були використані при підготовці Комісією у 2013 р. та прийнятті у 2015 р. Регламенту 2015/2424 та Директиви 2015/2436. Нові положення Директиви включали:

- можливість реєстрації нетрадиційних марок (ольфакторні тощо);
- розширення та уточнення обсягу захисту прав, що включає можливість власнику торговельної марки заборони: порівняльної рекламу, якщо вона не відповідає вимогам ст. 4 директиви 2006/114/ЄС; використання торговельної марки у фірмовому найменуванні або найменуванні компанії, права на які отримано пізніше ніж права на торговельну марку; ввезення на територію ЄС товарів з схожою торговельною маркою, навіть, якщо такі товари знаходяться під митними процедурами та не введені у вільний обіг; заборони розповсюдження та продажу етикеток та упаковок з зображення ідентичних чи схожих знаків. Зауважимо, що такі права відносно імпорту товарів надає Регламент 5129/2013/ЄС щодо митних процедур для товарів, підозрюваних у порушенні прав інтелектуальної власності тощо.

- введення положення про врахування невикористання торговельної марки при розгляді справи щодо порушення прав на таку марку. У цьому випадку відповідач може вимагати у позивача доказів щодо використання торговельної марки протягом п'яти років, що передували можливому порушенню прав;

- введення змін, що мають на меті досягнення більш високого рівня наближення матеріальних положень законодавства держав-членів, що включає: уточнення підстав для відмови в реєстрації, зміни щодо захисту добре відомих торговельних марок, використання торговельної марки як об'єкту права власності, колективних марок, уточнення питань укладання ліцензійних договорів тощо (ст. 5, 22-26, 27-36 та ін. директиви 2015/2436).

Принциповою новелою змін 2015 року є розповсюдження Директиви 2015/2436 на процедуру реєстрації марок національними офісами. Зазначимо, що це є першим таким заходом Європейської комісії щодо об'єктів промислової власності, та, фактично, має наслідком досягнення невластивого інструменту директив наближення не окремих положень національного законодавства, а досягнення суттєвої ідентичності (уніфікації) законодавства щодо торговельних марок у цілому.

Крім того Директива включає норми щодо кооперації національних офісів та Офісу з гармонізації внутрішнього ринку з метою запровадження одноманітності практики та розробки спільних інструментів (глава 4).

Таким чином, відступаючи від обмежень, властивих директиві як інструменту гармонізації, практика охорони торговельних марок в ЄС поступово призводить до уніфікації охорони прав на торговельні марки в державах-членах, що досягається через зміни положень директиви та рішення Суду ЄС, які суттєво зменшують або виключають можливість запровадження державами відмінних умов охорони на національному рівні.

Стосовно торговельної марки Спільноти змінами до Регламенту уточнюються питання процедури подання заявок та проведення експертизи. Так, ОНІМ не буде здійснювати

пошук щодо попередніх реєстрацій, враховуючи, що й раніше при проведенні такого пошуку, результати не надавали абсолютної впевненості у правомірності реєстрації. Здійснення пошуку може проводитися за заявою заявника (ст. 38). Зміни норм матеріального права у регламенті 2015/2424 запроваджуються аналогічно зазначеним вище змінам директиви.

Аналіз відповідності актів ЄС щодо охорони торговельних марок та Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» свідчить про низку змін та доповнень, які мають бути введені до національного законодавства, що зазначалось нами у ряді публікацій [1, с. 287-291, 10, с. 445-450, 11]. Прийняття Директиви 2015/2436 ставить на меті введення також й подальших змін стосовно: реєстрації ольфактронних та інших нетрадиційних марок; уточнення обсягу захисту прав; при невикористанні торговельної марки визначення права відповідача вимагати у позивача доказів щодо використання торговельної марки протягом п'яти років, що передували можливому порушенню прав; уточнення підстав для відмови в реєстрації, використання торговельної марки; укладання ліцензійних договорів, охорони колективних торговельних марок тощо. Суттєвим є уточнення порядку реєстрації торговельних марок в Україні з забезпечення відповідності процедури реєстрації порядку, визначеному директивою 2015/2436.

Висновки. Особливістю гармонізації національного законодавства з охорони торговельних марок в ЄС є спрямування до цільного наближення законів держав-членів з усіх питань охорони торговельних марок. Вказане відрізняється від моделі гармонізації «мінімальних прав» та підходів ЄС до гармонізації законодавства стосовно інших об'єктів промислової власності. Вказаний підхід є наслідком позиції Суду ЄС, який призвів до майже повної уніфікації матеріального права щодо торговельних марок навіть у питаннях, визначених директивою 87/104/ЄЕС як необов'язкові та незважаючи на мету директиви – лише часткову гармонізацію законодавства держав-членів.

Реформа *acquis* щодо торговельних марок ЄС 2015 року підтверджує шлях ЄС з досягнення повної уніфікації національного законодавства з торговельних марок, а також посилення зв'язку національних систем охорони з системою торговельної марки ЄС. Вказане має бути досягнуто через визначення обов'язками раніше необов'язкових положень директиви 87/104/ЄЕС; більш щільного наближення положень матеріального права; врахування у директиві рішень Суду ЄС, а також утворення однотипної процедури розгляду заявок національними відомствами, що мають відповідати правилам Офісу з гармонізації внутрішнього ринку.

Аналіз відповідності актів ЄС з охорони торговельних марок та законодавства України свідчить про низку додаткових змін та доповнень, які мають бути введені до національного законодавства, у порівнянні з визначеними раніше стосовно директиви 89/104/ЄЕС. Це стосується уточнення поняття торговельної марки, особливостей її використання, захисту прав, положень щодо колективних торговельних марок, а також процедури реєстрації торговельних марок в Україні.

Список використаної літератури

1. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України [Капіца Ю. М., Ступак С. К., Воробйов В. П. та ін.]; за редакцією Ю. М. Капіци. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. – 1104 с.
2. Directive (EU) 2015/2436 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks.

3. Dinwoodie Graeme B. The Europeanisation of Trade Mark Law. Oxford Legal Studies Research Paper No. 54/2013. University of Oxford-Faculty of Law, 2013. – 23 p.
4. Case C-482/10, Case C-307/10, Chartered Institute of Patent Attorneys v Registrar of Trade Marks («IP Translator»), [2012] ETMR 42.
5. The Europeanization of Intellectual Property Law. Towards a European legal methodology / Edited by Ansgar Ohly, Justine Pila. – Oxford : University Press, 2013. – 283 p.
6. Competitiveness Council Conclusions of 21 and 22 May 2007, Council document 9427/07.
7. A Single Market for Intellectual Property Rights: Boosting creativity and innovation to provide economic growth, high quality jobs and first class products and services in Europe. COM(2011) 287 final.
8. Par. 1.2, Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council to approximate the laws of the Member States relating to trade marks. COM/2013/0162 final.
9. Study on the Overall Functioning of the European Trade Mark System. Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law, Munich. –2011. – 290 p.
10. Огляд стану адаптації законодавства України до *acquis communautaire*. Державний департамент адаптації законодавства. К. : ТОВ «Ніка-Принт», 2006. – 515 с.
11. Кожарська І. Ю. Деякі питання охорони торговельних марок в ЄС та законодавство України у цій сфері / Кожарська І. Ю // Промислова власність в Україні: проблеми правової охорони: Зб. наук. статей. – К. : Інст держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – С. 247-273.

THE REFORM OF TRADE MARKS PROTECTION IN THE EUROPEAN UNION AND IT'S IMPACT ON LEGISLATION OF UKRAINE

Kapitsa Y. M.

Director of the Centre of Intellectual Property and Technology Transfer of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ph.D.

Abstract. *The adoption of the EU in 2015 the Directive 2015/2436 and Regulation 2015/2424 resulted in significant changes for the protection of trade marks at the level of the Member States and the EU trade mark. These changes are the result of the policy of the entire approximation of Member States laws in all issues of trademarks, which differs from the harmonization of «minimum rights» and the EU approach to harmonization of legislation on other industrial property objects. Comparison of changes to EU legislation and legislation of Ukraine demonstrates the necessity of making a number of amendments to national legislation regarding registration of scent and other non-traditional marks; clarify the scope of protection of rights; grounds for refusal of registration; concluding license agreements, protection of collective marks etc. It is essential to provide the clarification of the procedure for registration of trademarks in Ukraine to ensure compliance with the registration procedure, established by the Directive 2015/2436.*

Key words: *trade marks, intellectual property, European Union, harmonization of the legislation, enforcement.*

References

1. Pravo intelektual'noyi vlasnosti Yevropeys'koho Soyuzu ta zakonodavstvo Ukrayiny [Kapitsa Yu. M., Stupak S. K., Vorobyov V. P. ta in.]; za redaktsiyeyu Yu. M. Kapitsy. – К. : Vydavnychyy Dim «Slovo», 2006. – 1104 s.
2. Directive (EU) 2015/2436 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks.
3. Dinwoodie Graeme B. The Europeanisation of Trade Mark Law. Oxford Legal Studies Research Paper No. 54/2013. University of Oxford-Faculty of Law, 2013. – 23 P.

4. Case C-482/10, Case C-307/10, Chartered Institute of Patent Attorneys v Registrar of Trade Marks («IP Translator»), [2012] ETMR 42.
5. The Europeanization of Intellectual Property Law. Towards a European legal methodology/Edited by Ansgar Ohly, Justine Pila. – Oxford : University Press, 2013. – 283 p.
6. Competitiveness Council Conclusions of 21 and 22 May 2007, Council document 9427/07.
7. A Single Market for Intellectual Property Rights: Boosting creativity and innovation to provide economic growth, high quality jobs and first class products and services in Europe. COM(2011) 287 final.
8. Par. 1.2, Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council to approximate the laws of the Member States relating to trade marks. COM/2013/0162 final.
9. Study on the Overall Functioning of the European Trade Mark System. Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law, Munich. – 2011. – 290 p.
10. Ohlyad stanu adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do acquis communautaire. Derzhavnyy departament adaptatsiyi zakonodavstva. – K. : TOV «Nika-Print», 2006. – 515 s.
11. Kozhars'ka I.Yu. Deyaki pytannya okhorony torhovel'nykh marok v Yevropeys'komu Soyuzi ta zakonodavstvo Ukrayiny u tsiy sferi/ Kozhars'ka I.Yu // Promyslova vlasnist' v Ukrayini: problemy pravovoyi okhorony: Zb. nauk. statey. – K. : Int derzhavy i prava im. V.M.Korets'koho NAN Ukrayiny, 2004. – S. 247-273.

РЕФОРМА ОХРАНЫ ТОРГОВЫХ МАРОК В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО УКРАИНЫ

Капица Ю. М.

Кандидат юридических наук, директор Центра интеллектуальной собственности и передачи технологий НАН Украины.

Аннотация. *Принятие Европейским Союзом в 2015 году директивы 2015/2436 и регламента 2015/2424 привело к существенным изменениям в охране торговых марок на уровне государств-членов ЕС и торговой марки ЕС. Указанные изменения являются следствием политики полного сближения положений законов государств-членов ЕС по всем вопросам охраны торговых марок, что отличается от модели гармонизации «минимальных прав» и подходов ЕС к гармонизации законодательства в отношении других объектов промышленной собственности. Сравнение изменений законодательства ЕС и законодательства Украины свидетельствует о необходимости внесения в национальное законодательство ряда дополнений, касающихся регистрации ольфакторных и других нетрадиционных марок; уточнения объема защиты прав; оснований для отказа в регистрации; использования торговых марок; заключения лицензионных договоров, охраны прав на коллективные торговые марки и др. Существенным является уточнение порядка регистрации торговых марок в Украине с обеспечением соответствия процедуры регистрации, определенной директивой 2015/2436.*

Ключевые слова: *торговые марки, интеллектуальная собственность, Европейский Союз, гармонизация законодательства, защита прав.*

УДК 341 + 124.1: 316.774

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: ДО ПИТАННЯ ПЕРЕДУМОВ, СФЕРИ ВСТАНОВЛЕННЯ І ПЕРІОДИЗАЦІЇ (ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)

Забара І. М.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Стаття присвячена розгляду окремих теоретичних аспектів з проблематики міжнародного правопорядку. Автор послідовно досліджує питання передумов становлення міжнародного правопорядку, сферу його встановлення і дії, а також питання періодизації.*

Автор узагальнює доктринальні міжнародно-правові погляди і зазначає, що передумовами становлення міжнародного правопорядку виступає кілька складових (соціальних, політичних, економічних і юридичних), що визначають його існуючий стан і сприяють формуванню, а також звертає увагу на причини, якими вони обґрунтовуються у науці міжнародного права. Автор окремо визначає передумови, що сприяють формуванню сучасного стану міжнародного правопорядку.

З метою характеристики сфери встановлення і дії міжнародного правопорядку, автором розглядаються традиційні доктринальні міжнародно-правові погляди на категорії «світове співтовариство» і «міжнародне співтовариство держав». Разом з тим, автором розглядається і новий підхід, запропонований в науці міжнародного права, відповідно до якого актуальним для міжнародного правопорядку XXI ст. стає нова категорія – «світова спільнота». Автор відмічає, що зміна в теоретичному підході виступає результатом дії не тільки глобальних світових процесів, але й їх тривалого і глибокого наукового осмислення. Разом з тим, автор звертає увагу на те, що теоретичне питання сфери встановлення і дії міжнародного правопорядку охоплює і поширюється на такі категорії, як учасники і сторони міжнародного правопорядку.

Окремо автор звертається і до питання періодизації міжнародного правопорядку. Звертаючи увагу на те, що питання періодизації не були предметом спеціальних наукових досліджень, автор узагальнює нечисленні погляди дослідників. Автор, відмічаючи розбіжності у теоретичних підходах зауважує, що загальним у цих наукових поглядах на питання періодизації є виокремлення для досліджень сучасного періоду «міжнародного правопорядку епохи ООН».

Ключові слова: міжнародний правопорядок, передумови, сфера, світове співтовариство, міжнародне співтовариство держав, світова спільнота, періодизація.

Постановка проблеми. Проблематика міжнародного правопорядку була і залишається однією із складних і дискусійних в сучасній науці міжнародного права. Увага до цього питання, починаючи з шістдесятих років двадцятого сторіччя і до сьогодні обумовлена цілою низкою потреб і інтересів не тільки науки міжнародного права, але й інших наук, що спрямовані на дослідження міжнародних відносин і зовнішньої політики.

Численні підходи до феномену (категорії) міжнародного правопорядку викликають інтерес і до його окремих аспектів.

На сьогодні, одними з актуальних постають питання щодо цілого комплексу таких теоретичних аспектів, які характеризують феномен сучасного міжнародного правопорядку. У зв'язку з цим вартим уваги є дослідження доктринальних поглядів на декілька ключових питань, зокрема у першу чергу тих, що визначають передумови становлення міжнародного правопорядку, сферу його встановлення і дії, а також питання періодизації.

Мета статті – дослідження передумов становлення міжнародного правопорядку, сфери його встановлення і дії, а також питань періодизації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що коло проблемних питань, висвітлених у роботах В. Г. Буткевича, О. В. Буткевич, В. А. Василенко, В. Н. Денісова, В. І. Євінтова, І. І. Лукашука, Є. О. Львової, А. П. Мовчана, В. В. Романової, Н. Є. Тюріної, І. К. Шаова та багатьох інших є доволі широким. Серед розглянутих авторами питань є різні теоретичні аспекти, пов'язані з проблематикою міжнародного правопорядку.

Сучасна спрямованість досліджень цієї проблематики, що продовжує попередню наукову розробку комплексу проблем міжнародного правопорядку, враховує також останні глобальні світові процеси, що впливають на його стан. Результатом цього є зміни в теоретичних підходах до наукових позицій з питання міжнародного правопорядку, що були притаманні науці міжнародного права протягом тривалого часу.

Разом з тим зауважимо, що враховуючи складність питання міжнародного правопорядку, і сьогодні, актуальним продовжує залишатись цілий спектр також його «традиційних» проблем: від понятійної характеристики – до досліджень розвитку у нових правових областях.

Характеризуючи міжнародний правопорядок, у цій статті ми розглянемо окремі «традиційні» теоретичні питання зокрема, щодо передумов становлення міжнародного правопорядку, сфери його встановлення і періодизації та змін, що торкнулись їх в сучасних теоретичних підходах.

Основні результати дослідження.

1. Передумови становлення.

Передумовами становлення міжнародного правопорядку виступає кілька складових, що визначають існуючий стан і сприяють його формуванню. У доктрині звертається увага на те, що «у кожному конкретну історичну епоху правовий порядок у міжнародних відносинах складається на основі чинних в цю епоху принципів і норм міжнародного права, і відповідно, неминуче відображає, як юридичний зміст цих принципів і норм, так і соціально-політичну сутність і направленість приписів міжнародного права даного історичного періоду» [1, с. 12-13]. Грунтуючись на цьому, варто погодитись із думкою І. І. Лукашука про те, що в кожному епоху «міжнародний правопорядок є історично обумовленим» [2, с. 76].

Враховуючи, що погляди на це питання значною мірою співпадають то, узагальнюючи, в якості складових становлення сучасного міжнародного правопорядку, зазначимо наступні передумови, визначені у доктрині міжнародного права:

- *соціально-політичні* (Н. Є. Тюріна (1991 р.), [3, с. 16], (А. П. Мовчан (1996 р.) [1, с. 14], І. К. Шаов (2004 р.) [4, с. 11]),
- *соціально-економічні* (В. Г. Буткевич (1998, 2002 рр.) [5, с. 541], О. В. Задорожній (2014 р.) [6, с. 249],
- *юридичні (спеціально-юридичні, правові)* (Н. Є. Тюріна (1991 р.) [3, с. 16]), А. П. Мовчан (1996 р.) [1, с. 14], В. Г. Буткевич (1998, 2002 рр.) [5, с. 541], І. К. Шаов (2004 р.) [6, с. 11]), О. В. Задорожній (2014 р.) [6, с. 249].

Таке спільне доктринальне бачення передумов становлення міжнародного правопорядку може обґрунтуватись однаковими поглядами на виникнення, становлення і роз-

виток міжнародного права, на яке у свою чергу впливають міжнародно-правові позиції держав. Зокрема, А. П. Мовчан пояснює це такими тенденціями в позиціях держав як «їх намагання до взаємного співробітництва, що продиктовано різними конкретними причинами економічного, політичного та іншого характеру, а також постійною турботою про охорону свого суверенітету і свою політико-економічну незалежність від іноземних посягань і претензій» [1, с. 13].

Враховуючи, що у переважній більшості наукових робіт зміст передумов не розкриваються авторами, а також беручи до уваги те, що формуванню сучасного стану міжнародного правопорядку сприяють свої передумови, на нашу думку, їх варто визначити наступним чином:

- *соціально-економічні передумови* (а) глобалізація і спричинені нею потреби і інтереси світового співтовариства; б) економізація міжнародних відносин та спричинені нею процеси; в) міжнародні екологічні потреби і інтереси світового співтовариства; г) розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх всебічний вплив на потреби і інтереси світового співтовариства);

- *політичні передумови*

- а) міжнародні політичні потреби і інтереси світового співтовариства [5, с. 541];

- б) потреби в упорядкуванні міжнародного життя, поведінки держав, народів, міжнародних організацій тощо [5, с. 541]);

- *спеціальні юридичні передумови*

- а) «необхідність правової впорядкованості міждержавних відносин; наявність міжнародного права як сукупності норм і правил поведінки, які утворюють струнку систему; наявність суб'єктів міжнародного права як можливих учасників правового порядку та їхній певний юридичний статус; наявність міжнародно-правових відносин, які поєднуються в цілісну, впорядковану систему; міжнародно-правові методи встановлення та підтримки міжнародно-правового порядку [5, с. 541];

- б) фрагментація сучасного міжнародного права;

- в) регіоналізм сучасного міжнародного права).

Отже, узагальнюючи можна зазначити, що в якості передумов становлення міжнародного правопорядку виступають кілька складових, що визначають його існуючий стан і сприяють його формуванню, погляди на які в доктрині міжнародного права переважно співпадають.

2. *Сфера встановлення і дії міжнародного правопорядку.* Тривалий час вважається, що сферою встановлення і дії міжнародного правопорядку виступає міжнародне співтовариство. Такий підхід є поширеним (Н. Є. Тюріна, І. І. Лукашук, А. П. Мовчан, В. Н. Денісов та ін.) [3, с. 23-25], [7, с. 6-58].

У доктрині звертається увага на те, що з наукової точки зору є необхідним достатньо чітко відрізнити поняття «світове співтовариство» і «міжнародне співтовариство держав» [7, с. 54].

«Сучасне світове співтовариство, – як зазначає В. І. Євінтов, – представляє собою форму існування, спосіб організації достатньо цілісної сукупності взаємодіючих між собою учасників міжнародного спілкування» [7, с. 54]. Водночас, міжнародне співтовариство держав – визначається як «інституціоналізована структура з вертикальними і горизонтальними рівнями зв'язків» [7, с. 55].

Уточнюючи такий підхід, Н. Є. Тюріна зазначає, що «міжнародний правопорядок встановлюється у міжнародному співтоваристві суверенних держав і забезпечує умови існування і функціонування даного співтовариства» [3, с. 32]. При цьому, увага акцентується

на тому, що «головним для міжнародного правопорядку є забезпечення умов існування і функціонування співтовариства держав» [5, с. 542].

Разом з тим, висловлюється думка про те, що актуальним для міжнародного правопорядку XXI ст. стає нова категорія – «світова спільнота» (international community).

О. В. Буткевич, наголошуючи на суттєвих змінах в сучасному розвитку міжнародного права, вказує на «укріплення фактору міжнародної спільноти в міжнародному праві XXI ст.» [8, с. 49]. Зміна в теоретичному підході виступає результатом дії не тільки глобальних світових процесів, але й їх тривалого і глибокого наукового осмислення. Підтримуючи погляди В. Незабитовського, Б. Симма, І. І. Лукашука, Т. Р. Короткого, А. А. Тринідаде Кандадо, Д. Рафаела, слушно зауважується, що «сьогодні перед системою міжнародного права стоїть завдання переходу від класичного етатизму на позиції права світової спільноти з урахуванням інтересів усіх її учасників» [8, с. 49].

Поява фактору світової спільноти та нових задач перед міжнародним правом викликають і відповідні вимоги щодо змін у міжнародному правопорядку. Враховуючи зазначене, досить обґрунтованою виступає думка про те, що «для міжнародного правопорядку, що став базуватись (враховувати) фактор міжнародної спільноти (і переходить від етатичних цінностей), необхідно виробити і нові принципи правотворення (міжнародні стандарти, м'яке право) і правозастосування, нові підходи до регулювання міжнародних відносин, в т. ч. конфліктних» [8, с. 49].

Отже, можна констатувати, що на початку XXI ст. сфера встановлення і дії міжнародного правопорядку починає еволюціонувати від категорії «міжнародне співтовариство» до нової категорії – «світова спільнота».

Сутністю міжнародної спільноти, як зазначає О. В. Буткевич, «є те, що

- 1) вона включає в себе всю сукупність суб'єктів міжнародного права
- 2) на основі загальних інтересів і правових цінностей (перш за все цінності людської особистості – в цьому міжнародна спільнота має гомоцентричний характер),
- 3) які проявляються в спільних міжнародних загрозах (загроза правам людини, тероризм, збереження довкілля, міжнародний мир і безпека та ін.), інституті спільної спадщини людства, принципах *jus cogens* та нормах *erga omnes* тощо. Правовою основою міжнародної спільноти є міжнародне право, як сукупність положень, спільних, однакових для усіх народів» [8, с. 45]. Особливістю при цьому виступає те, що «в міжнародному праві XXI ст. вирізняється риса, яку констатують майже всі дослідники і практики міжнародного права – міжнародна (світова) спільнота стає визначальним чинником сутності і подальшого розвитку цього права» [8, с. 44].

Разом з тим, варто зауважити, що розвиток такої категорії, як світова спільнота, може стати вагомим чинником не тільки у розвитку міжнародного права, але й значимим чинником у формуванні сучасного міжнародного правопорядку XXI ст., оскільки, як зазначає О. В. Буткевич, «висловлюються ідеї від визнання такої спільноти новим вагомим актором міжнародних відносин, до її визнання суб'єктом міжнародного права» [8, с.44].

Водночас варто звернути увагу на те, що питання сфери встановлення і дії міжнародного правопорядку охоплює і поширюється на такі категорії, як учасники і сторони міжнародного правопорядку. Окремі дослідники пропонують їх розрізняти. Так, на думку В. Г. Буткевича, «учасниками міжнародного правопорядку можуть бути суб'єкти, які володіють міжнародною правосуб'єктністю в повному обсязі або які володіють лише правоздатністю, дієздатністю або деліктоздатністю чи мають специфічний правовий статус у міжнародних відносинах. Тобто учасниками міжнародного правопорядку можуть бути держави (насамперед), а також нації, народи, міжнародні організації (урядові і неурядові),

державо подібні утворення, фізичні особи, транснаціональні компанії та ін.» [5, с. 542]. В свою чергу, «сторонами міжнародного правопорядку є його учасники, які з'являються і зникають, змінюють своє місце та функції в правопорядку, вступають то в одні, то в інші міжнародні правовідносини [5, с. 544]. Разом з тим, зміни стосовно учасників міжнародного правопорядку не можуть бути необмеженими, безконтрольними [5, с. 544].

Таким чином, можна зазначити, що тенденція, яка намітилась у науці міжнародного права щодо поступового переходу від категорії «міжнародне співтовариство» до нової категорії – «світова спільнота», впливатиме значним чином на формування міжнародного правопорядку ХХІ ст. зокрема, у питанні сфери його встановлення і дії.

3. Періодизація міжнародного правопорядку.

Питання періодизації міжнародного правопорядку не були предметом спеціальних наукових досліджень. Разом з тим, в наукових роботах до нього звертались, характеризуючи окремі аспекти міжнародного правопорядку.

Не дивлячись на те, що міжнародне право виступає основою правопорядку і його періодизація мала б відігравати основну роль, у доктрині було висловлено декілька відмінних поглядів.

Загальним у таких поглядах на питання періодизації міжнародного правопорядку є виокремлення кількох періодів, які автори умовно виокремлюють за значущими, на їх думку, критеріями.

Особливістю у таких поглядах є те, що автори в основу поділу на окремі (відмінні) періоди покладають в якості критеріїв доволі різні за природою ознаки або принципи. Зокрема, в основу поділу на окремі періоди були покладені: показники правомірної діяльності суб'єктів міжнародного права, що виступили основою для розмежування періодів за окремими значимими подіями (Н. Є. Тюріна); ідеї справедливості і безпеки, що стали підставою відмежування окремих визначених періодів (І. І. Лукашук); принцип(-и) розвитку міжнародного порядку, що відокремили певні періоди (Л. Міллер).

Вважаємо за потрібне надати коротку характеристику кожному з них.

В основі періодизації, запропонованої Н. Є. Тюріною, за основу взято показники правомірної діяльності суб'єктів міжнародного права [3, с. 21-23]. Наголошуючи на тому, що зміст правомірної діяльності суб'єктів на різних етапах розвитку міжнародного права є неоднаковим, автор доходить висновку про те, що і правопорядок кожного етапу (періоду) має свою специфіку. Виходячи з цього, Н. Є. Тюріна виокремлює: «міжнародний правопорядок дожовтневої епохи, міжнародний правопорядок від Декрету про мир до створення ООН, міжнародний правопорядок епохи ООН» [3, с. 21]. Кожному з них автор надає відповідну характеристику.

Питання періодизації, розглянуті І. І. Лукашуком при дослідженні проблематики міжнародного правопорядку, охопили переважно період ХХ ст. і були зосереджені на характеристиці його концепції (переважно радянської) [2, с. 76-77]. За основу було взято у якості критеріїв ідеї справедливості (період з 1917 р.) і колективної безпеки (період між світовими війнами та повоєнний період). З цих позицій і була надана характеристика цих визначених періодів.

Запропонований Л. Міллером підхід передбачає визначення і використання головного принципу, яким держави користувались для визначення певного порядку у відносинах між собою. Наголошуючи на існуванні у відносинах між державами принципу «дозволяння» (*laisser-faire* – «дозволяти робити») або «невтручання», автор виокремлює відповідний період з середини ХVІІ ст. до першої світової війни, визначивши його як вестфальський (за Вестфальським миром 1648 р.). Принцип міжнародного регулювання, за-

пропонований В. Вільсоном у 1918 р., став основою для виокремлення періоду з часу утворення Ліги Націй до часу сучасної діяльності ООН.

Зазначимо, що висловлені авторські погляди можна вважати спрощеними теоретичними конструкціями для характеристики питання періодизації міжнародного правопорядку. Розбіжності у поглядах не додають єдності у питанні визначення і розуміння періодизації міжнародного правопорядку. Разом з тим відмітимо, що усі зазначені автори окремо виділяють один період – «міжнародний правопорядок епохи ООН» і надають йому власну відповідну характеристику.

Висновки. Таким чином, дослідивши питання щодо передумов становлення міжнародного правопорядку, сфери його встановлення і періодизації варто зазначити наступне:

- в якості передумов становлення міжнародного правопорядку виступають кілька складових, що визначають його існуючий стан і сприяють його формуванню, погляди на які в доктрині міжнародного права переважно співпадають;
- тенденція, яка намітилась у науці міжнародного права щодо поступового переходу від категорії «міжнародне співтовариство» до нової категорії – «світова спільнота», впливатиме значним чином на формування міжнародного правопорядку ХХІ ст. зокрема, у питанні сфери його встановлення і дії;
- питання періодизації міжнародного правопорядку не були предметом спеціальних наукових досліджень; окремі теоретичні погляди свідчать про певні розбіжності у підходах до цього питання; спільним у поглядах є виокремлення періоду «міжнародного правопорядку епохи ООН».

Список використаної літератури

1. Мовчан А. П. Международный правопорядок / А. П. Мовчан. М. : РАН, 1996. – 102 с.
2. Лукашук И. И. Функционирование международного права / И. И. Лукашук. – М. : Наука, 1992. – 224 с.
3. Тюрина Н. Е. Международный правопорядок (современные проекты совершенствования и преобразования) / Н. Е. Тюрина. – Казань, Издательство казанского университета, 1991. – 96 с.
4. Шаов И. К. Международный правопорядок и пути его совершенствования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Российский университет дружбы народов. – М., 2004. – 19 с.
5. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
6. Правопорядок міжнародний / Задорожній О. В. // Українська дипломатична енциклопедія: у 5-ти т. – Х. : Фоліо, 2013. – Т. 4. – 469 с.
7. Евинтов В. И. Международное сообщество и правопорядок (анализ современных концепций) / В. И. Евинтов. – К. : Наукова думка, 1990. – 128 с.
8. Буткевич О. В. Міжнародне право ХХІ ст.: від етатизму до права світової спільноти: зб. матеріалів міжн. наук.-практ. конф. [«Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх розв'язання. До 125-річчя від Дня народження Володимира Михайловича Корецького»], (Київ, 19. 02. 2015 р.) / Львів: СПОЛОМ, 2015. – С. 43-49.

**INTERNATIONAL LEGAL ORDER: ON THE ISSUE OF PREMISES,
AREAS INSTALLATION AND PERIODIZATION (THEORETICAL ASPECTS)****Zabara I.M.**

PhD in Law, associate professor, Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *Article considers some theoretical aspects related to international legal order. By consistently explores issues prerequisites of becoming international legal order, the areas of its installation and operation, as well as the periodization.*

The author summarizes the doctrinal international legal opinions and notes that the prerequisites of becoming international law serves several components (social, political, economic and legal) that determine the current state and contribute to the formation and draws attention to the reasons that justify the science of international law. By separately identifies conditions that contribute to the formation of the current state of international law.

In order to establish the scope and characteristics of the international law, the author considered traditional doctrinal international legal views on the category of «the international society» and «the interstate society». However, the author is considered and a new approach proposed in the science of international law, according to which international law relevant to twenty-first century is a new category – «the international community». The author notes that the change in the theoretical approach serves not only the result of global world processes, but also their long and deep scientific understanding. However, the author points out that the theoretical problem areas and establishment of the international legal order encompasses and extends to categories such as party and members and international legal order.

Separately, the author addresses the issue of periodization and international law. Noting that the issues of periodization have not been the subject of special research, the author summarizes the views of a few researchers. The author, noting the differences in theoretical approaches notes that common in these scientific views on the issue of periodization research is the isolation of the modern period «era of international legal order of the UN».

Key words: *international legal order, premises, areas installation, the world community, the international community, the international community, periodization.*

References

1. Movchan A.P. Mezhdunarodniy pravoporiadok / A. P. Movchan. – M. : RAN, 1996 – 102 s.
2. Lukashuk I. I. Funkzionirovanie mezhdunarodnogo prava / I. I. Lukashuk. – M. : Nauka, 1992. – 224 s.
3. Turina N.E. Mezhdunarodniy pravoporiadok (sovremennye proekty sovershenstvovaniya i preobrazovaniya) / N. E. Turina. – Kazan, Izdatelstvo kazanskogo universiteta, 1991. – 96 s.
4. Shaov I. K. Mezhdunarodniy pravoporiadok i puti ego sovershenstvovaniya: Avtoref. dis. ... kand. urid. nauk: 12.00.10 / Rossiyskiy universitet druzbi narodov. – M., 2004. – 19 s.
5. Mezhdunarodnoe pravo. Osnovi teorii: pidruchnik / za red. V. G. Butkevicha. – K. : Libid, 2002. – 608 s.
6. Pravoporiadok mezhdunarodniy / Zadoroshniy O. V. // Ukrainska diplomatichna enziklopedia: u 5-ti t. – H. Folio, 2013. – T. 4. – 469 s.
7. Evintov V.I. Mezhdunarodnoe soobtschestvo i pravoporiadok (analiz sovremennih konceptiy) / V. I. Evintov. – K. Naukova dumka, 1990. – 128 s.
8. Butkevich O. V. Mezhdunarodnoe pravo XXI st.: vid etatizmy do prava svitovoy spilnoti:zb. materialiv mign. nauk.-prakt.konf. [«Mezhdunarodniy pravoporiadok: suchasni problem ta ih rozv'iazannia. Do 125-richcha vid Dnia narodnennia Volodimira Mihailovicha Korezkogo»] (Kiev, 19.02.2015 r.) / Lviv: SPOLOM, 2015. – S. 43-49.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПРАВОПОРЯДОК: К ВОПРОСУ ПРЕДПОСЫЛОК, СФЕРЫ УСТАНОВЛЕНИЯ И ПЕРИОДИЗАЦИИ (ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)

Забара И.Н.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Статья посвящена рассмотрению отдельных теоретических аспектов по проблематике международного правопорядка. Автор последовательно рассматривает вопросы предпосылок становления международного правопорядка, сферу его установления и действия, а также вопросы периодизации.*

Автор обобщает доктринальные международно-правовые взгляды и указывает, что предпосылками становления международного правопорядка выступают несколько составляющих (социальных, политических, экономических, юридических), которые определяют его существующее состояние и содействуют его формированию, а также обращает внимание на причины, которыми они обосновываются в науке международного права. Автор отдельно определяет предпосылки, которые влияют на формирование современного состояния международного правопорядка.

С целью характеристики сферы установления и действия международного права, автором рассматриваются традиционные доктринальные международно-правовые взгляды на категории «мировое сообщество» и «международное сообщество государств». Вместе с тем, автором рассматривается и новый подход, предложенный в науке международного права, в соответствии с которым актуальным для международного правопорядка XXI ст. становится новая категория – «всемирное сообщество». Автор отмечает, что изменения в теоретическом подходе выступают результатом действия не только глобальных мировых процессов, но и долгого и глубокого научного осмысления. Вместе с тем, автор обращает внимание на то, что теоретические вопросы установления и действия международного правопорядка распространяются и на такие категории, как участники и стороны международного правопорядка.

Отдельно автор обращается и к вопросу периодизации международного правопорядка. Обращая внимание на то, что вопросы периодизации не были предметом специальных научных исследований, автор обобщает немногочисленные взгляды исследователей. Автор, отмечая расхождения в теоретических подходах отмечает, что общим в этих научных взглядах по вопросу периодизации является выделение для исследований современного периода «международного правопорядка эпохи ООН».

Ключевые слова: *международный правопорядок, предпосылки, сфера, мировое сообщество, международное сообщество государств, всемирное сообщество, периодизация.*

УДК 341.231.14 : 341.17

LEGAL PROTECTION OF THIRD-COUNTRY NATIONALS IN THE EUROPEAN UNION

Мушак Н. Б.

PhD, Associate Professor, Kyiv University of Law, National Academy of Sciences of Ukraine.

Abstract. *The article is devoted to the legal analysis of the EU common policy in order to provide protection to third country nationals. To control the issues caused by a significant increase of the number of asylum seekers and refugees into the territory of the EU Member States the European Union is developing a common policy on asylum and protection of third-country nationals crossing the external borders of the EU Member States. The EU common policy in this area is the European Union coordination policy to establish common rules for asylum for third-country nationals; establish common rules to provide the additional security for third-country nationals who without obtaining the European asylum in whole, however, need the international protection; to create a common system of temporary protection for displaced persons in regard of their substantial influx; to determine common procedures for granting and withdrawing of a single asylum status or additional protection.*

Special attention is paid to the analysis of the asylum procedure of third-country nationals. As well as issues related to the protection of external borders, visa and immigration policies TFEU predicts a joint adoption by the European Parliament and the Council decision under the ordinary legislative procedure, id est voting for proposal of the EU Commission. Simultaneously, under the TFEU, if within one or more EU Member States there is an emergency situation characterized by a sudden influx of third-country nationals, the EU Council for the EU Commission proposal and acting after the consultations with the European Parliament may adopt temporary measures in favor of the interesting Member States.

Nowadays the European Union is in dynamic and permanent development process of a common policy to provide protection to third-country nationals. This policy is implemented through the use of the EU method of coordination in matters relating to the establishment of the common status of asylum for third-country nationals; determining the status of a common additional protection for third-country nationals; the introduction of a common system of temporary protection for displaced persons; establishing of common procedures for granting and withdrawing of a common asylum status or additional protection.

Key words: *Third-country Nationals, Refugees, International Protection, Additional Protection, Temporary Protection.*

Current problems. One of the current and important issues for the European Union is a significant increase of the number of asylum seekers and refugees into the territory of the EU Member States during 2015-2016 years. In particular, during the first quarter of 2015 the citizens of 144 countries, most of them – the citizens of Kosovo (48900 requests), Syria (29100) and Afghanistan (12900) addressed for asylum in Europe. In comparison with 2014 the number of requests has increased by 86%, to 184 800. In addition to humanitarian immigration from Africa and the Middle East, a major dynamic in the EU take refugees from the Balkans. Compared with 2014 the number of asylum applications from Kosovo also increased by 19 times. In its turn, the number of refugees from Ukraine increased by 5 times, from Iraq by 3 times and from Libya and Albania by 2 times.

The aim of the article is to analyze the EU common policy in order to provide protection to third country nationals.

Important research results. To control these issues the European Union is developing a common policy on asylum and protection of third-country nationals crossing the external borders of the EU Member States. The EU common policy in this area is the European Union coordination policy to establish common rules for asylum for third-country nationals; establish common rules to provide the additional security for third-country nationals who without obtaining the European asylum in whole, however, need the international protection; to create a common system of temporary protection for displaced persons in regard of their substantial influx; to determine common procedures for granting and withdrawing of a single asylum status or additional protection.

At the EU level the Geneva Convention on the Rights of Refugees of 28 July 1951 (hereinafter – the Geneva Convention 1951) [1] and its Protocol of 31 January 1967 on the status of refugees (hereinafter – the Protocol of 1967) [2] form the legal basis of the area of shelter and protection of third-country nationals.

The legal basis of the EU common policy in the field of third-country nationals' protection as well as the immigration and asylum policies are defined in Art. 77-80 Chapter V TFEU [3].

Within the perspective that encompasses the issue of third-country nationals' protection, the important attention is paid to particular terminology in this area. According to the EU law there are certain categories of persons who deeply need the protection. They are refugees; persons who seek the additional protection; persons who need the temporary protection and asylum seekers.

The definition of abovementioned notions are stipulated in the Council Directive 2004/83 EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals and stateless persons as refugees or persons who otherwise need international protection and the content of the protection guaranteed [4].

The common standards for qualification of persons as refugees or persons who need the international protection are provided by the Qualification Directive 2011/95/EC [5].

The key provision of the Qualification Directive is to secure the principle of non-refoulement that is also provided by Art. 33 of the Geneva Convention of 1951. The significant importance of the Geneva Convention of 1951 for the EU legislation in the field of immigration policy was highlighted in the Judgement of the EU Court of Justice in the case «Salahadin Abdulla and Others v. Germany» on March 2, 2010 [6]. Applying the Qualification Directive in the present case, the EU Court of Justice underlined that the Geneva Convention of 1951 was the cornerstone of the international legal regime for the refugees' protection. Moreover, it stated that the provisions of the Directive relating to the definition of the persons entitled to refugee status as well as the content of this status were approved by the competent authorities of the EU Member States in regard of the application of the Geneva Convention of 1951 on the basis of common concepts and criteria.

The doctrine of the European Union provides different points of view of third country nationals' additional protection.

In conformity with K. Heylbroner the additional protection includes the additional forms of human rights and humanitarian protection that have been guaranteed by state if the person does not meet the requirements for refugee status under the Geneva Convention of 1951 [7, p. 220].

A. Blok said that the additional protection arose from too much narrow interpretation by the EU Member States of the definition of a refugee [8, p. 43].

According to the national scientist Z. Makaruha the additional protection is caused by the need of the completely new form of international protection [9, p. 155].

In our opinion, the issue of additional protection arose because of the lack of clear and understandable criteria for granting to third country nationals of the refugee status. In addition, such persons had to be provided at least a minimum level of protection in case of their return to origin country or previous habitual residence.

These reasons have contributed to the consolidation of additional protection status of third country nationals at the EU level. In particular, under the Council Directive 2004/83/EC the status of the additional protection is guaranteed to persons who seek the international protection due to the fact that they are unable to return to their origin country of reasonable fear to be caused serious and unjustified harm. The Directive also defines three forms of injury: torture or inhuman or degrading treatment or punishment; death penalty; threat to life as a result of mass violence caused by international or internal armed conflict [4].

In regard of the temporary protection, the legal instrument of its regulation is the Council Directive 2001/55 of 20 July 2001 on minimum standards for providing temporary protection to displaced persons in the case of a mass influx, as well as measures to ensure a balance of efforts between the EU Member States and overcoming the consequences of the adoption [10].

The persons who possess the temporary protection within the EU Member States territory have the following rights: the right to residence; the right of access to the labor market taking into account the principle of priority of EU citizens, nationals of Member States of the European Economic Area as well as third country nationals legally residing within the territory of the EU Member State.

Deeply analyzing the Directive 2001/55 we should notice the indirect relationship between the temporary protection and asylum procedures. In particular, a person who is under the temporary protection has the right to seek asylum. In this context, as Z. Makaruha suggests, the criteria and mechanisms adopted within the European continent document as the Dublin Convention 1990 are applied [9, p.160]. Thus, this document defines the state responsible for examining of a request for asylum. Such state is deemed to be the EU Member State that has provided the temporary protection.

Taking into consideration that the protection is temporary it provides the principles and measures for return to the country of origin. The priority is given to the voluntary return but in case of its impossibility the coercive return is applied. Nevertheless, the Member State must prove that there are no compelling humanitarian reasons that make it impossible to return, and the health of the person to be returned is proper and adequate.

The legislation of the European Union enshrines the concept and determines the legal status of refugees, persons under additional or temporary protection while the issues of asylum seekers have not been determined.

Instead the Council Directive 2003/9 of 27 January 2003 on fixing the minimum standards for the reception of asylum seekers defines the asylum seeker as a third country national or a stateless person who applied for asylum in respect of whom the final decision has not been adopted (Art.2).

The document states that any application for the international protection is to be the application for asylum [11]. According to the Council Directive 2003/9 the EU Member States guarantee to the asylum seekers the access to information by applicant; documentation indicating the status of asylum seekers; residence and freedom of movement (in limited form); right to family reunification; medical examination (based on the protection of public health); education of children (national regime is applied); access to the labor market that is limited; training and health.

In fact, the rights of asylum seekers are more limited in comparison with rights and freedoms of refugees and persons under additional protection.

The legal status of asylum seekers is enshrined in the EU Council Regulation 2725/2000 on December 11, 2000 on the establishment of EURODAC (European Dactyloscopy) [12]. EURODAC is a system created to compare fingerprints of applicants for asylum and certain categories of illegal immigrants. Due to the EURODAC Cooperational system the EU Member States are able to identify applicants for asylum and the persons who were detained during illegal crossing of the external borders of the EU. Comparing fingerprints the EU Member States can accurately determine whether an applicant for asylum or a foreigner who illegally present on the territory of the Member States previously filed an application for asylum in another EU Member State, and whether the applicant is within the territory of the EU illegally.

Within the European asylum system there are the legal acts belonging to the EU *acquis*, in particular the Council Regulation EC №343/2003 on establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining the submitted applications by third countries citizens of asylum on the territory of any of the EU Member States[13]; Regulation №604/2013 (hereinafter – Regulation «Dublin») [14]; the Qualification Directive 2011/95/EC [5]; the Directive 2013/32/ EC on common procedures for granting and withdrawing the international protection [15] and the Directive 2013/33/EC on the conditions of admission[16]. All the above mentioned documents have been amended. Denmark, Ireland and the United Kingdom only partially are covered by the relevant provisions of asylum policy documents.

In regard of the asylum procedure of third-country nationals as well as issues related to the protection of external borders, visa and immigration policies TFEU predicts a joint adoption by the European Parliament and the Council decision under the ordinary legislative procedure (voting for proposal of the EU Commission).

Simultaneously, under the TFEU, if within one or more EU Member States there is an emergency situation characterized by a sudden influx of third-country nationals, the EU Council for the EU Commission proposal and acting after the consultations with the European Parliament may adopt temporary measures in favor of the interesting Member States.

With the TFEU asylum issues are governed by the EU Charter of Fundamental Rights (hereinafter – the EU Charter) that provides the right to asylum (Art. 18) and the prohibition of expulsion (Art. 19). However, despite the enshrined in the EU Charter guarantees of the right to asylum, the asylum measures are not provided at the EU level. In general, the persons who apply for asylum within the European Union are citizens of states who need a visa to enter the EU. Taking into account such persons do not comply with the criteria required for ordinary visas, they have to cross the external borders of the EU Member States illegally.

Till 1997 the procedural issues were among the most urgent and important issues in the area of asylum. It means that it was really difficult to define the state responsible for the examination of asylum request. There are a lot of cases when third-country nationals to obtain asylum in the EU often filed petitions in several Member States simultaneously, expecting in such way the success. Paying attention to such circumstances, in 1990 the EU Member States adopted the Dublin Convention determining the state responsible for examining applications for asylum lodged in one of the EU Member States [17]. The document came into force on September 1, 1997.

Nowadays, a great number of amendments thereto were made by the EU Council Regulation № 604/2013 (known as EU Regulation «Dublin III»). According to Art. 3 (1) of the document the EU Member States should consider each application lodged by third-country national or a stateless person to provide the international protection.

The legal measures and instruments for effective implementation of the EU common policy on asylum have been confirmed on September 9, 2015 during the European Parliament ses-

sion. In particular, the European Parliament adopted thenon-legislative Resolution in regard of rights of immigrants and asylum seekers within the EU [18].

The document states that on the basis of immigration policy the EU and its Member States must comply with the principles of solidarity and respect for the fundamental rights of immigrants and asylum seekers. The adoption of the resolution was a result of crossing of the EU external borders by refugees and asylum seekers. Nowadays, according to Frontex report almost 630 000 migrants crossed the EU territory. In particular, during 2015-2016 years 850000 immigrants and 350000 refugees arrived to the European continent.

Conclusions. In general, today the European Union is in dynamic and permanent development process of a common policy to provide protection to third-country nationals. This policy is implemented through the use of the EU method of coordination in matters relating to the establishment of the common status of asylum for third-country nationals; determining the status of a common additional protection for third-country nationals; the introduction of a common system of temporary protection for displaced persons; establishing of common procedures for granting and withdrawing of a common asylum status or additional protection.

In our opinion, nowadays the main problem in the regulation of all immigration issues in Europe is the unwillingness of some European countries and the European Union in particular to harmonize the substantive and procedural rules in these areas. It is confirmed by the EU founding treaties according to which the issues of granting the protection and asylum to third-country nationals include the joint competence of the EU and its Member States, it is confirmed by the EU Court of Justice and adopted national laws of the EU Member States in these areas.

That is, the distinctive feature of the EU regulation of the immigration sphere, asylum and border control policies as well as the protection of third-country nationals is the method of coordination. Through its application the European Union only partially regulates all immigration matters and leaves considerable legal and political space for most of the EU Member States.

The application of the method of coordination is confirmed by the adoption of the EU directives and regulations. These documents are primarily aimed at legal, humanitarian, language support and simplification of administrative procedures for immigrants crossing the EU external borders ensuring the protection of economic, social and other rights.

References

1. The Convention relating to the Status of Refugees on 28. 07. 1951. – [Electronic resource]. – Mode of access: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011.
2. Protocol relating to the Status of Refugees 16.12.1966. – [Electronic resource]. – Mode of access: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_363.
3. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>.
4. Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualifications and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted // Official Journal of the European Union, No L 304 of 30. 09. 2004. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX: 32004L0083:en:HTML>.
5. Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligi-

- ble for subsidiary protection, and for the content of the protection granted, 20. 12. 2011 // Official Journal of the European Union, No L 337/9. [Electronic resource]. – Mode of access:<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32011L0095>.
6. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 2 March 2010, Aydin Salahadin Abdulla (C-175/08), Kamil Hasan (C-176/08), Ahmed Adem, Hamrin Mosa Rashi (C-178/08) and Dler Jamal (C-179/08) v Bundesrepublik Deutschland. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62008CJ0175>.
  7. Hailbronner K. Principles of International Law Regarding the Concept of Subsidiary Protection // Subsidiary Protection of Refugees in the European Union: Complementing the Geneva Convention? – Brussels: Bruylant, 2002. – P. 219-272.
  8. Bloch C. Changing Asylum Policies in Europe / A. Bloch, T. Galvin, L. Schuster // Journal of Refugee Studies. – 2000. – Vol.13, 31. – P. 37-52.
  9. Makaruha Z. Legal basis of the European Union in the field of the area of freedom, security and justice: monograph / Z. Makaruha. – Lviv : Astrolabe, 2011. – 544 p.
  10. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof // Official Journal of the European Communities, L 212 of 07. 08. 2001. [Electronic resource]. – Mode of access:<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055>.
  11. Council Directive 2003/9/EC of 27 January 2003 laying down minimum standards for the reception of asylum seekers, 6. 2. 2003 // Official Journal of the European Communities, L 31. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32003L0009>.
  12. Council Regulation (EC) No 2725/2000 of 11 December 2000 concerning the establishment of 'Eurodac' for the comparison of fingerprints for the effective application of the Dublin Convention // Official Journal of the European Communities, L 316 , 15/12/2000, P. 0001-0010. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000R2725>.
  13. Council Regulation (EC) No 343/2003 of 18 February 2003 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national // Official Journal of the European Communities, L 050, 25/02/2003 P. 0001-0010. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32003R0343>.
  14. Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person // Official Journal of the European Union, No. OJ L 180, 29.6.2013, P. 31-59. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013R0604>.
  15. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection // Official Journal of the European Union, No. L 180, 29. 6. 2013, P. 60-95. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0032>.
  16. Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection // Official Journal of the European Union, No. L 180, 29. 6. 2013, P. 96-116. [Electronic resource]. – Mode of access:<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0033>.

17. Convention determining the State responsible for examining applications for asylum lodged in one of the Member States of the European Communities. – Dublin Convention [Electronic resource]. – Mode of access: <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenty-m/dokumenty-ec>.
18. European Parliament resolution on migration and refugees in Europe 2015/2833 (RSP). [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P8-RC-2015-0832+0+DOC+XML+V0//EN>.

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН ТРЕТІХ КРАЇН У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Мушак Н. Б.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського університету права НАН України.

Анотація. *Стаття присвячена правовому аналізу спільної політики Європейського Союзу щодо надання захисту громадянам третіх країн. Для регулювання питань, пов'язаних із значним зростанням кількості шукачів притулку та біженців на територію держав-членів ЄС Європейський Союз розробляє спільну політику у сфері надання притулку та захисту громадянам третіх країн, які перетинають зовнішні кордони європейських країн. Спільна політика ЄС у цій сфері – це координаційна політика Європейського Союзу ЄС щодо встановлення єдиного статусу надання притулку для громадян третіх країн; визначення єдиного статусу додаткового захисту для громадян третіх країн, які, не отримуючи європейського притулку, потребують, тим не менше, міжнародного захисту; запровадження спільної системи тимчасового захисту для переміщених осіб у випадках їх значного напливу та встановлення спільних процедур щодо надання та позбавлення єдиного статусу отримання притулку чи додаткового захисту.*

Особливу увагу приділено процедурі прийняття заходів щодо надання захисту громадянам третіх країн. Так само як і в питаннях, пов'язаних із захистом зовнішніх кордонів, візовою та імміграційною політикою, ДФЄС закріплює спільне прийняття рішень Європарламентом та Радою ЄС відповідно до звичайної законодавчої процедури, тобто голосування відбувається кваліфікованою більшістю. Одночасно згідно з ДФЄС, якщо в одній чи кількох державах-членах ЄС виникає надзвичайна ситуація, пов'язана з раптовим напливом громадян третіх країн, Рада ЄС на пропозицію Комісії ЄС та діючи після консультації з Європарламентом, може ухвалити тимчасові заходи на користь зацікавлених держав-членів ЄС.

На сьогодні Європейський Союз перебуває на шляху динамічного та водночас перманентного розвитку спільної політики щодо надання захисту громадянам третіх країн. Реалізація даної політики відбувається за допомогою використання ЄС методу координації у питаннях, пов'язаних із встановленням єдиного статусу надання притулку для громадян третіх країн; визначенням єдиного статусу додаткового захисту для громадян третіх країн; запровадженням спільної системи тимчасового захисту для переміщених осіб; встановленням спільних процедур щодо надання та позбавлення єдиного статусу отримання притулку чи додаткового захисту тощо.

Ключові слова: *громадяни третіх країн, біженці, міжнародний захист, додатковий захист, тимчасовий захист.*

Список використаної літератури

1. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>.

2. Конвенція про статус біженців від 28. 07. 1951. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011.
3. Протокол щодо статусу біженців від 16. 12. 1966. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_363.
4. Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualifications and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted // Official Journal of the European Union, No L 304 of 30. 09. 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:en:HTML>.
5. Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted, 20. 12. 2011 // Official Journal of the European Union, No L 337/9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32011L0095>.
6. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 2 March 2010, Aydin Salahadin Abdulla (C-175/08), Kamil Hasan (C-176/08), Ahmed Adem, Hamrin Mosa Rashi (C-178/08) and Dier Jamal (C-179/08) v Bundesrepublik Deutschland. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62008CJ0175>.
7. Nailbronner K. Principles of International Law Regarding the Concept of Subsidiary Protection // Subsidiary Protection of Refugees in the European Union: Complementing the Geneva Convention? – Brussels: Bruylant, 2002. – P. 219-272.
8. Bloch C. Changing Asylum Policies in Europe / A. Bloch, T. Galvin, L. Schuster // Journal of Refugee Studies. – 2000. – Vol. 13, 31. – P. 37-52.
9. Макаруха З. М. Правові засади діяльності Європейського Союзу у сфері забезпечення простору свободи, безпеки та юстиції: монографія / З. М. Макаруха. – Львів : Астролябія, 2011. – 544 с.
10. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof // Official Journal of the European Communities, L 212 of 07. 08. 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055>.
11. Council Directive 2003/9/EC of 27 January 2003 laying down minimum standards for the reception of asylum seekers, 6. 2. 2003 // Official Journal of the European Communities, L 31. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32003L0009>.
12. Council Regulation (EC) No 2725/2000 of 11 December 2000 concerning the establishment of 'Eurodac' for the comparison of fingerprints for the effective application of the Dublin Convention // Official Journal of the European Communities, L 316, 15/12/2000, P. 0001-0010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000R2725>.
13. Council Regulation (EC) No 343/2003 of 18 February 2003 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national // Official Journal of the European Communities, L 050, 25/02/2003 P. 0001-0010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32003R0343>.
14. Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person // Official Journal of the European Union, No. OJ L 180, 29. 6. 2013, P. 31-59. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013R0604>.
15. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection // Official Journal of the European Union, No. L 180, 29. 6. 2013, P. 60-95. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0032>.
16. Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection // Official Journal of the European Union, No. L 180, 29. 6. 2013, P. 96-116. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0033>.
17. Дублінська конвенція, що визначає державу, відповідальну за розгляд клопотань про надання притулку, поданих у одній з держав-членів Європейського Співтовариства (1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/dokumenti-es>.

18. European Parliament resolution on migration and refugees in Europe 2015/2833(RSP). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P8-RC-2015-0832+0+DOC+XML+V0//EN>.

ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ГРАЖДАН ТРЕТЬИХ СТРАН В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Мушак Н. Б.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права и сравнительного правоведения Киевского университета права НАН Украины.

Аннотация. *Статья посвящена правовому анализу общей политики Европейского Союза о предоставлении защиты гражданам третьих стран. Для регулирования вопросов, связанных со значительным ростом количества искателей убежища и беженцев на территорию государств-членов ЕС Европейский Союз разрабатывает общую политику в сфере предоставления убежища и защиты гражданам третьих стран, пересекающих внешние границы европейских стран. Общая политика ЕС в этой сфере – это координационная политика Европейского Союза по установлению единого статуса предоставления убежища для граждан третьих стран; определение единого статуса дополнительной защиты для граждан третьих стран, которые, не получая европейского убежища, нуждаются, тем не менее, в международной защите; введение общей системы временной защиты для перемещенных лиц в случаях их значительного наплыва и установления общих процедур предоставления и лишения единого статуса получения убежища или дополнительной защиты.*

Особое внимание уделено процедуре принятия мер по оказанию защиты гражданам третьих стран. Так же как и в вопросах, связанных с защитой внешних границ, визовой и иммиграционной политикой, ДФЕС закрепляет совместное принятие решений Европарламентом и Советом ЕС в соответствии с обычной законодательной процедуры, то есть голосование проходит квалифицированным большинством. Одновременно согласно ДФЕС, если в одной или нескольких государствах-членах ЕС возникает чрезвычайная ситуация, связанная с внезапным наплывом граждан третьих стран, Совет ЕС по предложению Комиссии ЕС и действуя после консультации с Европарламентом, может принять временные меры в пользу заинтересованных государств членов ЕС.

На сегодня Европейский Союз находится на пути динамичного и одновременно перманентного развития общей политики по предоставлению защиты гражданам третьих стран. Реализация данной политики происходит посредством использования ЕС метода координации в вопросах, связанных с установлением единого статуса предоставления убежища для граждан третьих стран; определением единого статуса дополнительной защиты для граждан третьих стран; введением общей системы временной защиты для перемещенных лиц; установлением общих процедур предоставления и лишения единого статуса получения убежища или дополнительной защиты и т. д.

Ключевые слова: *граждане третьих стран, беженцы, международная защита, дополнительная защита, временная защита.*

УДК 341.01

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. СТАТТЯ ПЕРША

Хонін В. М.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*«Немає нічого більш практичного, ніж гарна теорія»
Роберт Кірхгоф*

Анотація. *Стаття присвячена сучасному викладенню основ методології теоретичного моделювання міжнародних відносин – системі методологічних принципів. У даному дослідженні розглядаються принципи емпіричного підходу, ціннісного підходу, раціонального підходу, абстрагування, необхідної ідеалізації, толерантності, творчого підходу, історико-прогностичного підходу, розумної актуалізації. Кожен із запропонованих принципів концентрує увагу на окремій, але синергетично пов'язаній і значущій для дослідника контентній частині предмета – буття міжнародних відносин.*

Крім того, аналіз міжнародних відносин неможливий без використання принципів матеріалізму, синархії, системності, емерджентності та когерентності. Так, необхідність застосування спеціалізованого принципу емерджентності, виведеного з синархії, пов'язана з тим, що система міжнародних відносин постійно еволюціонує, а також виникають нові формати взаємодій між суб'єктами та нові функціонально організовані структури, в особі, наприклад, нових міжнародних організацій, що виникли в епоху глобалізації.

Ключові слова: *міжнародні відносини, темпор, синергія, емерджентність, кластери спорідненості, еквіпотенціальність, типологічні групи міжнародних відносин, золотий перетин, екстерналії світової політики.*

Постановка проблеми. Теорія міжнародних відносин, будучи зорієнтованою на виявлення закономірностей життя міжнародних відносин у темпорально¹ певних історичних просторах, повинна мати і свої особливі методологічні принципи, які належним чином можуть допомогти досліднику досягти поставлених цілей і вирішити спеціалізовані завдання.

Мета статті – відзначити безумовну прагматичну розумність підходу до формування комплексу методологічних принципів *Дж. Розенау*, разом з тим дозволимо собі запропонувати вимогливому читачеві, безсумнівно високкваліфікованому колезі, як для порівняльного аналізу, так і для визначення «параметрів збіжності», дещо інший концептуальний підхід і виділимо чотирнадцять основних принципів дослідження, на наш погляд, практично застосовних в рамках сучасної теорії міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. *Дж. Розенау* запропонував дев'ять основних принципів методології теорії міжнародних відносин. Взявши за основу контент

¹ *Темпор* – сукупність констант, що визначають як субстрат явища, так і сутнісні обставини життя його базового процесу; практично сфокусована структурна суть цього процесу, межі здійснення якого фіксуються значущими показниками змін станів його суб'єктів і ситуативних умов середовища їх життєдіяльності.

ідеї, у цій статті дозволимо собі проінтерпретувати цей концепт, жодною мірою не змінюючи його суті [1, с. 19-31]. Отже:

- *принцип емпіричного підходу*, який припускає можливість побудови теоретичних моделей міжнародних процесів на основі сукупності вже існуючих фактів, але без створення загальної концепції, що в рамках цілого ряду наук досліджують ті чи інші сторони життя міжнародних відносин;

- *принцип ціннісного підходу*, який визначає можливість побудови концептуальної теорії деякої області міжнародних відносин на основі сукупності цінностей і їх інтерпретацій, визначених загальною орієнтацією дослідників. При цьому слід оцінити, до якої з моделей теоретизування відноситься ця концепція: емпіричного, власне ціннісного чи критичного виду;

- *принцип раціонального підходу*, який передбачає взаємозумовленість і раціональний взаємозв'язок процесів, що реально протікають в міжнародному середовищі, знаходження причинно-наслідкових зв'язків в рамках кожної з сукупностей конкретних міжнародних явищ;

- *принцип абстрагування*, який апіорі потребує узагальнення сукупності уявлень про досліджувані міжнародні явища і, відповідно, обов'язкове виділення основних причинно-наслідкових зв'язків міжнародних явищ і, відповідно, загальної ідеї вибудовуваної концепції;

- *принцип необхідної ідеалізації* (генералізації), що передбачає введення обмежень у процесі створення теоретичних моделей міжнародних відносин. Цей підхід вимагає заради визначення основної ідеї концепції відмову від несуттєвих частковостей, що ускладнюють визначення основного причинно-наслідкового зв'язку між основними компонентами міжнародного процесу;

- *принцип толерантності* (неабсолютності), який передбачає не тільки визнання можливим існування інших концепцій та інтерпретацій при аналізі конкретних міжнародних процесів, а й можливість розбіжностей, аномалій і винятків, що не підтверджують основну ідею концепції, але, можливо, мають пояснення в рамках інших теоретичних моделей;

- *принцип творчого підходу*², необхідний, насамперед, при створенні концептуальної моделі багатофакторних міжнародних явищ, що мають занадто складну, поліструктурну основу і, відповідно, потребують більш високий рівень ідеалізації;

- *принцип історико-прогностичного підходу*, що передбачає що дослідник, виходячи з притаманної йому політико-світоглядної орієнтації, намагатиметься визначити майбутнє міжнародних явищ, до яких так чи інакше причетний цей дослідник, що бажає пізнати ймовірність здійснення своїх надій і очікувань;

- *принцип розумної актуалізації*, що дає підставу для перемикання теоретичного дослідження на іншу ідею у разі, якщо існуюча концепція вже не відповідає новим ситуативним умовам міжнародного середовища і не враховує тенденції, що знову проявились, і реалії міжнародних відносин, та й формування інших теоретичних поглядів і системних уявлень про їх життя.

А. І. Бочкарьов систематизував принципи дослідницької діяльності, запропоновані рядом видатних наукових авторитетів, які й для справжнього дослідження, безсумнівно, представляють високу цінність. Ось як вони виглядають в його інтерпретації:

² У свою чергу, *А. К. Скаленко*, аналізуючи творчу працю і управління, запропонував комплекс із шістнадцяти універсально застосовних системно-інформаційних принципів, а саме: – *Фундаментальності*; – *Опосередкованості*; – *Цілеспрямованості*; – *Циклічності*; – *Трансформації*; – *Випередження*; – *Прискорення*; – *Оптимізації*; – *Антропомерності*; – *Соціальності*; – *Поділу*; – *Пріоритетності*; – *Інтеграції*; – *Моральності*; – *Еквівалентності*; – *Достовірності* [3, с. 223-407].

- *принцип додатковості* – сформульований *Н. Бором* принцип, згідно з яким за експериментального дослідження мікрооб'єктом можуть бути отримані дані або про його енергії і імпульси, або про поведінку в просторі та часі. Має широке тлумачення при поясненні явищ в природі, соціумі та біосфері і активно використовується в сучасному природознавстві;
- *принцип достатньої підстави Лейбніца* – в природі «повна» причина будь-якого перетворення еквівалентна його «повному» слідству;
- *принцип ієрархічного підпорядкування (Хакена)* – довгоживучі змінні підпорядковують собі короткоживучі;
- *принцип компліментарності* – послідовність підстав в одній нитці ДНК в точності зумовлює послідовність підстав в іншій нитці;
- *принцип Лешательє* – зовнішній вплив, що виводить систему з термодинамічної рівноваги, викликає в ній процеси, прагнучи послабити результати цього впливу;
- *принцип найменшої дії* – один з варіаційних принципів механіки, згідно з яким для даного класу порівнюваних один з одним рухів механічної системи здійснюється те, для якого дія мінімальна;
- *принцип І. Р. Пригожина (принцип переходу до порядку)* – «джерелом порядку є нерівноважності. Нерівноважність є те, що породжує порядок з хаосу»;
- *принцип Ф. Реди* – все живе від живого;
- *принцип фальсифікації (введений К. Поппером)* – критерієм науковості теорії є її фальсифікованість або оскаржуваність. Якщо вчення (астрологія, ідеологія, теологія і т. д.) здатне витлумачити будь-які факти на свою користь, тобто неспростовне в принципі, то воно не може претендувати на статус наукового» [2, с. 428-429].

Основні результати дослідження. Пропонований модельний ряд ні в якій мірі не відкидає, а, навпаки, на практиці моделювання міжнародних відносин багато в чому звертає увагу дослідника на вже відомі концепти, в представлених вище інтерпретаціях.

Перш за все, необхідно розглянути принцип матеріалізму³, який спільно з принципом діалектики, стверджуючи первинність матеріального і вторинність духовного, розкривають форму існування та руху матерії, визначають у прагматичному форматі можливість і необхідність при аналізі будь-якого об'єкта реального світу виявляти основні причинно-наслідкові зв'язки між явищами; представляти і відображати світ як цілісність⁴.

Міжнародні відносини слід розглядати як одну з форм руху енергії, трансформації матерії. Будучи наслідком і продуктом інформаційно-енергетичного обміну, вони здійснюються в процесі життєдіяльності людей і їх соціумів та являють собою якісь просторово-енергетичні зміни, які відображають істотні обмінні процеси, що здійснюються в Природі, між нею і Людством і, відповідно, визначають специфічні форми розвитку всього людського суспільства як частини матеріального світу. *А. В. Дабагян* постулював, що «всі спостережувані процеси відбуваються в результаті енергетичної взаємодії різних форм матерії, а все різноманіття духовних переживань і оцінок насправді є відображенням єдиного матеріального світу в матеріальній же структурі людського мозку, його складової частини» [4].

У сучасному науковому розумінні це так само означає, що коріння цього специфічного виду суспільних відносин слід, насамперед, шукати як в параметрах генетичних відста-

³ Шановний Колега, це зовсім не ностальгічний уклін минулому «радянської» епохи в науці, а тверезе розуміння суті і раціональної корисності даного наукового підходу.

⁴ Що повністю відповідає першому принципу аналітики, який Козьма Прутков визначив як – «Зри в корінь».

ней, що уособлюють людські популяції, так і в динаміці формування етносів, народностей, націй і народів. Інформаційно-енергетичний обмін, що відбувається в процесі міжетнічного обміну, підтримуваний і регламентований державами у форматах вже міжнаціонального обміну, сприяє поступовій трансформації власне генома людства, а глобалізаційні процеси, відображенням і наслідком яких є міжнародні відносини, прискорюють цю трансформацію, оптимізуючи адаптацію всього Людства до різко мінливих умов середовища його буття.

Відповідно, далі базис міжнародних відносин слід шукати, як у форматах економіко-організаційних структур, що визначають життєдіяльність окремих, відносно-відокремлених соціальних організмів розділеного Людства, так і в глобалізаційних процесах життя людського суспільства, що об'єднують його в ціле. Ні в якому разі не можна відривати міжнародні відносини від усєї системи внутрісоціумних відносин, від конкретної діяльності держав і життя народів.

Методологія, що має діалектичну основу, дозволяє досліджувати і відповідним чином відображати міжнародні відносини як об'єктивний і закономірний соціальний процес, що протікає в рамках людського суспільства. *Принцип матеріальної єдності світу* якраз і передбачає різні форми існування матерії і її рух. Рух матерії набуває форму окремого явища, який має вже своєю сутністю – принципом його життя. Явище і його сутність перебувають у діалектичній єдності. «Діалектика – писав Г. Гегель, – є, отже, рушійна душа всякого розгортання думки і являє собою Принцип, який один вносить у зміст науки іманентний зв'язок і необхідність» [5, с. 135].

Боротьба і єдність протилежностей як усередині розділеного на відносно відособлені частини людського суспільства, так і в процесі його взаємодії з природою, є джерелом і рушійною силою не тільки в цілому суспільного розвитку, але і зокрема міжнародних відносин. Трансформуючись і ускладнюючи, міжнародні відносини поглиблюють, з одного боку, протиріччя між народами, але з іншого, інтенсифікуючи і розширюючись, переходячи при цьому від кількісного приросту до якісних змін, міжнародні відносини об'єктивно сприяють їх вирішенню – об'єднуючи людське суспільство в єдину систему.

Системне бачення дає не тільки можливість представляти міжнародні відносини як цілісність, що існує, функціонує і розвивається на основі відповідних закономірностей їхнього життя, але в той же час презюмує, що якісь одиничні елементи, складові цієї системи, самі є системами, тільки більш низького порядку.

Природно, що для самої системи ці, що не входять в дану систему, явища, але які ніби впливають на неї ззовні, являють собою зовнішнє середовище. Разом же з нею всі ці явища, що взаємодіють, формують нову систему, тільки більш високого порядку, що існує і розвивається, відповідно, за особливими законами. «Розвиток – це складний системний процес. І кожен об'єкт необхідно розглядати не тільки як систему взаємодіючих елементів, але і як елемент більш широкої системи. ... У цьому сенсі дві протилежності, що борються, та є складовими найпростішої системи елементів об'єкта, протистоять середовищу як зовнішні протилежності по відношенню до даного об'єкту. Оскільки напрямки розвитку під впливом зовнішніх детермінантів і під впливом саморуху можуть не збігатися, об'єкт опиняється в стані боротьби з середовищем» [6, с. 103].

Зрозуміло, що сказане в точності відображається в системі міжнародних відносин, яка природно є підсистемою всієї системи суспільних відносин Людства – системи особливих «самосуперечностей» соціальних процесів, що протікають в рамках всього людського суспільства. Саме людське суспільство існує у зовнішньому середовищі, разом з якою становить нову систему, що є елементом світобудови, і «напрямки розвитку» міжнарод-

них відносин «під впливом зовнішніх детермінантів і під впливом саморуху» часто не збігаються, що приводить їх в «стан боротьби із середовищем», створюючи і долаючи кризи «співжиття» окремих частин Людства.

Принцип системності, будучи одним з основних методологічних принципів, припускає в той же час розгляд міжнародних відносин як умовно цілісної, складної системи, що розвивається, оскільки міжнародні відносини складаються з безлічі компонентів, мають величезну різноманітність інваріантних і варіативних структур міжсоціумних взаємодій. Будучи, відповідно, наслідком реалізації різноманітних функціональних завдань, ці взаємодії утворюють значимо складні з організації різнорівневі безлічі рядів, комплексів і підсистем. «Є три іпостасі системного підходу, що розкривають існуючі феномени сучасного якісного аналізу, – зазначає В. П. Кузьмін. – По-перше, він виступає як засіб об'єктивізації (виділення в якості об'єкта дослідження) цілісних явищ і системних комплексів; по-друге – як характеристика загальних механізмів інтеграції; по-третє – як розкриття якісної багатовимірності явищ» [7, с. 254].

Для міжнародних відносин компонентами внутрішнього середовища, є власне відносини між соціальними організаціями – окремими щодо відокремлених частин людського суспільства, що представляють собою ряди проявів особливостей їх внутрісоціумного життя. Разом з тим у межах зростання системи міжнародних відносин з усією очевидністю проявляються і особливості геоекономічного, геополітичного, в цілому, геоцивілізаційного порядку і, відповідно, формуються ряди інваріантних і комплекси темпорально варіативних структур.

У той же час зовнішнє середовище для системи міжнародних відносин становлять все те, що відбувається всередині відносно відокремлених соціальних організацій розділеного Людства; вся їх об'єктно-організаційна структура; природне середовище проживання Людства; вся система світобудови. Системний підхід до міжнародних відносин передбачає не тільки їх еквіпотенційне, тобто складну систему взаємозалежності і взаємопідпорядкованості з усіма іншими елементами світу, але й націлює на виявлення власне властивих цій системі структур і пов'язаних ними елементів.

При цьому як структури, так і елементи системи міжнародних відносин мають свої видові типологічні характеристики, особливі закономірності функціонування. Диференціальне виділення цих елементів і варіативність пов'язаних структур, складна динаміка їх перетворень призводять до зміни стану всієї системи міжнародних відносин, визначаючи її як високо динамічну систему, формуючи тенденції її розвитку. «Диференціація, – посилаючись на Т. Парсонса, пише Дж. Модельский, – «один з головних процесів структурної зміни», який складає шлях «прогресуючого» розвитку до «систем більш високого порядку». Диференціація – це поділ елемента або структури соціальної системи на два або більше елементів або структур, які відрізняються за своїми характеристиками і функціональним призначенням в системі» [8, с. 471].

Але прояв цих тенденцій є ні чим іншим як особливим інтегративним процесом опосередкування цих одиничних змін. На визначення характеру подібних інтегративних процесів, що протікають в міжнародних відносинах, і орієнтований принцип системності.

У той же час, системний підхід передбачає і наявність множинних причин розвитку міжнародних відносин. Їх дослідження та вивчення проводяться з різних позицій, з різним набором методів і методик їх застосування, що дає в результаті багатовимірну систему міжнародних відносин, яка є частиною загальнонаукової картини світу.

Принцип синархії, як один з основних принципів Загальної частини теорії міжнародних відносин, слід поставити на перше і основне місце і в колі спеціалізованих методо-

логічних принципів, націлених на типологічний аналіз міжнародних відносин, «переміщують акценти дослідження на ставлення, зв'язок, час». «Синергетика тому і є розвитком теорії систем, зазначав *М. С. Коган*, – що від вивчення структури системних об'єктів як способу їх організації, що забезпечують їх цілісність..., і від вивчення функціонування систем... і навіть від синтезування цих підходів..., синергетика піднялася до розгляду того, як будова та функціонування складних і надскладних систем проявляється в їх розвитку» [9, с. 37].

При цьому передбачається, що основні методологічні принципи Загальної частини теорії міжнародних відносин будуть доповнені специфічними принципами типологічного аналізу в частині Особливої теорії, практично всі з яких вже так чи інакше функціонально використовувалися раніше. «Типологія, – пише *Г. М. Перепелиця*, – є одним з найважливіших способів і прийомів теоретичного аналізу міжнародних відносин. Типологічний аналіз дає можливість виявити найбільш загальні і сутнісні характеристики, ознаки, сторони міжнародних відносин. Типологічна процедура визначається, насамперед, сутнісними родовими ознаками міжнародних відносин. Вона являє собою формальну класифікацію, оскільки, таким чином, обмежує сенс понять і зменшує їх обсяг» [10, с. 11].

Міжнародні відносини, будучи результатом життєдіяльності людей, соціальних спільнот, народів, держав, нарешті, частиною життєдіяльності всього Людства, по суті своїй відображають всі риси нашого різноманітного світу. Й історичні прояви міжнародних процесів, маючи, з одного боку, супідрядний зі світобудовою, багатоплановий характер, з іншого, являють собою конкретно індивідуалізовані, персоніфіковані ситуативні взаємодії конкретних соціальних суб'єктів. За образним уявленням деяких авторів, «синархії є ефектом системної цілісності суб'єкта, який полягає в отриманні додаткових якостей, які перевищують суму ефекту діяльності окремих елементів системи до включення їх в системне ціле» [11, с. 21].

Синергетичний підхід при дослідженні міжнародних відносин якраз і передбачає, що безліч їх проявів зовсім не обов'язково є наслідком лише об'єктивної зумовленості їх життя. Навпаки, вони пов'язані з ланцюгом непередбачуваних подій і випадковостей. «Синергетика ж, – писав *Ю. В. Павленко*, – принципово відкидає однозначну запрограмованість розвитку початковими умовами і надає великого значення спонтанності і випадковості. Вона виходить з того, що системи за своєю природою знаходяться переважно в стані нестійкої рівноваги не тільки в силу зовнішніх обставин, а й через спонтанні зміни в них самих. Незначні, спершу малопомітні, відхилення від «норми» можуть призвести з часом до кардинальних змін. ... Реалізується випадковість, актуалізуючи одну з потенційних можливостей, розкривається як дійсність, відкриває перед системою нові можливості і робить весь процес її руху в певному напрямку необоротним [12, с. 15-17].

У межах самої сукупності історично реальних міжнародних відносин, які в цьому плані видаються нерівноважною системою, виникають якісь флуктуації, які, розширюючись і накопичуючись, руйнують їх структури і навіть серйозно трансформують окремі підсистеми міжнародних відносин. Але це не руйнує саму систему міжнародних відносин, а лише приводить її до якісно нового стану. Подібні відкриті системи постійно реформуються, що сприяє виникненню нового порядку взаємин частин та елементів, які, як втім і сама система, можуть вчиняти певні фазові переходи⁵.

⁵ *Фазовий перехід* (фазове перетворення) в термодинаміці – перехід речовини з однієї термодинамічної фази в іншу при зміні зовнішніх умов. З погляду руху системи по фазовій діаграмі при зміні її інтенсивних параметрів ... фазовий перехід відбувається, коли система перетинає лінію, що розділяє дві фази. Оскільки різні термодинамічні фази описуються різними рівняннями стану, завжди можна знайти величину, яка стрибкоподібно змінюється при фазовому переході [13].

Міжнародні відносини знаходяться в постійному розвитку та оновленні. Визначальна роль способу виробництва по відношенню до структури суспільства проявляється в міжнародних відносинах з відомою специфікою, зумовленою нерівномірністю розвитку окремих соціальних організмів людського суспільства, що пов'язуються в синергетично єдине утворення, в системне ціле. Але власне всі дії з організації цих зв'язків відбуваються як «зважаючи на спонтанні зміни» у житті соціальних організмів, так і в результаті цілеспрямованих дій величезної і різнорівневої безлічі суб'єктів, складових підстав динамічних змін «зовнішніх обставин» міжнародного буття.

Розглядаючи міжнародні відносини як природно-історичний процес, теорія зобов'язана враховувати специфіку функціонування в його рамках подібного безлічі відносно відокремлених, структурно складних і якісно неоднорідних соціальних суб'єктів. Всі ці суб'єкти володіють значними відмінностями як в спонукальних силах їх діяльності, в рівнях усвідомлення свого місця і ролі в об'єктивно обумовленому процесі життя людського суспільства, так і в реальних можливостях впливу на середовище, щоб оптимізувати свій стан і становище.

Але, в кінцевому рахунку, саме сукупність їхніх ініціатив створює структурно організоване поле міжнародних взаємодій, який і являє собою в цілому особливу дисипативну систему. «Взаємодія системи із зовнішнім світом, її занурення в нерівноважні умови, пишуть – І. Пригожин, І. Стенгерс, – може стати вихідним пунктом у формуванні нових динамічних станів – дисипативних структур» [14].

Таким чином, використання принципу синархії дає досліднику можливість використовувати «ефект системної цілісності», який дозволяє виділити якийсь ряд якостей як власне всієї системи міжнародних відносин, так і її окремих підсистем, комплексів, ансамблів. «Синергетика – це нове світобачення, – переконаний С. Л. Удовик. – Вона досліджує механізми глобальної еволюції, ієрархічної організації світу, феномени самоорганізації та саморозвитку, нелінійності і нерівноважності, становлення «порядку через хаос» і нестійкості як основоположної характеристики процесів еволюції» [15, с. 374].

Саме ці виділені на умовах спорідненості якості, після того як вони проявляються досліднику як властивості досліджуваних явищ, і дадуть йому можливість визначити типологічні групи міжнародних відносин. Але в той же час деякі сукупності, комплекси або інші структурно організовані групи міжнародних відносин набувають певних властивостей, що не були у складових цієї групи окремих міжнародних відносин або/їх рядів. У теорії систем прояви подібних властивостей пов'язують з *принципом емерджентності*.

Емерджентність⁶ – це незвідність за принципом властивостей системи до суми властивостей її компонентів або до комбінації властивостей окремих її елементів. Необхідність застосування цього, виведеного з синархії, принципу в Особливій частині теорії міжнародних відносин пов'язана з тим, що система міжнародних відносин постійно еволюціонує, і виникають як нові, раніше не виявлені формати взаємодій суб'єктів, так і нові функціонально організовані структури, в особі, наприклад, нових міжнародних організацій, що виникли в епоху глобалізації.

Відповідно, у деяких типологічних групах міжнародних відносин, властивості, що проявляються, як у подібних структур, так і у окремих міжнародних взаємодій і не зводяться до простих перестановок їх суб'єктів та / або відносин між ними.

Словом, для дослідника виникає необхідність типологізувати подібні групи, а для цього йому потрібно підібрати ознаки-критерії оцінки їх особливих властивостей. «У кла-

⁶ «Емерджентність – (англ. *Emergence* – виникнення, поява нового) якість, властивості системи, які не притаманні її елементам окремо, а виникають завдяки об'єднанню цих елементів в єдину, цілісну систему» [16].

сифікації систем емерджентність може бути основою їх систематики як критеріальних ознак системи. У біології та екології поняття емерджентності можна виразити так: одне дерево – не ліс, скупчення окремих клітин – не організм. Наприклад, властивості біологічного виду або біологічної популяції не являють собою властивості окремих особин, поняття «народжуваність», «смертність» незастосовні до окремої особини, але застосовуються до виду в цілому» [17].

Використання принципу емерджентності не тільки дозволяє це зробити, але і вимагає в кожному конкретному випадку створювати спеціальну критеріальну основу для оцінки властивостей кожної, заснованої на кластері⁷ їх спорідненості, типологічно особливої групи міжнародних відносин. При цьому, велике різноманіття відносин, що трапилися в житті міжнародного співтовариства, та що зв'язують його в цілісність, дає підставу стверджувати про постійне або одночасно паралельне протікання безлічі міжнародних процесів, що мають як різні, так і однорідні субстратні підстави. Розвиваючись, одні відносини між суб'єктами здатні ніби накладатися на інші, посилюючи або розряджаючи протиріччя між ними, сприяючи зближенню суб'єктів або розчиняючи цю можливість. Такий характер протікання міжнародних процесів призводить до зростання якогось нового споріднення між групою міжнародних відносин на базі їх одночасного протікання в одному і тому ж міжнародному просторі, незважаючи, можливо, на відсутність в чомусь інших умов збіжності.

Принцип організації подібної типологічної групи міжнародних відносин визначається як *принцип когерентності*⁸. Під когерентністю розуміють, насамперед, спільне синхронне протікання декількох, часто випадкових процесів. «Загальне поняття когерентності можна сформулювати як фазування узгодження, синхронізацію, що не є силовою взаємодією між станами об'єктів» [19].

Міжнародні відносини здатні бути когерентними скрізь, де у сукупності різних компонентів синхронних міжнародних взаємодій виявляється структурний склад нового цілого. Ансамблі в міжнародних відносинах виникають тоді, коли процеси міжнародних взаємодій когерентні, тобто скорельовані⁹ їх флуктуації. Кожен з процесів міжнародних взаємодій має свій фазово-організований розвиток, що виражається в тому, що у своєму розвитку специфічна організація процесів переходить від однієї типово певної фази до іншої. Когерентність процесів, що «накладаються» виявляється в явному або неявному узгодженні в часі фаз їх здійснення, хоча вони, можливо, і відстають одна від одної на цілком певну постійну величину. Подібні властивості визначають як тимчасову когерентність.

Якщо ж узгодження фаз розвитку окремих міжнародних відносин і досить висока їх функціональна синхронізація відбуваються в деякому просторі кооперативних за своєю суттю процесів¹⁰, що розширюються, (коли процеси, що взаємодіють, впливають один на одного шляхом інформаційно-енергетичного обміну, на відміну від незалежних процесів, що не роблять один на одного ніякого впливу), то дослідник має справу з просторовою когерентністю.

⁷ *Кластер* – (англ. *Cluster*) – системологічного виділена одиниця буття, що володіє досить високою мірою спорідненості структурно залежних елементів її складових.

⁸ «*Когерентність* (лат. *Cohaerens* – «що знаходиться у зв'язку») – «скорельованість (узгодженість) кількох коливальних або хвильових процесів у часі, що виявляється при їх складанні. Коливання когерентні, якщо різниця їх фаз постійна в часі і при складанні коливань виходить коливання тієї ж частоти» [18, с. 451].

⁹ *Кореляція* – (від лат. *Correlatio* – взаємозалежність) систематичний і обумовлений зв'язок між двома рядами даних, зв'язок змінних, при якому одному значенню однієї ознаки відповідає кілька значень іншої ознаки, що відхиляються в ту або іншу сторону від свого середнього значення [20].

У розвитку цих міжнародних процесів можливі періодичні коливання, амплітуда яких враховує як загасання, так і/або, навпаки, розширення цих процесів. Якщо коливання міжнародних процесів синхронні один до одного, то має місце когерентність. І виділення типологічних груп міжнародних відносин можливе для дослідника вже з урахуванням цього і на особливій критеріальній основі вибору. Дуже часто подібні типологічно споріднені міжнародні процеси мають повторюваний порядок фаз їх здійснення, на основі якого дослідник може сформулювати якийсь ряд циклів їх функціонування.

Синхронізований розвиток циклічно організованих сукупних міжнародних процесів можна розглядати як хвилі міжнародних взаємодій, що здійснюються в просторі, що розширюється (ніби перпендикулярно хвилі – просторова когерентність), і в фазах історичного часу міжнародного співтовариства (вздовж напрямку поширення хвилі – тимчасова когерентність). «Фаза (хвилі) – зазначають Стівен Хокінг і Леонард Млодінов, – положення в циклі хвильового процесу у фіксований момент часу; міра того, чи доводиться зроблений відлік на гребінь хвилі, на западину або на якийсь проміжний стан» [22, с. 178]. Ці хвилі, природно збурюючи міжнародне середовище, можуть бути когерентні, як один до одного, так, в той же час, і, власне, до базового градієнту розвитку¹¹ міжнародного співтовариства. Принцип когерентності дає досліднику можливість у кожному окремому випадку типологізувати міжнародні відносини за характером часу здійснення взаємодій їх суб'єктів і зміною конфігурацій міжнародної обстановки.

Список використаної літератури

1. Rosenau J. N. The Scientific Study of Foreign Policy / J. N. Rosenau. – London, 1980. – 577 p.
2. Бочкарев А. И. Фундаментальные основы этногенеза / А. И. Бочкарев. – М., 2008. – 464 с.
3. Скаленко А. Глобальные резервы роста / А. Скаленко. – К., 2002. – 428 с.
4. Дабагян А. В. Теории и модели экономических и социально-политических волн / А. В. Дабагян. – Х. : Интехпром, 2000. – 597 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Сочинения. Т.1 / Г. В. Ф. Гегель. – М., 1929. – 437 с.
6. Методология в сфере теории и практики. – Новосибирск, 1988. – С. 103.
7. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В. П. Кузьмин. – М., 1980. – 399 с.
8. Модельски Дж. Объяснение долгих циклов в мировой политике / Дж. Модельски // Война и геополитика. Альманах «Время мира». – 2003. – Вып. 3 – С. 471.
9. Коган М. С. Диалектика общего и особенного в методологии познания / М. С. Коган. – М., 2002. – С. 37.
10. Асиметрія міжнародних відносин. – К., 2005. – 555 с.

¹⁰ Кооперативні явища – явища в багаточастковій системі, пов'язані з когерентною (узгодженою) взаємодією великого числа частинок (інакше кажучи, з розвиненими багаточастковими кореляціями). ... Такі рухи пов'язані з локальними змінами ... і мають досить великі просторові і тимчасові масштаби (необхідні для встановлення локальної рівноваги). Кооперативні явища відбуваються як в рівноважних фізичних системах, так і в системах різної природи (фіз., хім., біол. і т. п.), що знаходяться далеко від термодинамічної рівноваги. Рівноважні кооперативні явища можна розділити на дві групи: критичні явища, пов'язані з різними фазовими переходами, і когерентні явища, пов'язані з усталеною макроскопічною впорядкованістю [21].

¹¹ Градієнт розвитку – (від лат. *Gradiens* – крокуючий, одне з основних понять векторного аналізу та теорії нелінійних відображень), вказує коваріантний вектор напрямку найшвидшого зростання функції, що визначає в розвитку дисипативних систем, у тому числі біологічних і соціальних організмів, закономірну кількість змін під впливом флуктуацій їх морфологічних та/або інших властивостей [23].

11. Ребкало В. А., Ковалевский О. Л., Кальниш Ю. Г. Політична аналітика та прогнозування / В. А. Ребкало, О. Л. Ковалевський, Ю. Г. Кальниш. – К., 2002. – С. 21.
12. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации / Ю. В. Павленко. – К., 2002. – 760 с.
13. Фазовий перехід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фазовий_перехід. – Заголовок з екрану.
14. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса [Електронний ресурс] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – 2003. – Режим доступу: http://yanko.lib.ru/books/betweenall/prigogin-stengers_ru.htm. – Заголовок з екрану.
15. Удовик С. Л. Глобализация. Семиотические подходы / С. Л. Удовик. – К., 2002. – 480 с.
16. Бизнес-словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.businessvoc.ru/>. – Заголовок з екрану.
17. Эмерджентность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Эмерджентность>. – Заголовок з екрану.
18. Шелепин Л. А. Теория когерентных кооперативных явлений – новая ступень физического познания / Л. А. Шелепин. – М., 1980. – С. 451.
19. Большая Советская Энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/>. – Заголовок з екрану.
20. Корреляция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Корреляция>. – Заголовок з екрану.
21. Физическая энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fempo.com.ua. – Заголовок з екрану.
22. Хокинг С., Млодинов Л. Кратчайшая история времени / С. Хокинг, Л. Млодинов. – Санкт-Петербург, 2007. – 180 с.
23. Градиент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Градиент>. – Заголовок з екрану.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS. FIRST ARTICLE

Khonin V. N.

Ph.D., Assistant Professor at the International Law department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *The article is devoted to the modern interpretation of the methodology of theoretical simulation of international relations – the system of the methodological principles. This study covers the principles of empirical approach, value approach, management approach, abstraction, necessary idealization, tolerance, creativity, historical and predictive approach and reasonable actualization. Each of the proposed principles focuses on individual, but synergistically linked and relevant to the researcher notional subject – the being of international relations.*

In addition, analysis of international relations is impossible without an application of the principles of materialism, synarchism, system-defined approach, coherence and emergence. Thus, the need to apply the specialized principle of emergence, derived from the principle of synarchism, is caused by the fact that the system of international relations is constantly evolving followed by the new formats of interaction between actors as well as the appearance of new functionally organized structures represented by, for example, new international organizations that emerged in the era of globalization.

Key words: *international relations, temper, synergy, emergence, clusters of affinity, equipotentiality, typological groups of international relations, the golden section, externality of global politics.*

References

1. Rosenau J. N. The Scientific Study of Foreign Policy / J. N. Rosenau. – London, 1980. – 577 p.
2. Bochkarev A. I. Fundamentalnye osnovy etnogeneza / A. I. Bochkarev. – M., 2008. – 464 s.
3. Skalenko A. Globalnye rezervy rosta / A. Skalenko. – K., 2002. – 428 s.
4. Dabahyan A. V. Teorii i modeli ekonomicheskikh i solzialno-politicheskikh voln / A. V. Dabahyan. – H. : Ineh-prom, 2000. – 597 s.
5. Hegel G. W. F. Sochineniya. T. 1 / G. W. F. Hegel. – M., 1929. – 437 s.
6. Metodologiya v sfere teorii i praktiki. – Novosibirsk, 1988. – S. 103.
7. Kuzmin V. P. Prynzyp systemnosti v teorii I metodologii K. Marksa / V. P. Kuzmin. – M., 1980. – 399 s.
8. Modelski G. Obyasnenie dolgih zyklov v mirovoy politike / G. Modelski // Voyna i geopolitika. Almanah «Vremya mira». – 2003. – Vyp. 3. – S. 471.
9. Kohan M. S. Dialektika obshcheho i osobennoho v metodologii poznaniya / M. S. Kohan. – M., 2002. – S. 37.
10. Asymetriya mizhnarodnyh vidnosyn. – K., 2005. – 555 s.
11. Rebkalo V. A., Kovalevskiy O. L., Kalnysh Yu. H. Politychna analityka ta prognozuvannya / V. A. Rebkalo, O. L. Kovalevskiy, Yu. H. Kalnysh. – K., 2002. – S. 21.
12. Pavlenko Yu. V. Istoriya mirovoy zvyvilizazii / Yu. V. Pavlenko. – K., 2002. – 760 s.
13. Fazovyy perekhid [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фазовий_перехід. – Zaholovok z ekranu.
14. Prigozhyn I., Stengers I. Poryadok iz haosa [Elektronnyi resurs] / I. Prigozhyn, I. Stengers. – 2003. – Rezhym dostupu: http://yanko.lib.ru/books/betweenall/prigogine-stengers_ru.htm. – Zaholovok z ekranu.
15. Udovyk S. L. Globalizatsiya. Semioticheskie podhody / S. L. Udovyk. – K., 2002. – 480 s.
16. Biznes-slovar [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.businessvoc.ru/bv/Term.asp?word_id=27216. – Zaholovok z ekranu.
17. Emerdzentnost [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Эмерджентность>. – Zaholovok z ekranu.
18. Shelepin L. A. Teoriya koherentnyh kooperativnih yavleniy – novaya stupen fizicheskgo poznaniya / L. A. Shelepin. – M., 1980. – S. 451.
19. Bolshaya Sovetskaya Enzyklopediya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bse.sci-lib.com/>. – Zaholovok z ekranu.
20. Korrelyaziya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Корреляция>. – Zaholovok z ekranu.
21. Fizicheskaya enzyklopediya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.fempo.com.ua. – Zaholovok z ekranu.
22. Hawking S. Mlodinov L. Kratchayshaya istoriya vremeni / S. Hawking, L. Mlodinov. – Saint-Petersburgh, 2007. – 180 s.
23. Gradient [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Градиент>. – Zaholovok z ekranu.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ. СТАТЬЯ ПЕРВАЯ

Хонин В. Н.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Статья посвящена современному прочтению основ методологии теоретического моделирования международных отношений – системе методологических принципов. Статья посвящена современному преподаванию основ методологии теоретического моделирования международных отношений – системе методологических принципов. В данном исследовании рассматриваются принципы эмпирического подхода, ценностного подхода, рационального подхода, абстрагирования, необходимой идеализации, толерантности, творческого подхода, историко-прогностического подхода, разумной актуализации. Каждый из предложенных принципов концентрирует внимание на отдельной, но синергетически связанной и значимой для исследователя контентной части предмета – бытию международных отношений.*

Кроме того, анализ международных отношений невозможен без использования принципов материализма, синархии, системности, эмерджентности и когерентности. Так, необходимость применения специализированного принципа эмерджентности, выведенного из синархии, связана с тем, что система международных отношений постоянно эволюционирует, а также возникают новые форматы взаимодействия между субъектами и новые функционально организованные структуры, в лице, например, новых международных организаций, возникших в эпоху глобализации.

Ключевые слова: международные отношения, темпор, синергия, эмерджентность, кластеры сродства, эквипотенциальность, типологические группы международных отношений, золотое сечение, экстерналии мировой политики.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

УДК: 339.54(477)

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В РАМКАХ ПІДПИСАННЯ «ЗВТ+» З КРАЇНАМИ ЄС ТА ЗВТ СНД

Литвин О. Є.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі.

Анотація. У статті розглянуто перспективи, можливі ризики та загрози поглибленої і всеосяжної угоди про вільну торгівлю («ЗВТ+») між Україною та країнами ЄС і особливості зовнішньоторговельної діяльності України в рамках ЗВТ з країнами СНД. Надано детальний аналіз зовнішньоторговельного балансу та географічної структури експорту й імпорту України за останні роки. Визначено ключову відмінність «ЗВТ+» з країнами ЄС від класичних зон вільної торгівлі та ризики для зовнішньоекономічного співробітництва України з Європейськими країнами внаслідок загострення українсько-російського конфлікту. Виявлено причини призупинення дії Договору про зону вільної торгівлі між Російською Федерацією та Україною, що діяла в рамках ЗВТ СНД і торговельно-економічного співробітництва між країнами після скасування РФ режиму безмитної торгівлі з Україною.

Проаналізовано наслідки переходу на європейські технічні та фітосанітарні стандарти для України, суттєве зменшення експортних та імпортних мит і заходів, пов'язаних з підготовкою внутрішнього ринку до умов роботи в рамках «ЗВТ+». З'ясовано, що формат «ЗВТ+» передбачає скорочення та ліквідацію торговельних обмежень у рамках режиму вільної торгівлі, які стосуються не тільки лібералізації двосторонньої торгівлі товарами, а також таких сфер, як: торгівля послугами, режим прямих іноземних інвестицій, державні закупівлі та рух робочої сили. Формат також передбачає широкую програму адаптації економічного і секторального законодавства України до норм та стандартів ЄС, яка дозволить усунути нетарифні бар'єри для вітчизняного експорту до внутрішнього ринку ЄС.

Ключові слова: торгівля, послуги, експорт, імпорт, зона вільної торгівлі, ЄС, СНД.

Постановка проблеми. Створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ЗВТ) належить до стратегічних цілей двостороннього торговельно-економічного співробітництва та є продовженням позитивних тенденцій у товарообігу країн за останні роки. Запровадження режиму вільної торгівлі відбуватиметься в рамках всеохоплюючої та поглибленої зони вільної торгівлі у форматі «ЗВТ+» з акцентом на регуляторному співробітництві. Формат «ЗВТ+» передбачає скасування митних тарифів, лібералізацію сфери послуг, вільний рух факторів виробництва, послаблення нетарифних бар'єрів, що сприятиме активізації товарних потоків між Україною та країнами ЄС, а також лібералізацію режимів прямих іноземних інвестицій та державних закупівель. Таке розширення торговель-

них преференцій є актуальним, оскільки вступ України до СОТ радикально не вплинув на покращення динаміки і структури зовнішньої торгівлі.

Мета статті – дослідити перспективи, можливі ризики та загрози поглибленої і всеосяжної угоди про вільну торгівлю («ЗВТ+») між Україною та країнами ЄС, та призупинення дії Договору про зону вільної торгівлі між Росією і Україною, що діяла в рамках ЗВТ СНД.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. азначним внеском у розробку питання зовнішньоторговельної діяльності України є наукові дослідження багатьох вчених-економістів. Питанням державного регулювання зовнішньоторговельних операцій протягом останніх років займалися такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як: Н. Янковський, С. Казанцев, І. Гончаренко, Ю. Макогон, М. Хейлієр, В. П'ятницькій, В. Кравченко, В. Кравцова, В. Мамутов, Т. Остапко, В. Точиліна, О. Пустовойт та інші.

Так, Янковський Н. А. у своїх працях досліджував підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності великого виробничого комплексу [1]. С. К. Казанцев з'ясував, що найкращим способом удосконалення експортно-імпортних операцій є страхування від валютних ризиків, а правильно встановлені умови страхування можуть поліпшити загальний стан проведення зовнішньоекономічних операцій. Гончаренко І. Б. у своїх працях розкриває основи правового регулювання здійснення державного контролю та нагляду за торговельною діяльністю в Україні і детальніше аналізує закони України, що мають особливе значення в механізмі правового регулювання державного контролю та нагляду за торговельною діяльністю в Україні [2].

Аналізу чинних методів та засобів регулювання зовнішньоторговельних операцій у своїх працях приділили Ю. В. Макогон, В. А. Кравченко, В. В. Кравцова [3]. Проблеми сприяння уряду у формуванні великих господарських об'єднань, корпорацій, фінансово-промислових груп, здатних конкурувати на світовому і регіональному ринках, досліджував В. К. Мамутов [4]. У працях Точиліна В. О. висвітлено вплив зовнішньоекономічної кон'юнктури на динаміку базових вітчизняних ринків з урахуванням розвитку інтеграційних процесів. Обґрунтовано шляхи перетворення базових ринків України в більш стійкі економічні системи, що спроможні до динамічного розвитку в умовах різких коливань або затяжних спадів кон'юнктури в світовому господарстві. Основний здобуток отриманих результатів полягає у тому, що вони не тільки окреслюють пріоритетні напрями економічної політики, спрямованої на стійке та прискорене зростання національного ринку України, а й деталізують їх стосовно основних його секторів: агропродовольчої продукції, енергоресурсів і металопродукції.

Т. О. Осташком та Л. Ю. Волощенко-Холдою досліджено механізми впровадження надзвичайних заходів для захисту ринків агропродовольчої продукції в умовах членства України у СОТ [5]. Значну увагу приділено вивченню особливостей імплементації цих заходів, практики їхнього використання членами СОТ, обґрунтовано підстави для їхнього введення. Детально проаналізовано передумови використання надзвичайних заходів СОТ для захисту ринків агропродовольчої продукції України. За результатами аналізу сформульовано рекомендації щодо їхнього застосування для конкретних товарних груп.

У працях О. В. Пустовойт досліджено закономірності зростання внутрішнього ринку України, проаналізовано досвід державної політики протягом 2000-2013 рр., оцінено її результативність після вступу України до СОТ і підписання Угоди про асоціацію з ЄС та здатність вирішити дві ключові проблеми розвитку вітчизняної економіки: одночасно збільшити купівельну спроможність споживачів та активізувати інвестиційну діяльність у секторі товарного виробництва [6]. М. Хейлієром та В. П'ятницьким досліджено питання з підвищення прозорості торговельної політики і практики в Україні у контексті

вимог СОТ та ЄС та посилення інституційної спроможності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та інших центральних органів державної влади України щодо виконання своїх зобов'язань [7].

Поряд з цим, назріла потреба подальшого аналізу й опрацювання досліджень у контексті підписання поглибленої і всеосяжної угоди про вільну торгівлю («ЗВТ+») між Україною та ЄС, можливих ризиків, загроз та перспектив торговельно-економічного співробітництва між країнами, особливо після скасування РФ режиму безмитної торгівлі з Україною 1 січня 2016 р.

Основні результати дослідження. Реалізація положень щодо ЗВТ, які є інтегрованою складовою Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [8], має створити необхідні умови для поступової інтеграції ринку України у спільний ринок країн ЄС. Сама угода складається з 486 статей (312 з них стосуються «ЗВТ+»). Ключовою відмінністю «ЗВТ+» з країнами ЄС від класичних зон вільної торгівлі є поширення режиму вільної торгівлі на сектор послуг та частково лібералізація руху робочої сили, а також широка програма адаптації економічного і секторального законодавства України до норм та стандартів ЄС, яка дозволить усунути нетарифні бар'єри для українського експорту до європейського внутрішнього ринку.

Поглиблена і всеосяжна угода про вільну торгівлю є асиметричною. Незважаючи на те, що ЄС знизить свої тарифи майже відразу і в повному обсязі після впровадження «ЗВТ+», для України це відбуватиметься поетапно, щоб відобразити різницю в промисловій конкурентоспроможності між двома територіями. У зв'язку з складною економічною ситуацією в Україні, ЄС в односторонньому порядку впровадив тарифну частину договору з кінця квітня 2014 р., щоб українські експортери більшої частини товарів могли мати доступ до ринку ЄС без сплати мит. Важливим винятком у повній тарифній лібералізації з боку ЄС було сільське господарство, де певна експортна продукція ввозилася без ввізних мит, але в межах певних квот. Проте, поза квотою ввезення експортної продукції не заборонялося, необхідно було сплачувати зазначене в угоді ввізне мито.

У цілому створення «ЗВТ+» проводилося за 15 основними напрямками співпраці: тарифна пропозиція; торгівля товарами, в т. ч. технічні бар'єри в торгівлі; інструменти торговельного захисту; санітарні та фітосанітарні заходи; сприяння торгівлі та співробітництво в митній сфері; правила походження товарів; торговельні аспекти енергетичного співробітництва; послуги, заснування компаній, інвестиції, рух капіталу та поточні платежі; права інтелектуальної власності, включаючи географічні зазначення; конкурентна політика: антимонопольні заходи та державна допомога; державні закупівлі; торгівля та сталий розвиток; урегулювання суперечок та транспарентність.

Отже, «ЗВТ+» між Україною та ЄС передбачає, в першу чергу, скасування або суттєве зменшення експортних та імпорتنих мит. Діючі на сьогодні в Україні експортні мита будуть поступово скасовано. Водночас, по окремих товарах – зокрема насінні соняшнику, шкіряної сировині, окремих видах брукту кольорових та чорних металів – запроваджується спеціальний захисний механізм, який передбачає стягнення додаткового збору. Загальний термін дії захисного механізму складає 15 років [7].

Стосовно імпорتنих мит, сторони домовилися скасувати на більшість промислових товарів 82,6% та 91,8% відповідно. Для решти товарів встановлено перехідні періоди, а для легкових автомобілів та одягу, який був у використанні, передбачено застосування спеціальних захисних механізмів. Для сільськогосподарської продукції мита скасовуються на 35,2% тарифних ліній в Україні та на 83,1% – в ЄС. Що стосується решти товарів, то для 52% тарифних ліній Україна запроваджує перехідні періоди тривалістю від 1 до 7 років, для 9,8% – часткову лібералізацію та для 3% – безмитні тарифні квоти. Це означає, що для

особливо чутливих секторів «ЗВТ+» дає українським виробникам більше часу для адаптації до конкурентнішого середовища. Внаслідок скасування мит українські експортери заощаджуватимуть 487 млн. євро щороку. Економія експортерів країн ЄС складе 391 млн. євро щороку [9].

Скасування технічних бар'єрів – друга важлива складова «ЗВТ+». Україна бере на себе зобов'язання привести свої стандарти у відповідність з технічними регламентами та системами стандартизації ЄС. Це дасть змогу українським компаніям торгувати з європейцями на таких же умовах, як і бізнесу всередині ЄС. Гармонізація технічних стандартів сторін мінімізує нетарифні бар'єри та підвищить якість продукції на внутрішньому ринку України. «ЗВТ+» також передбачає свободу заснування підприємницької діяльності. Однак, перелік галузей, представники яких з України зможуть відкривати свій бізнес в ЄС, досить обмежений – поштова та кур'єрська служби, надання фінансових та телекомунікаційних послуг.

Одна з основних вимог «ЗВТ+» є чесна конкуренція і рівні умови доступу до ринків. З одного боку, мова йде про боротьбу з картелями, зловживанням панівним становищем на ринку та антиконкурентним злиттям, що каратимуться санкціями. З іншого боку, – про мінімізацію застосування державних захисних заходів, а саме: дотації експортним галузям, компенсаційні механізми для внутрішніх виробників тощо. Це не означає повну відмову від державної підтримки окремих галузей чи виробників. Ще одна пропозиція «ЗВТ+» – взаємний доступ до державних закупівель, за винятком закупівель для армії. Україна – єдина з країн, що не є членом ЄС, матиме таку можливість.

Запровадження «ЗВТ+» має надати додаткові переваги вітчизняним експортерам на ринку з достатньо високим захистом. Таким чином, на сьогодні Україна має можливість здійснювати експорт до країн-членів ЄС: морської риби, бджолиного меду, продуктів тваринного походження не для людського споживання (побічних продуктів), свійської птиці, яєць та яєчних продуктів. Згідно з досягнутими домовленостями лібералізація охоплює більш ніж 97% тарифних ліній. При цьому, скасування увізних мит ЄС по більшості товарів відбудеться вже в перший рік дії угоди (по 99% тарифних ліній [8]).

Однак країни ЄС запропонували встановлення тарифних квот для українських експортерів. Зокрема йдеться про м'ясо свинини, курятини, цукор тощо. Зазначені товари є чутливими для ЄС та, зазвичай, вилучаються з режиму лібералізації при укладенні Угод про вільну торгівлю, тобто підпадають під загальний режим оподаткування при митному оформленні. Водночас, в результаті переговорів Україна отримала можливість завозити певні обсяги даних товарів без сплати увізних мит. При цьому мова не йде про обмеження обсягів імпорту, а лише про те, що імпорт зазначених товарів понад визначений обсяг підпадатиме під загальний режим імпорту, тобто оподатковуватиметься за тими ж умовами, які діють для України сьогодні.

Урядом прийнято 7061 національний стандарт, гармонізований з міжнародними та європейськими, та 40 технічних регламентів, розроблених на основі актів законодавства ЄС, 27 з яких вже впроваджено. Крім того, здійснюються масштабні заходи, пов'язані з підготовкою внутрішнього ринку до умов роботи в рамках «ЗВТ+» між Україною та ЄС. З цією метою прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України № 548-р «Про затвердження плану заходів щодо збільшення переваг та мінімізації негативних наслідків створення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом для економіки України» від 15. 06. 2011 р.

Запровадження режиму вільної торгівлі відбуватиметься в рамках всеохоплюючої та поглибленої зони вільної торгівлі з акцентом на регуляторному співробітництві. Водночас, за останні роки в Україні спостерігається зростання обсягів імпорту товарів та послуг, на

відміну від експорту (табл. 1). Очікується найбільше зростання імпорту продукції хімічної промисловості та машинобудування; помітне зростання – продукції харчової промисловості та сільського господарства, виробництва неметалевих мінеральних виробів, текстильної та шкіряної промисловості, послуг транспорту та фінансового посередництва.

Таблиця 1.
Зовнішньоторговельний баланс України

	Експорт, млн. дол.					Імпорт, млн. дол.				
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
Усього	62125.7	80941.8	80895.8	74832.3	64106.8	65754.1	87232.4	89774.6	83346.5	60750.6
СНД	23925.3	31876.9	30722.4	27362.2	18890.8	27540.8	38246.4	35556.1	29207.2	18441.2
Інші	38200.4	49064.9	50173.4	47470.1	45216.0	38213.3	48986.0	54218.5	54139.3	42309.4
ЄС-28	16039.5	21395.8	20688.1	20159.0	20383.0	22004.5	28642.4	29675.1	30969.6	24207.6
Товари	50744.3	67594.1	67779.8	62305.9	53901.7	60352.0	81040.5	83135.4	75834.6	54428.7
СНД	18482.9	25835.8	24911.3	21672.1	14882.3	26607.2	37080.1	34317.9	27741.5	17276.9
Інші	32261.4	41758.3	42868.5	40633.8	39019.4	33744.8	43960.4	48817.5	48093.1	37151.8
ЄС-28	12916.4	17862.9	16937.9	16573.5	17002.9	19004.2	25270.3	26033.9	26766.9	21069.1
Послуги	11381.4	13347.7	13116.0	14233.2	11520.8	5402.1	6191.9	6639.2	7523.0	6373.1
СНД	5442.4	6041.1	5811.1	5814.9	4034.3	933.6	1166.3	1238.2	1466.5	1204.0
Інші	5939.0	7306.6	7304.9	8418.3	7486.5	4468.5	5025.6	5401.0	6056.5	5169.1
ЄС-28	3123.1	3532.9	3750.2	4195.7	3991.6	3000.3	3372.1	3641.2	4212.0	3148.8

Джерело: Державна служба статистики України [10].

За даними Держстату, зовнішньоторговельні операції з товарами та послугами за останні роки Україна здійснювала з партнерами понад 220 країн світу. Утворення від'ємного сальдо у 2014 р., як в попередні роки, зумовлене перевищенням обсягів імпорту над обсягами експорту товарів. За даними Держстату, на формування від'ємного сальдо вплинули окремі товарні групи: палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (–13,1 млрд. дол.), пластмаси, полімерні матеріали (–2,5 млрд. дол.), фармацевтична продукція та засоби наземного транспорту, крім залізничного (по –2,2 млрд. дол.), механічні машини (–1,9 млрд. дол.) та електричні машини (–1,1 млрд. дол.). На відміну від сальдо товарами, за останні п'ять років в Україні спостерігалось позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами (рис. 1).

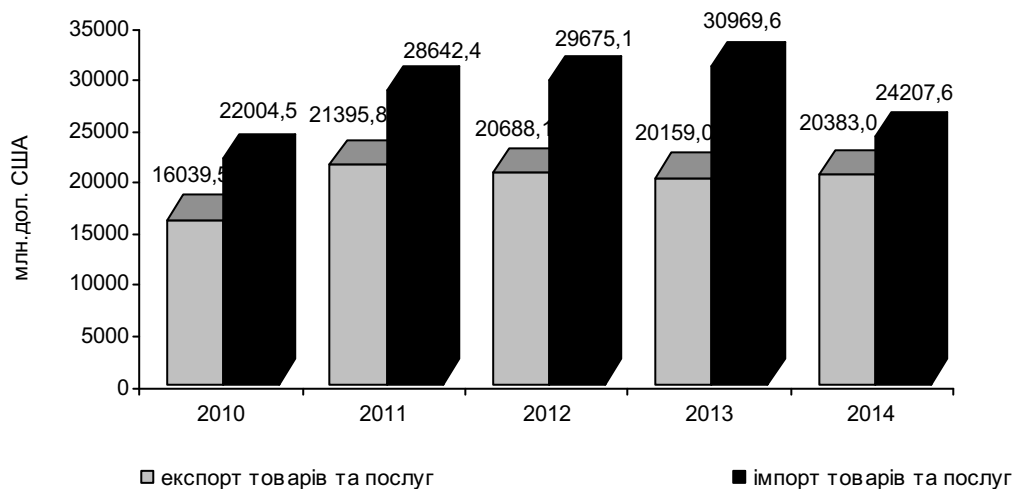

Рис. 1. Сальдо зовнішньої торгівлі України.

Джерело: державна служба статистики України [10].

Найсуттєвіші експортні поставки серед країн ЄС у 2014 р. здійснювались до Польщі – 4,9% від загального обсягу експорту (чорні метали, руди, шлак і зола, електричні машини), Італії – 4,6% (чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження), Німеччини – 3,0% (електричні машини, одяг та додаткові речі до одягу, текстильні, механічні машини) та Угорщини – 2,8% (електричні машини, чорні метали, палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки). Найактивніше здійснювали експортно-імпортні операції з товарами підприємства м. Києва, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Запорізької, Одеської, Львівської, Харківської та Полтавської областей. Незважаючи на активну динаміку, експорт товарів та послуг до країн ЄС за останні роки був набагато меншим від імпорту (рис. 2).

Рис. 2. Зовнішня торгівля України з країнами ЄС.

Джерело: державна служба статистики України [10].

Найсуттєвіші збільшення експорту спостерігалися у обсягах наданих послуг Нідерландам (за рахунок зростання послуг повітряного транспорту, послуг з будівництва, послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг) та Латвії (послуг автомобільного, залізничного транспорту, послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних та послуг річкового транспорту). Найактивніше здійснювали експортно-імпортні операції з послугами підприємства м. Києва, Одеської, Донецької, Дніпропетровської, Київської, Миколаївської та Львівської областей [10]. Водночас, зменшилися обсяги експорту послуг Російській Федерації (в основному за рахунок скорочення обсягів послуг трубопровідного, залізничного транспорту та послуг з переробки матеріальних ресурсів) та Бельгії (послуг повітряного транспорту та ділових послуг). Суттєві зменшення імпорту послуг відслідковувалися в обсягах, одержаних від Кіпру (в основному за рахунок скорочення роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності), Великої Британії (ділових послуг та повітряного транспорту), Російської Федерації (послуг залізничного транспорту та ділових послуг).

Існують певні ризики для зовнішньоекономічного співробітництва України з країнами ЄС. Загострення українсько-російського конфлікту може спровокувати відтік з України інвестицій, у першу чергу з сектора фінансової та страхової діяльності, де переважно зосереджено акціонерний капітал з Італії, Австрії та Франції. Водночас, Німеччина та Франція можуть здійснювати тиск на українську сторону задля посилення гарантій захисту інтересів власних інвесторів, що працюють на вітчизняному ринку. Існує ризик у координації дій між Великобританією, Францією, Італією та Іспанією у процесі обміну ін-

формацією з метою протидії використанню європейськими компаніями офшорних юрисдикцій для ухилення від сплати податків та посилення регулювання традиційних фінансових інститутів, що утворюватиме небезпеку перетікання частини ризикованих угод, у т. ч. за участю українського бізнесу, у «тіньовий» банківський сектор [11].

Існують ризики у формуванні зовнішньоекономічної діяльності з Польщею. Наразі країна спеціалізується на експорті машин та пристроїв, а також електричного, електротехнічного та транспортного обладнання, що обумовлює подальше зниження залежності РП від сировинного імпорту з України. Залежність Словаччини від постачання російських енергоносіїв, питання цінової політики у відносинах з російським «Газпромом», а також взаємодії в сфері атомної енергетики утворюють ризик використання РФ цих можливостей з метою впливу на українсько-словацьку торговельно-економічну співпрацю. Інвестиції Румунії в економіку України здійснюються, як правило, у вигляді надходжень капіталу до статутного фонду спільних підприємств, що відкриваються румунськими компаніями. Проте на нинішньому етапі країна не висловлює прямої зацікавленості через відсутність реальних можливостей брати участь у масштабних проектах на території України. У цілому, збільшення інноваційно-технологічного розриву між Україною та країнами ЄС обмежує її можливості у напрямку застосування стратегій, спрямованих на забезпечення паритетності у торговельних відносинах з ними.

Питома вага експорту товарів і послуг країн ЄС у загальному обсязі за останні п'ять років становила 27%, питома вага імпорту – 35% (рис. 3). Найбільші обсяги експорту до країн ЄС складала: продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості, чорні метали, мінеральні продукти, електричні та механічні машини.

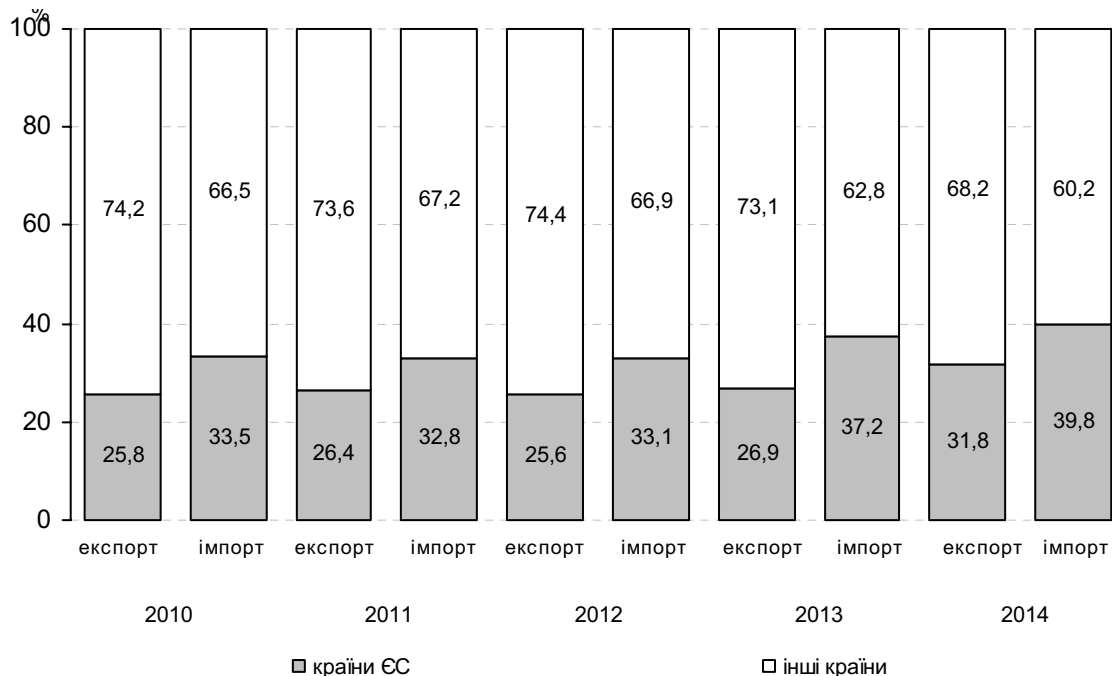

Рис. 3. Питома вага експорту-імпорту країн ЄС у загальному обсязі.

Джерело: державна служба статистики України [10].

Найбільші імпорتنі обсяги становили нафта і продукти її перегонки, механічні машини, засоби наземного транспорту, пластмаси, полімерні матеріали та фармацевтична продукція. Суттєву частку в загальному обсязі імпорту послуг від країн ЄС становили транспортні послуги, послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, операційного лізингу; експорту – у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні.

Після отримання Україною автономних торговельних преференцій ЄС країна стала швидко нарощувати обсяги експорту в Європу. Одночасно з початком торгових воєн з РФ у 2014 р. став падати експорт та імпорт товарів до СНД. Відповідно, у 2014 р. зростала частка експорту до ЄС – навіть при тому, що в другому півріччі через активізацію бойових дій на Сході темпи зростання експорту почали різко гальмувати. За даними Держстату, подібна динаміка спостерігалася і в першому кварталі 2015 р., проте вже за підсумками першого півріччя 2015 р. виникли зворотні тенденції. Так, українські виробники зуміли пристосуватися до російських обмежень, знайшовши нові шляхи на ринки РФ і СНД через білоруський ринок та «ДНР» і «ЛНР».

Ще одна причина зростання частки СНД – фіктивний експорт. Поставки на окуповані території часто проходили транзитом через РФ. При цьому в податкових накладних ці поставки найчастіше зазначалися як експорт в РФ або інші країни СНД [12]. Але російське ембарго на експорт продуктів харчування з України має знищити цю схему, а також завдяки указу про призупинення з 1 січня 2016 р. дії Договору про зону вільної торгівлі між Росією та Україною, що діяла в рамках ЗВТ СНД [13]. РФ вважає, що введення режиму «ЗВТ+» з ЄС за чинного режиму вільної торгівлі України з Росією створить умови для безконтрольного реекспорту до РФ європейської продукції, що може негативно позначитися на внутрішньому виробництві. Український бізнес лише налаштовує ділові контакти з ЄС і для повноцінного експорту уряд повинен синхронізувати всі техстандарти з європейськими. Як наслідок – Україна підійшла до старту «ЗВТ+» з ЄС і нового посилення торговельних воєн з РФ, зберігши залежність від російського ринку.

Рішення російського уряду про заморожування дії ЗВТ з Україною суперечливе з юридичної сторони, оскільки в міжнародній угоді про створення режиму вільної торгівлі в рамках СНД не прописана така норма. Україна може сама вийти з угоди, її можуть виключити, але не одностороннім рішенням одного з учасників документа, оскільки це суперечить Віденській конвенції про право міжнародних договорів. В угоді про ЗВТ СНД є пункт, що вказує на можливість введення обмежень в разі доведення шкоди від угод ЗВТ з третіми країнами на економіку країн-учасниць. Україна опинилася в такому ж становищі у 2014 р., коли економічна частина Угоди про асоціацію набула чинності з початку 2015 р. Однак, після тиску РФ, ЄС пішов на поступки. Як наслідок, у вересні 2014 р. було прийнято рішення перенести старт режиму «ЗВТ+» на рік. В якості компенсації Україна отримала продовження на рік режиму автономних преференцій.

РФ продовжила вимагати відстрочки введення європейських технічних та фітосанітарних стандартів на 10 років, але український уряд відмовив. За вимогою РФ, Україна мала повернути всі ГОСТи та ДСТУ, які діяли станом на весну 2014 р., тобто відмовитися від європейських стандартів для промтоварів та продовольчої продукції. РФ вже погодила з ЄС та Україною сім промислових категорій, що цікавили її найбільше, переважно – у сфері машинобудування. В них неєвропейські норми мають зберігатися до 2025 р., а в усіх інших – на термін до 5 років.

Запит РФ на відстрочення переходу на європейські стандарти для України змушує її повернути законодавство, яке вже було погоджено з нормами ЄС, на початковий рівень, що буде порушувати положення «ЗВТ+» (ст. 56). Крім того, жодна російська компанія не скаржилася на труднощі з експортом своєї продукції в Україну через технічні регламенти. Ситуація була навпаки, відбулося збільшення російського експорту в Україну у тих секторах, де українські правила були приведені у відповідність до норм ЄС. Частка російського експорту в Україну товарів, що підпадають під гармонізацію технічних регламентів ЄС, зросла з 8,8% до 12,3% протягом 2012-2014 рр. [14].

Насправді РФ також зацікавлена в гармонізації своїх технічних регламентів і стандартів відповідно до стандартів ЄС у різних секторах, адже теж прагне залучити інвесторів з ЄС і мати можливість експортувати в ЄС у майбутньому. Протягом багатьох років ЄС проводив проекти з Росією щодо гармонізації технічного регулювання на промислову продукцію. Починаючи з 2013 р., Європейська Комісія фінансувала проект «зближення технічного регулювання та систем стандартизації ЄС і РФ». Митний союз з 2015 р. прийняв 35 технічних регламентів, деякі з яких повністю відповідають нормам ЄС (наприклад, іграшки, машинне обладнання, засоби індивідуального захисту).

Тристоронні міністерські переговори РФ, ЄС та України щодо зони вільної торгівлі Україна-ЄС, які тривали 18 місяців, завершилися без досягнення компромісу. Уряд РФ стверджував, що дотримується правил зони вільної торгівлі СНД і зобов'язань взаємних консультацій, які з цього випливають. Але вони ігнорувалися, коли справа дійшла до скасування в односторонньому порядку торгових преференцій щодо Республіки Молдова у липні 2014 р. та України. Після 22 раундів консультацій російські вимоги були відкинуті ЄС та Україною як такі, що не мають економічного змісту і насправді мають на меті зірвати Угоду про асоціацію Україна-ЄС.

В угоді про «ЗВТ+» між Україною і ЄС зазначений 7-річний перехідний період. Європейський Союз не компенсуватиме Україні втрату російського ринку після введення ЗВТ. Цей час можна використати для адаптації та підготовки до конкуренції на ринку. Всі правила «ЗВТ+» базуються на генеральних принципах СОТ, де немає штучної системи, яка б гарантувала виробнику захист на ринку та преференції, оскільки це суперечить генеральним принципам конкурентоспроможності відкритих ринків. Європейська система базується саме на таких принципах, а російська – на захисті свого простору, створенні адміністративних і тарифних бар'єрів у доступі на ринки, що видно через санкції, які ввела РФ за останні роки.

Висновки. «ЗВТ+» включає в себе положення, за якими Україна поступово прийме значною мірою правову частину ЄС, спрямовану на ліквідацію більшості нетарифних бар'єрів. Для України це є певним викликом, оскільки означає, що правила внутрішнього ринку ЄС у широкому розумінні – технічні стандарти, санітарні та фітосанітарні правила, державні закупівлі, конкуренція, інтелектуальна власність поступово застосовуватимуться в країні й базуватимуться на українському законодавстві. Але існують певні ризики, що пов'язані з впровадженням РФ стратегії блокування співробітництва України з країнами пострадянського простору та витіснення вітчизняної продукції з пріоритетних експортних ринків. Україна має обмежені можливості самостійно протидіяти заходам РФ, тому іноді потребує підтримки світової спільноти.

Список використаної літератури

1. Янковський Н. А. Організація зовнішньоекономічної діяльності великого виробничого комплексу: навч. посіб. / Н. А. Янковський. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 430 с.
2. Гончаренко І. Б. Правове забезпечення здійснення державного контролю та нагляду у сфері торговельної діяльності в Україні / І. Б. Гончаренко // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 61-67.
3. Макогон Ю. В. Зовнішньоекономічна діяльність: організація, управління, прогнозування: навч. посіб. / Ю. В. Макогон, В. А. Кравченко, В. В. Кравцова. – Донецьк : ДонГУЕТ, 2004. – 160 с.
4. Мамутов В. К. Економіко-правові важелі проти тіньової економіки / В. К. Мамутов // Вісник НАН України. – 2001. – № 1. – С. 24-32.

5. Надзвичайні заходи СОТ для захисту ринків агропродовольчих товарів: монографія [Текст] / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко-Холда; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 224 с.
6. Пустовойт О. В. Ефект накладання хвиль зовнішньо- та внутрішньоекономічної кон'юнктури в економіці України / О. В. Пустовойт // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 2. – С. 99-117.
7. Хейліер М. Торгівля з ЄС в рамках поглибленої та всеосяжної угоди про вільну торгівлю / М. Хейліер, В. П'ятницький. – К. : Департамент європейської інтеграції, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, 2013. – С. 8-9.
8. Угода про асоціацію України з ЄС, включаючи створення ЗВТ. [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224167817&cat_id=223345034.
9. ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі / Представництво ЄС в Україні. – К. : ТОВ «Август Трейд», травень 2013. С. 4-6.
10. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
11. Зовнішньоекономічне співробітництво України: стан, перспективи розвитку, загрози та ризики. [Електронний ресурс] / Аналітичний центр «Борисфен Інтел», від 16 травня 2014 р. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/vneshekonom>.
12. Панченко Ю. Де Україна і досі вразлива для російських санкцій? Закрита статистика напередодні старту ЗВТ з ЄС. [Електронний ресурс] / Ю. Панченко // Європейська правда, 24 грудня 2015. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/12/24/7042613>.
13. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Росією. [Електронний ресурс] / Посольство України в Російській Федерації. – Режим доступу: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/trade>.
14. European Commission Єврокомісія опублікувала шість російських міфів про вільну торгівлю Україна-ЄС. [Електронний ресурс] / ЕС, 23 грудня 2015. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/12/23/7042644>.

FOREIGN TRADE ACTIVITY OF UKRAINE WITHIN THE FRAMEWORK OF SIGNING OF «FTA+» WITH THE EU AND FTA WITH THE CIS

Lytvyn O. E.

PhD, Associate Professor of International Management & Marketing Department, Ukrainian State University of Finance and International Trade.

Abstract. *This article deals with the prospects, possible risks and threats of deep and comprehensive free trade area («FTA+») between Ukraine and the EU. Features of foreign economic activity of Ukraine within the framework of FTA with the CIS are also considered in the article. A detailed analysis of the foreign trade statement and regional pattern of exports and imports of Ukraine is presented for the last few years. The key difference between «FTA+» with the EU and classic free trade areas is determined. Risks of the external economic collaboration of Ukraine with the European countries are described after intensifying of the conflict between Ukraine and Russian Federation. Reasons of suspension of the Free trade agreement between Russia and Ukraine are marked. It operated within the framework of FTA with the CIS, trade and economic collaboration between the countries until the abolition of a free trade with Ukraine by Russian Federation.*

The consequences of the European technical and phytosanitary standards, substantial diminishing of export and import duties and measures related to the preparation of internal mar-

ket to «FTA+» are analysed for Ukraine. The form of «FTA+» is found out, which foresees the reduction and liquidation of trade barriers within the framework of a free trade regime. It doesn't deal only with liberalization of bilateral commodity trade but such spheres, as: trade in services, regime of foreign direct investment, public purchasing and labour force movement. The form of «FTA+» also foresees a wide adaptation program of economic and sectoral legislation of Ukraine to the norms and standards of the EU that will allow removing of nontariff barriers for domestic exports to internal market of the EU.

Key words: trade, services, exports, imports, free trade area, EU, CIS.

References

1. Yankovskiy N. A. Organizatsiya zovnishnioekonomichnoy diyalnosti velykogo vyrobnychogo kompleksu: navch. posib. / N. A. Yankovskiy. – Donetsk : DonNU, 2001. – 430 s.
2. Goncharenko I. B. Pravove zabezpechennia zdiysnennia derzhavnogo kontroliu ta nagliadu u sferi torgovelnioy diyalnosti v Ukraini / I. B. Goncharenko // Forum prava. – 2015. – № 1. – S. 61-67.
3. Makogon Y. V. Zovnishnioekonomichna diyalnist: organizatsiya, upravlinnia, prognozuvannia: navch. posib. / Y. V. Makogon, V. A. Kravchenko, V. V. Kravtsova. – Donetsk : DonGUET, 2004. – 160 s.
4. Mamutov V. K. Ekonomiko-pravovi vazheli tiniovoy ekonomiky / V. K. Mamutov // Visnyk NAN Ukrainy. – 2001. – № 1. – S. 24-32.
5. Nadzvychayni zahody SOT dlia zahystu ryнкiv agroprodovolchych tovariv: monografiya [Text] / T. O. Ostashko, L. Y. Voloschenko-Holda; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prognozuv. – K., 2011. – 224 s.
6. Pustovoyt O. V. Efekt nakladannia hvyl zovnishnio- ta vnutrishnioekonomichnoy konyunktury v ekonomitsi Ukrainy / O. V. Pustovoyt // Ekonomika i prognozuvannia. – 2012. – № 2. – S. 99-117.
7. Heilier M. Torgivlia z EC v ramkah pogliblenoi ta vseosiaznoi ugody pro vilnu torgivliu / M. Heilier, V. Piatnitskiy. – K. : Departament evropeyskoi integratsii, Ministerstva ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrainy, 2013. – S. 8-9.
8. Ugoda pro asotsiatsiu z EC, vkluchaiuchi stvorennia ZVT. [Electronic resource] / Uriadoviy portal. Rezhym dostupu: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224167817&cat_id=223345034.
9. EC-Ukraina: pogliblena ta vseohopliiucha zona vilnoi torgivli / Predstavnytstvo EC v Ukraini. – K. : TOV «Avgust Treid», traven 2013. – S. 4-6.
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua.
11. Zovnishnioekonomichne spivrobotnytstvo Ukraini: stan, perspektivy rozvytku, zagrozy ta ryzyky. [Electronic resource] / Analychnyy tsentr «Borysfen Intel», 16 travnia 2014. – Rezhym dostupu: <http://bintel.com.ua/uk/article/vneshekonom>.
12. Panchenko Y. De Ukraina i dosi vrazlyva dlya rosiyskych sanktsiy? Zakryta statystyka naperedodni startu ZVT z EC. [Electronic resource] / Y. Panchenko // Evropeyska Pravda, 24 grudnia 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/12/24/7042613>.
13. Torgovelnio-ekonomichne spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu ta Rosieiu. [Electronic resource] / Posolstvo Ukrainy v Rosiyskiy Federatsiy. – Rezhym dostupu: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/trade>.
14. European Commission Evrokomisiiia opublikovala shist rosiyskych mifiv pro vilnu torgivliu Ukraina-EC. [Electronic resource] / EC, 23 grudnia 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/12/23/7042644>.

ВНЕШНЕТОРГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНЫ В РАМКАХ ПОДПИСАНИЯ «ЗСТ+» СО СТРАНАМИ ЕС И ЗСТ СНГ

Литвин Е. Е.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры международного менеджмента и маркетинга Украинского государственного университета финансов и международной торговли.

Аннотация. В статье рассмотрены перспективы, возможные риски и угрозы углубленной и всеобъемлющей зоны свободной торговли («ЗСТ+») между Украиной и странами ЕС, а также особенности внешнеэкономической деятельности Украины в рамках ЗСТ со странами СНГ. Представлен детальный анализ внешнеторгового баланса и географической структуры экспорта и импорта Украины за последние годы. Определено

ключевое отличие «ЗСТ+» со странами ЕС от классических зон свободной торговли, а также риски для внешнеэкономического сотрудничества Украины с Европейскими странами, впоследствии обострения украино-российского конфликта. Обозначены причины приостановки действия Договора свободной торговли между Российской Федерацией и Украиной, которая действовала в рамках ЗСТ СНГ и торгово-экономического сотрудничества между странами после отмены РФ режима беспошлинной торговли с Украиной.

Проанализированы последствия перехода на европейские технические и фитосанитарные стандарты для Украины, существенное уменьшение экспортных и импортных пошлин, а также мер, которые связаны с подготовкой внутреннего рынка к условиям работы в рамках «ЗСТ+». Выяснен формат «ЗСТ+», который предусматривает сокращение и ликвидацию торговых ограничений в рамках режима свободной торговли, что относится не только к либерализации двухсторонней торговли товарами, а также таких сфер, как: торговля услугами, режим прямых иностранных инвестиций, государственные закупки и движение рабочей силы. Формат также предусматривает широкую программу адаптации экономического и секторального законодательства Украины к нормам и стандартам ЕС, что позволит устранить нетарифные барьеры для отечественного экспорта к внутреннему рынку ЕС.

Ключевые слова: торговля, услуги, экспорт, импорт, зона свободной торговли, ЕС, СНГ.

УДК 339.54:330.55

РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ В ЕКОНОМІЦІ МАЛИХ І ВЕЛИКИХ КРАЇН

Чугасв О. А.

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. Величина економіки розглядається як фактор регулювання міжнародної торгівлі. Систематизуються ефекти, виявлені в існуючих дослідженнях. Розмір економіки впливає на експортні та імпорتنі пріоритети зовнішньоторговельної політики, ефективність митно-тарифного регулювання чи тарифної лібералізації, складність митних процедур, рівень непрямих податків на імпорту, поширеність субсидій та заходів у відповідь, роль податків на міжнародну торгівлю у формуванні доходів державного бюджету, можливості та стимули для торговельних суперечок та війн. Малим країнам складніше проводити ефективну політику імпортозаміщення. У малих країнах тарифне регулювання менш ефективно, внаслідок відсутності ефекту умов торгівлі та послаблення ринкової конкуренції. Але в умовах більшої торговельної відкритості митні тарифи більш важливі для державного бюджету малих країн. Нетарифне регулювання є більш складним у великих країнах. Баланс економічних стимулів і можливостей у торговельних суперечках і війнах грає не на користь економік середнього розміру. Здійснюється екстраполяція вказаних закономірностей на Україну як економіку середнього розміру, що дозволяє здійснити рекомендації щодо її зовнішньоторговельної політики: диференційована торговельна лібералізація, залежність оптимального рівня оподаткування зовнішньої торгівлі від торговельної відкритості та торговельного балансу, колективні торговельні санкції.

Ключові слова: розмір країни, величина економіки, міжнародна торгівля, регулювання міжнародної торгівлі, торговельні суперечки.

Постановка проблеми. Не існує рецептів ідеальної зовнішньоторговельної політики для всіх країн одночасно. На вибір оптимальної політики впливають багато факторів: рівень розвитку, структура економіки, стадія економічного циклу, гео економічне розташування тощо. Одним з найважливіших чинників, які фактично визначають характер, функції та механізм регулювання міжнародної торгівлі є величина економіки.

Ми маємо **на меті** визначити, яким чином розмір країни, її економіки, а відповідно і величина її економічної сили впливає на регулювання міжнародної торгівлі. На цій основі визначається, наскільки зовнішньоторговельна політика України обумовлюється величиною її економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив розміру країни на її зовнішньоторговельну політику досліджувався у ряді закордонних досліджень. Необхідно відзначити таких дослідників: П. Стрітен, С. С. Джоусон, А. П. Гонсалес (оцінка доцільності імпортозаміщення), Г. Фельбермайр, Б. Юнг і М. Ларч, Л. Ньямтсерен, Т. Тошиміцу, А. Бехар, Ф. Маннерс і Б. Д. Нельсон (тарифне регулювання), Л. Паїж, М. Амін і Дж. І. Хайдар, (нетарифне регулювання), Г. Кодрінгтон (вплив регулювання зовнішньої торгівлі на державний бюджет), Дж. Уолтерс, Л. Ньямтсерен, Т. Сеттлер і Т. Бернауер, І. Шапіро і Р.

Кессіді, Ф. Ахмаді-Есфакані та Р. Стенмор (торговельні суперечки і заходи у відповідь). Займались цими проблемами також міжнародні організації (наприклад, Економічна комісія ООН для країн Латинської Америки та Карибського басейну). Досліджені ефекти не завжди достатньою мірою систематизовані. Поза увагою часто залишалися особливості країн середнього розміру, таких як Україна. Також емпіричні оцінки не завжди охоплюють сучасний період.

Основні результати дослідження.

Експортно-імпорتنі пріоритети зовнішньоторговельної політики. П. Стрітен зазначає, що малим країнам складніше проводити політику імпортозаміщення [1, с. 7]. С. С. Джоусон також критикує ініціативи уряду типу «купуй місцеве» в малих країнах, які будуть менш ефективними та дорогими: в малих країнах з меншою ймовірністю є місцева промисловість, яка виробляє субституту імпортних товарів для державних закупівель [2, с. 20]. Дійсно ефект масштабу просто не дозволяє формувати конкурентоздатне місцеve виробництво одночасно у великій кількості галузей.

Проте А. П. Гонсалес називає ряд причин, чому малі країни мають більші витрати на шляху від імпортозаміщення до експортостимулювання, що ускладнює відхід від політики імпортозаміщення:

- специфічні фактори виробництва та складнощі переорієнтації специфічних навичок для альтернативних цілей у коротко- і середньостроковій перспективі;
- мала величина робочої сили та обмеженість її мобільності внаслідок тісних персональних зв'язків;
- конкурентна стратегія малих країн має базуватися на якості та диференціації продукту, так як вони не можуть конкурувати на основі кількості та стандартизації – а це потребує розвитку людського капіталу і знань, що є витратним для малих фірм;
- більші соціальні витрати на переадаптацію внаслідок меншої кількості та величини фірм і необхідності швидше створювати нові фірми, ніж розширювати спектр діяльності існуючих фірм;
- малі виробники зіштовхуються більшою мірою з інформаційними бар'єрами, такі як маркетингова інформація;
- негнучкі нерозвинуті ринки капіталу і нестача інвестиційних можливостей;
- вузька спеціалізація обмежує гнучкість у переорієнтації виробництва у відповідь на швидкі зміни у ринковому попиті;
- складність адаптуватися до мережевої економіки на основі знань в умовах відсутності переваг кластеризації, внутрішньої конкуренції, технологічних інновацій та акумуляції знань;
- фіскальна адаптація в умовах втрати доходів бюджету від лібералізації торгівлі, оскільки традиційно малі країни покладаються на оподаткування торгівлі;
- хоча ефект масштабу можна досягти завдяки експорту, малим країнам в умовах вузького внутрішнього ринку досягти цього все ж складніше [3, с. 6-7].

Проте на нашу думку, ці перепони в довгостроковій перспективі переважно зменшуються по мірі структурної трансформації. Але якщо світовий попит часто змінюється, вимагаючи подальших галузевих структурних змін у малих економіках, це дійсно стає проблемою. У випадку середньої економіки України ці проблеми за окремими винятками (нестача капіталу, вузький ринок для ряду галузей) не настільки виражені. Тому експортоорієнтована стратегія цілком придатна для України, але й обмежене імпортозаміщення можливе.

Тарифне регулювання. Малі країни мають обмежені можливості у проведенні ефективно митно-тарифної політики. Г. Фельбермайр, Б. Юнг і М. Ларч вказують, що від-

носно більший розмір країни призводить до більшого рівня оптимального тарифу [4, с. 3]. Л. Ньямтсерен зазначає, що збільшенню добробуту у великій країні завдяки ефекту умов торгівлі може сприяти як імпортерне мито, так і експортний податок. У малих країнах навпаки споживачі лише програватимуть від імпортерного тарифу [5, с. 5]. Б. Хоукман, Хіау Лоої Кее і М. Оларреага вказують, що торговельні бар'єри для імпорту мають сильніший антиконкурентний ефект у малих країнах, що проявляється у вищих торгових націнках [6, с. 25, 29]. У випадку України ефект умов торгівлі майже відсутній (ним користуються лише або великі економіки та іноді середні економіки, які посідають помітну частку у світовому експорті або імпорті відповідного товару), крім окремих видів продукції сільського господарства (наприклад соняшникове насіння і олія, зернові, мед). Тому це створює передумови для низьких митних тарифів в Україні для більшості товарів.

Проте висновки Т. Тошиміцу не такі однозначні. Він показує, що в умовах вільної конкуренції уряд має дотримуватися політики вільної торгівлі. Але якщо іноземний експортер володіє монополією силою, великим країнам варто мати політику вільної торгівлі, а малим проводити тарифну політику. Наприклад мала країна, що не виробляє нафту, має зберігати тарифи по відношенню до країн ОПЕК [7, с. 1, 16].

Відповідно, навіть одностороннє зниження тарифів може мати позитивний ефект для України. Але по окремих товарах варто зберігати тарифний захист перед закордонними олігополістами. Практика показує, що середньозважені імпортерний тариф у світі становив у 2012 р. 2,88%, а в Україні 2,06%. А поширеність тарифних піків серед тарифних ліній становила 12,6 та 1,1% відповідно [8]. Тобто навіть до вступу в силу ЗВТ з ЄС Україна випереджала середньосвітовий рівень за тарифною лібералізацією і при цьому характеризувалася відносно низьким рівнем селективного протекціонізму.

Нетарифне регулювання. Л. Паїж приходить до парадоксального висновку щодо зовнішнього впливу податкової конкуренції на імпортерні податки та прикордонну торгівлю відповідно. Приклад акцизного податку на дизель у ЄС показує, що великі країни сильніше змінюють власні ставки податку, реагуючи на зміни у податку у сусідніх країнах [9, с. 29].

А. Бехар, Ф. Маннерс і Б. Д. Нельсон досліджують ефект від покращання торговельної логістики в цілому (наприклад, зниження витрат на транспорт, перетин кордону та дистрибуцію). Воно знижує витрати на торгівлю, але в малих країнах цей ефект набагато менший, хоча покращання логістики буде й більш витратним у великих країнах [10, с. 1, 16].

На практиці приклад країн Центральної та Південної Америки на початку 1990-х рр. показує, що малі країни рідше вдавалися до субсидій або обмежувальних заходів у торгівлі згідно розслідувань за інформацією СОТ, ймовірно менше вдавалися до нетарифних обмежень, що робить їх зовнішньоторговельну політику більш прозорою і менш ускладненою. Пояснюється це менш розвинутою системою державного управління в малих країнах [11, с. 28-29]. У цьому ж руслі, розглянувши 106 країн, що розвиваються, М. Амін і Дж. І. Хайдар приходять до висновку, що малі країни (за населенням) вимагають меншу кількість документів для експорту чи імпорту (показник сприяння торгівлі). На нашу думку, це цілком обґрунтовано, зважаючи на меншу вартість поставок. Також ці дослідники зазначають, що вказана залежність нелінійна і сильніше проявляється при менших розмірах країни [12, с. 3, 13].

Виходячи з цього ми припускаємо, що середня економіка України об'єктивно буде за ускладненістю зовнішньоторговельної політики тяжіти до рівня великих країн за інших рівних умов. Дані Світового банку підтверджують це. Так, час на експортерні процедури в

середньому по малих країнах (41 країна Форуму малих країн) становив 20,35 днів, у світі – 21,53, в Україні 29; імпорتنі – 21,38, 24,47 та 28, відповідно [8].

Ефекти зовнішньоторговельної політики для бюджету. Малі країни більше залежать від оподаткування імпорту як джерела наповнення бюджету. У разі тарифної лібералізації вони важче адаптуються до цього [13, с. ii]. Зокрема, Г. Кодрінгтон досліджує 33 країни, що розвиваються, у 1980-84 рр., порівнюючи відносно дуже великі (верхня квартиль – більше 25 млн. осіб, 30 млрд дол. ВВП і 700 тис. кв. км) і дуже малі країни (нижня квартиль – менше 1,5 млн. осіб, 1,5 млрд. дол. і 31 тис. кв. км) для уникнення проблеми довільної межі між ними. Відносно всіх податкових надходжень малі країни більшою мірою залежали від податків від міжнародної торгівлі (54,9%). Велике значення податків на міжнародну торгівлю пояснюється більшою відкритістю малих країн [14]. Дослідження країн Центральної та Південної Америки на початку 1990-х рр. також підтверджує це при тому, що митні ставки не є вищими, ніж у великих країнах [11, с. 26-27].

На нашу думку, вища залежність від оподаткування імпорту малих країн обґрунтовується й тим, що в умовах більшої відкритості економіки бюджет країни спрямовується на забезпечення інтересів не тільки резидентів, а й нерезидентів. Наприклад, витрати на оборону і забезпечення правопорядку – це не тільки витрати на захист резидентів, а й витрати на захист ринку для іноземних товарів; на транспортну інфраструктуру – також полегшують доставку іноземних товарів; на освіту – також полегшує освоєння резидентами іноземних високотехнологічних товарів; на соціальні трансферти – також створюють попит на іноземні споживчі товари. Відповідно більша частина платежів до бюджету має покладатися на нерезидентів (у формі мит, імпортних податків, податків на іноземні інвестиції або навіть грантів), виходячи з принципу сплачує той, хто користується благами. Посилює цю закономірність те, що малі країни частіше мають дефіцит торговельного балансу, а країни з таким дефіцитом за інших рівних умов більше надають державні послуги нерезидентам ніж одержують державні послуги з-за кордону.

У випадку України сильно відкрита економіка України для свого розміру у 2000-х роках, особливо в умовах дефіциту торговельного балансу, об'єктивно мала би відносно більше передумов покладатися на доходи від оподаткування торгівлі. Зокрема у 2014 р. експорт та імпорт товарів та послуг становив 102% ВВП, при тому що у світі цей показник був 59%, а у малих країнах 98%. При цьому частка доходів бюджету від оподаткування зовнішньої торгівлі становила у 2008 р. у малих країнах 18,5%, в середньому у світі 4,8%, в Україні 3,7% [8]. Тобто у випадку України існує протиріччя між високим рівнем торговельної відкритості та значенням доходів бюджету від зовнішньої торгівлі.

Проте формально існуюча ЗВТ у рамках СНД, вступ до СОТ і укладання Угоди про асоціацію з ЄС обмежили можливість для поповнення доходів бюджету за рахунок оподаткування зовнішньої торгівлі. Але і в реальній площині ускладнена економічна динаміка у 2013-2014 рр. і особливо у 2009 р. призвела до зменшення торговельної відкритості за імпортом та практично вирівнювання торговельного балансу у 2009 і 2015 рр. Все це створювало формальні та частково реальні передумови для зменшення залежності державного бюджету від оподаткування зовнішньої торгівлі.

Торговельні суперечки та війни. В рамках торговельних суперечок за інших рівних умов сильніші позиції мають більші країни. Найбільші економіки, зокрема США, ЄС, Японія, частіше вдаються до механізму вирішення суперечок у рамках СОТ, тому Т. Сеттлер та Т. Бернауер, ставлять запитання, чи немає тут дискримінації менших а бідніших країн. Їх емпіричний аналіз вказує на те, що більші країни більшою мірою залучені до таких суперечок і як позивачі, і як відповідачі внаслідок того, що їх ринки великі, а ви-

робництво диверсифіковане, тому виникає більше приводів для суперечок (гравітаційний ефект). Ця складова диспропорцій не є дискримінаційною по відношенню до слабших країн. Проте спостерігається й менша кількість випадків суперечок між позивачем та відповідачем, сила яких нерівна. Ймовірно, сильніші країни домагаються поступок від слабших країн за межами механізму СОТ, а слабші країни не схильні скаржитися на великі країни з міркувань побоювання заходів у відповідь (дискримінаційний ефект). До того ж участь у торговельній суперечці може бути дорогою, вимагаючи наявності кваліфікованого персоналу та тривалого часу [15].

Дж. Уолтерс також вказує на те, що у рамках механізму вирішення суперечок СОТ невелика кількість країн, що розвиваються мають ресурси сформувати юридичну команду для ініціювання позову. Наприклад, декілька західноафриканських країн у 2003 р. підтримали позов Бразилії до США щодо використання останніми субсидій для бавовняної галузі, але не ініціювали до цього позов самостійно. Панель вирішила суперечку на користь позивачів. Але США подали серію апеляцій, що затягувало процес і робило його більш витратним для позивачів. У багатьох випадках заможніші країни у випадку вирішення суперечки не на їх користь вдаються до компенсації, а не до приведення своєї політики до норм СОТ. У випадку якщо позивачам дозволяється вводити заходи у відповідь, часто вони цього не роблять або воно є невідчутним для країни-відповідача внаслідок нерівності сил. Позивач ризикує опинитися без допомоги у розвитку, яку він одержує від відповідача, полегшення заборгованості або тарифних преференцій [16, с. 178-179]. Також самим малим країнам, як вказує Л. Ньямтсерен, складніше використовувати заходи у відповідь, це лише додатково викривлює споживання [5, с. 38].

Через те, що малим країнам складніше користуватися механізмом вирішення суперечок внаслідок обмеженості юридичних і технічних ресурсів, І. Шапіро і Р. Кессіді пропонують спеціальне і диференційоване ставлення до них у сфері вирішення суперечок, наприклад із ширшим залученням посередників. Зараз залучення посередників не обов'язкове і більшість суперечок вирішуються шляхом панельного арбітражу. І хоча вже зараз СОТ надає юридичні послуги членам, включаючи консультації щодо вирішення суперечок, це не стосується фактичного юридичного представництва у посередництві чи панелях [17, с. 5].

З іншого боку, перевага малих країн полягає у наступному. Ф. Ахмаді-Есфакані та Р. Стенмор говорять, що малі країни, займають малу частку ринку, тому при проведенні активної стратегічної торговельної політики (наприклад субсидування експорту) не накликають на себе протидію або заходи у відповідь з боку більших країн. Тобто заходи у відповідь, як правило, небезпечні для більших країн, які займають велику частку ринку [18, с. 2, 6]. З іншого боку, ми маємо зазначити, що дуже великі країни також, ймовірно рідше будуть об'єктами заходів у відповідь, внаслідок своєї впливовості.

Середня економіка України на ряді ринків знаходиться у несприятливому діапазоні, так як вона достатньо мала щоб не побоюватися іншим країнам впроваджувати обмежуючі заходи проти України, але недостатньо мала щоб не створювати стимули для заходів захисту торгівлі на ринку основних торговельних партнерів. Це частково пояснює активний економічний тиск з боку Росії на Україну. Сама ж Україна традиційно мала стимули для впровадження заходів захисту торгівлі внаслідок більшої впливовості бізнес-груп, а не споживачів. Відповідно, є об'єктивні передумови для виникнення торговельних суперечок, а відносно невеликий розмір економіки, особливо в умовах економічної кризи, робить відносні витрати на суперечки високими. Навіть за формальної обґрунтованості Україні складніше впроваджувати санкції та заходи у відповідь проти більших країн.

Приклад економічної війни з Росії показує, що Україні складніше ініціювати обмежуючі заходи проти Росії внаслідок того, що традиційно:

- залежність України від російського ринку була сильнішою, ніж Росії від українського;
- економіка України є більш відкритою і відповідно вразливішою до економічної дезінтеграції;
- відповідно, Україна більше відчуватиме ефект від викривлення цін та скорочення торгівлі ніж Росія;
- в умовах принаймні раніше високих цін на нафту Росія мала більший запас міцності;
- це могло би ще більше змотивувати на економічний тиск з боку Росії.

Тому запізнення із введенням обмежуючих торговельних заходів з боку України має своє економічне обґрунтування. Але зовсім інша ситуація, якщо заходи з боку України доповнюють колективні санкції з боку країн Заходу. В цьому разі співвідношення економічної ваги сторін грає не на користь Росії, хоча і Україна несе значні втрати, але співвідношення втрат і ефекту є меншими, ніж у випадку, коли обмежуючі заходи проводить лише Україна.

Висновки. Таким чином, малим економікам складно проводити ефективну політику імпортозаміщення. Рівень оптимального митного тарифу у них нижчий за його рівень у великих країнах. Занадто високий імпорتنний тариф призводить до послаблення конкуренції всередині країни, а малий розмір економіки не дозволяє користуватися перевагами покращання умов торгівлі ні при імпортному, ні при експортному тарифі. Тому торговельна лібералізація, навіть одностороння, як правило є кращою стратегією для малих країн. Проте зниження торговельних бар'єрів може втратити привабливість, якщо іноземні постачальники володіють монопольною силою.

Щодо нетарифного регулювання, акцизні ставки у великих економіках більш чутливі до аналогічних ставок за кордоном. Проте ця закономірність досліджена лише на прикладі ЄС і є контрінтуїтивною, а отже потребує подальшої перевірки. Ефект від покращання логістики у малих країн, ймовірно, слабший. Малі країни мають більше можливостей використовувати субсидії або подібні заходи без ризику зіштовхнутися із заходами у відповідь на закордонних ринках. Але на практиці малі країни проводять не настільки ускладнену зовнішньоторговельну політику, як великі. Малі економіки не вдаються так часто до нерегулярних заходів, таких як субсидії чи заходи у відповідь, і забезпечують спрощене оформлення експортних та імпорتنних вантажів.

Незважаючи на приблизно схожі ставки митного тарифу, державний бюджет у малих країнах більше залежить від оподаткування зовнішньої торгівлі. Але це обумовлено не тільки ширшою базою оподаткування внаслідок більшої торговельної відкритості, а й тим, що фактично в умовах гіршого торговельного балансу відносно більша частка державних послуг надається нерезидентам. А отже виконується принцип: сплачує той, хто одержує послуги.

Малі країни мають більші питомі витрати на врегулювання торговельних суперечок, тому на практиці рідше вдаються до механізму їх вирішення в рамках СОТ і більш схильні приєднуватися до позовів, ніж їх ініціювати.

Україна як економіка середнього розміру має враховувати ці закономірності у своїй зовнішньоекономічній стратегії. Країна лише частково може собі дозволити політику імпортозаміщення. Рівень оптимального тарифу в переважній більшості випадків досить низький, що обумовлює переваги від тарифної лібералізації, навіть односторонньої. Проте

варто зберігати тарифний захист проти закордонних експортерів, які володіють монополією силою. Щодо поодиноких товарів можливе експортне мито з міркувань переваг покращання умов торгівлі. Спрощення адміністративних бар'єрів на шляху міжнародної торгівлі звичайно корисне, але помітна їх кількість в Україні не є чимось винятковим для економік середнього розміру.

Зменшення ролі доходів бюджету від податків (включаючи мита) на міжнародну торгівлю має економічне підґрунтя в умовах вирівнювання торговельного балансу. Але тимчасове підвищення мит у разі виникнення суттєвого дефіциту торговельного балансу буде цілком справедливим. Збереження тарифів, якщо немає режиму вільної торгівлі, проти країн, з якими зберігається дефіцит торговельного балансу також є обґрунтованим.

Умови для ведення торговельних суперечок і війн не сприятливі для України. Це засвідчує й приклад економічного протистояння з Росією. Це обумовило запізнення із введенням обмежувачих заходів з боку України, які можуть дати помітний ефект лише як складова колективних заходів.

Подальші дослідження можуть детальніше розглянути питання, які інструменти зовнішньоторгівельної політики є більш ефективними для економік різної величини.

Список використаної літератури

1. Streeten P. The Special Problems of Small Countries / P. Streeten // World Development. – 1993. – Vol. 21. – № 2. – P. 197-202. – Cited by: Nyamtseren L. Challenges and Opportunities of Small Countries for Integration into the Global Economy, as a Case of Mongolia : Dresden discussion paper in economics № 13/04 / Lhamsuren Nyamtseren. – Dresden: Dresden University of Technology, 2004. – 45 p.
2. Joson S. S. Substitutability of «Buy Local» Policy for Tariff Protection in Small Economies // Working papers in Economics (University of Sydney. Department of Economics). – 1985. – № 78. – P. 1-27.
3. Gonzales A. P. Trade and Integration Dialogue: Trade Liberalization and Small Economies / Anthony Peter Gonzales. – Washington D.C. : Inter-American Development Bank, 2001. – 28 p.
4. Felbermayr G. Optimal Tariffs, Retaliation and the Welfare Loss from Tariff Wars in the Melitz Model : Working Paper № 3474 / Gabriel Felbermayr, Benjamin Jung, Mario Larch. – Munich: CESifo Group, 2011. – 35 p.
5. Nyamtseren L. Challenges and Opportunities of Small Countries for Integration into the Global Economy, as a Case of Mongolia : Dresden discussion paper in economics № 13/04 / Lhamsuren Nyamtseren. – Dresden : Dresden University of Technology, 2004. – 45 p.
6. Hoekman B. Markups, Entry Regulation, and Trade: Does Country Size Matter?: Policy Research Working paper № 2662 / Bernard Hoekman, Hiau Looi Kee, Marcelo Olarreaga. – Washington D. C. : World Bank, Trade, Development Research Group, 2001. – 37 p.
7. Toshimitsu T. Should a Large Country Sustain Laissez Faire in the Long-Run? : Discussion paper № 18 / Tsuyoshi Toshimitsu. – Nishinomiya : School of Economics, Kwansei Gakuin University, 1997. – 21 p.
8. World Bank World Development Indicators [Electronic Resource]. – The World Bank, December, 2015. – Mode of Access: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.
9. Paizs L. Asymmetric Competition in the Setting of Diesel Excise Taxes in EU Countries : Discussion paper MT-DP – 2010/12 / László Paizs. – Budapest: Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, 2010. – 33 p.

10. Behar A. Exports and Logistics: Discussion paper № 439 / Alberto Behar, Phil Manners and Benjamin D. Nelson. – Oxford : Oxford University, Department of Economics, 2009. – 21, iv p.
11. Readiness of Small Countries to Participate in the Free Trade Area of the Americas (FTAA). – Mexico: United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 1996. – 93 p.
12. Amin M. Trade Facilitation and Country Size : CES Working Paper № 2012.45 / Mohammad Amin, Jamal Ibrahim Haidar. – Paris: Centre d’Economie de la Sorbonne? 2012. – 25 p.
13. Small States: Meeting Challenges in the Global Economy: Report of the Commonwealth Secretariat / World Bank Joint Task Force on Small States. – London, Washington, D. C. : Commonwealth Secretariat, World Bank, 2000. – 127 p.
14. Codrington H. Country Size and Taxation in Developing Countries / Harold Codrington // The Journal of Development Studies. – 1989. – Vol. 25. – № 4. – P. 508-520. doi: 10.1080/00220388908422126.
15. Sattler Th. Gravitation or Discrimination? Determinants of Litigation in the World Trade Organisation / Thomas Sattler, Thomas Bernauer // European Journal of Political Research. – 2011. – № 50. – P. 143-167. doi: 10.1111/j.1475-6765.2010.01924.x.
16. Walters J. Power in WTO Dispute Settlement / Jefferey Walters // Journal of Third World Studies. – 2011. – Vol. XXVIII. – № 1. – P. 169-183.
17. Shapiro I. Asymmetric Capabilities in Trade Negotiations: Suggestions for Helping the Smaller Economies in the FTAA Process [Electronic Resource] / Ira Shapiro and Robert Cassidy. – Washington D. C. Inter-American Development Bank, 2002. – Mode of Access: <http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=604912>.
18. Ahmadi-Esfahani F. Z. Is Strategic Trade Policy Relevant for a Small Country [Electronic Resource] / Fredoun Z. Ahmadi-Esfahani, Roland G. Stanmore / Australian Agricultural and Resource Economics Society 1994 Conference (38th), February 8-10, 1994, Wellington, New Zealand. – Mode of Access: <http://purl.umn.edu/148014>.

FOREIGN TRADE REGULATION IN THE ECONOMY OF SMALL AND BIG COUNTRIES

Chugaiev O. A.

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *Size of economy is a factor of international trade regulation. We systematize the effects described in existing research works. Size of economy influences export and import priorities of foreign trade policy, efficiency of tariff regulation or tariff liberalization, sophistication of customs procedures, indirect tax rates for imports, prevalence of subsidies and trade remedies, importance of foreign trade taxes for the government revenues, opportunities and stimuli for trade disputes and wars. It is more difficult for small countries to carry out import substitution policy. In small countries tariff regulation is less efficient, considering the absence of the terms of trade effect and market competition deterioration. But under larger trade openness customs tariffs are more important for the state budget of small countries. Non-tariff regulation is more sophisticated in large countries. The balance of economic stimuli and opportunities in trade wars and disputes is not favorable for middle-sized economies. We extrapolate the abovementioned effects to Ukraine as a middle-sized economy. This allows us to provide recommendations for its foreign trade policy: differentiated trade liberalization, dependence of the*

optimal foreign trade taxation level on trade openness and trade balance, collective trade sanctions.

Key words: *country size, size of economy, international trade, foreign trade regulation, trade disputes.*

References

1. Streeten P. The Special Problems of Small Countries / P. Streeten // *World Development*. – 1993. – Vol. 21. – № 2. – P. 197-202. – Cited by: Nyamtseren L. Challenges and Opportunities of Small Countries for Integration into the Global Economy, as a Case of Mongolia : Dresden discussion paper in economics № 13/04 / Lhamsuren Nyamtseren. – Dresden: Dresden University of Technology, 2004. – 45 p.
2. Joson S. S. Substitutability of «Buy Local» Policy for Tariff Protection in Small Economies // *Working papers in Economics (University of Sydney. Department of Economics)*. – 1985. – № 78. – P. 1-27.
3. Gonzales A. P. Trade and Integration Dialogue: Trade Liberalization and Small Economies / Anthony Peter Gonzales. – Washington D. C. : Inter-American Development Bank, 2001. – 28 p.
4. Felbermayr G. Optimal Tariffs, Retaliation and the Welfare Loss from Tariff Wars in the Melitz Model : Working Paper № 3474 / Gabriel Felbermayr, Benjamin Jung, Mario Larch. – Munich : CESifo Group, 2011. – 35 p.
5. Nyamtseren L. Challenges and Opportunities of Small Countries for Integration into the Global Economy, as a Case of Mongolia : Dresden discussion paper in economics № 13/04 / Lhamsuren Nyamtseren. – Dresden : Dresden University of Technology, 2004. – 45 p.
6. Hoekman B. Markups, Entry Regulation, and Trade: Does Country Size Matter?: Policy Research Working paper № 2662 / Bernard Hoekman, Hiau Looi Kee, Marcelo Olarreaga. – Washington D.C. : World Bank, Trade, Development Research Group, 2001. – 37 p.
7. Toshimitsu T. Should a Large Country Sustain Laissez Faire in the Long-Run? : Discussion paper № 18 / Tsuyoshi Toshimitsu. – Nishinomiya : School of Economics, Kwansai Gakuin University, 1997. – 21 p.
8. World Bank World Development Indicators [Electronic Resource]. – The World Bank, December, 2015. – Mode of Access: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.
9. Paizs L. Asymmetric Competition in the Setting of Diesel Excise Taxes in EU Countries : Discussion paper MT-DP – 2010/12 / László Paizs. – Budapest: Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, 2010. – 33 p.
10. Behar A. Exports and Logistics: Discussion paper № 439 / Alberto Behar, Phil Manners and Benjamin D. Nelson. – Oxford: Oxford University, Department of Economics, 2009. – 21, iv p.
11. Readiness of Small Countries to Participate in the Free Trade Area of the Americas (FTAA). – Mexico: United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 1996. – 93 p.
12. Amin M. Trade Facilitation and Country Size : CES Working Paper № 2012.45 / Mohammad Amin, Jamal Ibrahim Haidar. – Paris: Centre d'Economie de la Sorbonne? 2012. – 25 p.
13. Small States: Meeting Challenges in the Global Economy: Report of the Commonwealth Secretariat / World Bank Joint Task Force on Small States. – London, Washington, D. C. : Commonwealth Secretariat, World Bank, 2000. – 127 p.
14. Codrington H. Country Size and Taxation in Developing Countries / Harold Codrington // *The Journal of Development Studies*. – 1989. – Vol. 25. – № 4. – P. 508-520. doi: 10.1080/00220388908422126.
15. Sattler Th. Gravitation or Discrimination? Determinants of Litigation in the World Trade Organisation / Thomas Sattler, Thomas Bernauer // *European Journal of Political Research*. – 2011. – № 50. – P. 143-167. doi: 10.1111/j.1475-6765.2010.01924.x.
16. Walters J. Power in WTO Dispute Settlement / Jefferey Walters // *Journal of Third World Studies*. – 2011. – Vol. XXVIII. – № 1. – P. 169-183.
17. Shapiro I. Asymmetric Capabilities in Trade Negotiations: Suggestions for Helping the Smaller Economies in the FTAA Process [Electronic Resource] / Ira Shapiro and Robert Cassidy. – Washington D.C. Inter-American Development Bank, 2002. – Mode of Access: <http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=604912>.
18. Ahmadi-Esfahani F. Z. Is Strategic Trade Policy Relevant for a Small Country [Electronic Resource] / Fredoun Z. Ahmadi-Esfahani, Roland G. Stanmore / Australian Agricultural and Resource Economics Society 1994 Conference (38th), February 8-10, 1994, Wellington, New Zealand. – Mode of Access: <http://purl.umn.edu/148014>.

РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ В ЭКОНОМИКЕ МАЛЫХ И БОЛЬШИХ СТРАН

Чугаев А. А.

Кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Величина экономики рассматривается как фактор регулирования международной торговли. Систематизируются эффекты, выявленные в существующих исследованиях. Размер экономики влияет на экспортные и импортные приоритеты внешней торговой политики, эффективность тарифного регулирования или тарифной либерализации, сложность таможенных процедур, уровень непрямых налогов на импорт, распространенность субсидий и ответных мер, роль налогов на международную торговлю в формировании доходов государственного бюджета, возможности и стимулы для торговых споров и войн. Малым странам сложнее проводить эффективную политику импортозамещения. В малых странах тарифное регулирование менее эффективно, вследствие отсутствия эффекта условий торговли и ослабления рыночной конкуренции. Но в условиях большей открытости таможенные тарифы более важны для государственного бюджета малых стран. Нетарифное регулирование в больших странах более комплексное. Баланс экономических стимулов и возможностей в торговых спорах и войнах играет против экономик среднего размера. Осуществляется экстраполяция указанных закономерностей на Украину как экономику средней величины, что позволяет осуществить рекомендации по ее внешней торговой политике: дифференцированная торговая либерализация, зависимость оптимального уровня налогообложения внешней торговли от торговой открытости и торгового баланса, коллективные торговые санкции.*

Ключевые слова: *размер страны, величина экономика, международная торговля, регулирование международной торговли, торговые споры.*

УДК 330.34

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ: РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНІСТЬ

Рилач Н. М.

Кандидат економічних наук, науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *В сучасних умовах розвитку світового господарства все більша увага приділяється інноваційному напрямку розвитку, який охоплює всі галузі і сфери економіки, створює передумови для розвитку постіндустріального суспільства. Передумовою цього процесу є сучасна науково-технологічна революція, яка забезпечує зростання продуктивності праці, прискорений розвиток науки, інформації та освіти.*

Науково-технічний прогрес передбачає інноваційний процес, тобто багатоступінний шлях від створення, впровадження до комерціалізації результатів наукової діяльності. Інноваційна діяльність означає поширення інновацій та результатів науково-технічного прогресу з метою задоволення нових потреб суспільства. Результатом такого процесу є інновація.

Хоча інноваційна практика існує багато тисячоліть, предметом спеціального наукового вивчення інновації стали лише у ХХ столітті. В еволюції формування системи знань про розвиток теорії інновацій, вчені [18] виділяють наступні значущі етапи: перша третина ХХ століття – формування фундаментальних основ теорії (період базисних інновацій у цій сфері наукового пізнання); друга третина ХХ століття – розвиток і деталізація базових інноваційних ідей попереднього періоду; із середини 1970-х років – новий теоретичний прорив, пов'язаний із хвилею епохальних і базисних інновацій у період становлення постіндустріального суспільства, з кінця ХХ століття – використання системного аналізу, дослідження національних інноваційних систем.

Ключові слова: *інновації, еволюція економічної теорії інновацій, постіндустріальна економіка, технологічний уклад, сучасні теорії економічного розвитку, національна інноваційна система, глобальна інноваційна система.*

Постановка проблеми. Наразі в більшості країн світу інноваційна парадигма є мейнстрімом та знаходиться в стадії свого розвитку. В сучасних умовах розвитку постіндустріального суспільства та переходу на новий рівень технологічного укладу, інноваційна діяльність починає відігравати одну з ключових ролей у побудові конкурентоспроможної економіки країни та стає одним з основних чинників підвищення її продуктивності. В сучасному економічному дискурсі все більший вплив на економічний розвиток мають саме інновації. Тому актуалізуються дослідження змісту теорій інноваційного розвитку в умовах глобалізації в ретроспективі та в умовах сьогодення.

Мета статті – вивчення та розкриття специфіки та еволюції різних теорій інновацій, систематизація їх основних положень, дослідження різних аспектів проблематики теорій інновацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Еволюція теорій інноваційного розвитку розглядається в працях таких сучасних вітчизняних, серед яких Бажал Ю. М. [1; 2] Коломієць І. Ф., Гошовська Г. В. [10], Баранов О. Г. [3], Богашко О. Л. [4] і російських – Ко-

маров В. М. [11], Яковець Ю. В. [18], Халабуда Ю. В. [16] вчених. Інноваційні складові економічного розвитку вивчають в своїх працях такі українські вчені як Жихор О. Б. [9], Рожкова Т. С. [14] та інші. Питаннями циклічності економіки займаються такі вчені як Бажал Ю. В. [8], Глазьев С. Ю. [5], Гурієва Л. [7], Кондратьєв М. Д. [12]. Серед іноземних вчених, які вивчали концептуальні засади розвитку національних інноваційних систем необхідно назвати Р.Нельсона [21], Б. Лундвалла [22], С. Фрімена [19].

Основні результати дослідження. Інновація є однією з найважливіших категорій сучасної економічної парадигми. Вперше найбільш повну та різносторонню характеристику інноваціям дав Й. Шумпетер, який розглядав їх, [17] по-перше, як економічний вплив організаційної форми на трансформацію та диверсифікацію продукції, який перетворює цю продукцію з традиційної на нову. По-друге, він намагався розкрити сутність інновації з точки зору системної корисності, як нового процесу і нового результату. По-третє, розглядав інновацію з точки зору комбінації новим способом існуючих факторів виробництва. За Й. Шумпетером, інновації – не просто нововведення, а нова функція виробництва. Великі інновації викликають створення нових підприємств і нового устаткування, але не кожне нововведення, нове виробництво є інновацією [1]. Проте, пізніше, в трактуванні інновацій почали відокремлюватися різні нові підходи, які, в свою чергу, розподіляються на два головних напрями [16]. Згідно першого, поняття інновація стосується нового продукту, послуги, способу їх виробництва, нового в організаційній, науково-дослідній, фінансовій, соціальній та інших сферах. Тобто, інновація – це кінцевий результат творчого процесу, який втілюється у вигляді нового продукту, технології, методу тощо. Згідно другого, інновація розглядається не як результат, а як процес отримання цього результату, запровадження нових технологій, методів або удосконалення старих. Проте, незалежно від визначення інновацій, якій сутнісній характеристиці відводиться головна роль, незалежно від джерел та видів інновацій, в їх основі лежить нове, яке стосується кінцевої продукції, яка випускається, технології, що використовується тощо [16]. Але, варто зазначити, що активний розвиток досліджень в галузі теорії інновацій не призвів до втрати першочергового шумпетерівського розуміння інновацій як процесу оновлення та зміни економічного розвитку. Тобто шумпетерівський підхід до розуміння інновацій є базисним для різних теорій інновацій в рамках різних теоретичних напрямів сучасної економічної науки.

Отже, на початковому етапі формування інноваційної парадигми на початку ХХ ст. одним з ключових питань була проблеми циклів, яку вперше розкрив М. Туган-Барановський [2]. Він пов'язав причину економічних криз з особливостями відтворення основного капіталу та у своїй праці «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя» доводить, що для подолання економічних криз пріоритетом має стати пошук ресурсів на розробку нових технологій та активних капітальних вкладень [10]. Як зазначає Ю. Бажал в своїй праці [2], М. І. Туган-Барановський проаналізував різні підходи до пояснення циклічного характеру розвитку виробництва і дійшов висновку, що перешкодою для безперервного розвитку виробництва є циклічні закономірності у відтворенні основного капіталу країни, які і породжують циклічність її розвитку. Протягом періоду економічного зростання споживання збільшується тому, що розширюється виробництво. Теорія циклу М. І. Туган-Барановського пояснює, чому існують окремі періоди, протягом яких спочатку нагромаджуються великі маси позичкового капіталу, які не знаходять собі застосування, а потім відбувається бурхливе їх інвестування [2].

Основоположником теорії інновацій є Й. Шумпетер, який у своїй науковій праці «Теорія економічного розвитку» (1911 р.) [17] сформулював цілісну теорію інноваційного розвитку, центральним місцем якої було введення економічної категорії «інновації» як

необхідної виробничої функції, зумовленої змінами факторів виробництва, ресурсів або їх комбінації [9]. Також він виокремив п'ять типів інновацій:

- 1) виробництво невідомого споживачам нової продукції, товару, послуги або продукту з якісно новими властивостями;
- 2) впровадження нового способу виробництва, в основу якого покладено нове наукове відкриття або новий підхід до комерційного використання продукції;
- 3) освоєння нового ринку збуту;
- 4) залучення нових матеріалів, видів сировини та її джерел, незалежно від того, існували ці джерела раніше чи ні;
- 5) впровадження нових або удосконалення старих форм організаційного та управлінського процесів [3].

Також Шумпетером була розроблена класифікація хвиль [17], що мали місце в історії людства і відомі як технологічні устрої, визначивши ключовий чинник кожної хвилі, що дав імпульс її поширенню. Основною причиною утворення довгих хвиль в економіці він вважав концентрацію важливих нововведень в окремих галузях, внаслідок чого від кожного нового базового нововведення утворюються вторинні нововведення, що вдосконалюють наявну продукцію, формуючи вторинну хвилю [10].

На переконання вчених [14], цикли довгої хвилі економічного розвитку і цикли технологічного розвитку перебувають у причинно-наслідковому зв'язку: кожен економічний спад та подальша депресія акселерували інноваційний процес, який потребував нових технологій і тим самим стимулював чергову хвилю технологічного підйому. При цьому кінець попередньої хвилі історичного розвитку є початком нової хвилі. Минула епоха не зникає безслідно – вона продовжує жити у вигляді техніки і технологій, культури та світогляду людей, які визначили раніше подальший вибір руху суспільства. Концепція «довгих інноваційних хвиль» була запропонована російським ученим М. Кондратьєвим [12], який на основі дослідженого статистичного матеріалу (від першої промислової революції до кінця ХХ ст.) описав розвиток світової економіки. Він обґрунтував, що довгі хвилі або великі цикли кон'юнктури, тривалістю в 40-60 років в економіці виявляються у по черговому підвищенні та зниженні ділової активності. Довгі хвилі в свою чергу складаються з двох фаз – фази піднесення і фази спаду. Фаза піднесення пов'язана з масовим впровадженням нових технологій, оновленням і збільшенням виробничих фондів, зародженням і розвитком нових галузей економіки. Нова хвиля настає тоді, коли екстенсивна фаза досягає максимуму, що пов'язане з моральним станом широко поширених технологій. Накопичення капіталу призводить до його відносного здешевлення, що робить рентабельним ризикові інвестиції в нову техніку і технології. Особливістю інноваційних хвиль є те, що кожний наступний період є якісно і кількісно відмінний від попереднього. Кондратьєв довів, що інноваційні хвилі зумовлені нерівномірністю НТП та його внеском в економічне зростання, чергуванням етапів поліпшення і вдосконаленням наявних технологій та етапів якісної зміни техніки. Довгі хвилі в економіці визначають не інновації – відкриття і винаходи, – а їх запровадження у практику. Розуміння механізму довгих хвиль в економіці дає можливість прогнозувати економічний розвиток на тривалий період. [12; 10]. Прикладне значення таких теорій знаходить свій розвиток в межах концепції технологічних укладів, доводить необхідність структурних інноваційних, технологічних змін для забезпечення довгострокового економічного розвитку країн та переходу їх на постіндустріальний шлях розвитку. Виходячи з теорії довгих хвиль М. Кондратьєва, ряд вчених [7; 13] детально дослідили зміст кожної хвилі – укладу та відмітили зростаючу тенденцію зміни потенціалу країни в процесі еволюції її технологічних укладів. З кожним новим тех-

нологічним укладом суттєво розширюється крива виробничих можливостей суспільства. Адже, внаслідок НТР відбувається зміна технологічного укладу. В найрозвинутіших країнах вже складається постіндустріальна «економіка знань» – технологічний уклад, в якому роль головного виробничого ресурсу відіграють знання й інформація. Наразі мова йде про формування шостого укладу економічної діяльності, перевагами якого є можливість досліджувати матеріали, перепроектовувати системи виробництва і споживання для створення ресурсоефективної економіки та появи нового циклу глобальної економічної активності.

Поняття «технологічний уклад» обґрунтовано в роботах Ю. Бажала [8], С. Глазьева [5], Ю. Яковця [18] та інших вчених, які зробили вагомий внесок у розробку дослідження концепції техніко-економічної парадигми. Техніко-економічний уклад зумовлюється певними ключовими факторами та характером розвитку галузей виробництва протягом життєвого циклу цього укладу. Ключовими факторами є нові технології і засоби виробництва, які впливають на зміну структури витрат, створюють нові продукти, покращують якість традиційних товарів.

В будь-якій техніко-економічній системі, що перебуває в процесі певної трансформації, можна знайти елементи різних технологічних укладів. У зв'язку з цим важливою характеристикою національної економіки є її технічна багатокладність. Проте, чим вищий її рівень, тим нижча ефективність економіки [13]. В реальних економічних системах, як правило, виділяють провідний технологічний уклад, функціонування якого забезпечує відтворення даної системи і при зміні якого відбувається технологічний зсув. Кожен технологічний уклад породжує сукупності технологічних нововведень, які охоплюють різні галузі господарства, завдяки чому, розвиток та зміна технологічних укладів відбувається стрибкоподібно: нові технологічні принципи швидко охоплюють всі галузі господарства, витісняючи елементи попередніх технологічних укладів.

Теорія великих циклів економічної кон'юнктури Й. Шумпетера знайшла своє продовження в роботі К. Фрімена «Економічна теорія промислових інновацій» [19], в якій були розвинуті положення теорії послідовних індустріальних революцій, розширено та дороблено список технологічних революцій, запропонований Й. Шумпетером, та описані найважливіші інновації, які є характерними для кожної з хвиль Кондратьєва. К. Фрімен пов'язує причини довгих хвиль з результатом впровадження радикальних нововведень та з процесом розширення, тобто дифузії технологічної парадигми від декількох лідируючих секторів до всієї економічної системи. Він акцентує увагу на тому, що широке розповсюдження технологій стає можливим у результаті соціальних та інституціональних змін: кооперації і конкуренції в підприємницькому секторі, організації науково-дослідної діяльності, національних і міжнародних режимів економічного регулювання [4].

Також, в роботі Г. Менша «Технологічний пат: інновації долають депресії» [20]. теорія інновацій Й. Шумпетера дістала свій подальший розвиток. Він вважав, що нововведення є переверотом у виробництві, базисні інновації «приходять групами або хвилями і перебувають у безпосередньому зв'язку з кризовими явищами або процвітанням економіки» [4]. Вчений виділив такі групи нововведень: базисні; такі, що поліпшують; і псевдоінновації. Базисні інновації поділяються на технологічні, що утворюють нові галузі і ринки, а за допомогою нетехнологічних відбуваються зміни в культурі, управлінні, суспільних послугах. На думку вченого, між нововведеннями існує конкуренція за ресурси. На його думку, кризові явища пояснюються саме тим, що не вистачає базових інновацій і відсутні умови для розвитку науки. Він наголошує на необхідності усунення перешкод для введення інновацій шляхом участі держави у здійсненні проектів нововведення задля компенсації ризику [10].

Наступний етап еволюції інноваційної теорії характеризується як формуванням техніко-економічної парадигми економічного розвитку, включаючи фактор технологій в неокласичні моделі зростання – дослідження Р. Солоу, П. Кобба, Х. Дугласа, Я. Тінбергена, Г. Менша, Б. Твісса, Е. Менсфілда та ін., основною ідеєю яких було те, що технологічні зміни є провідним фактором довгострокового економічного зростання, так і стрімким збільшенням кількості досліджень з інноваційної теорії, появою нових ідей, пов'язаних з:

- розвитком моделей з ендегенним науково-технічним прогресом Н. Калдор, П. Ромер, К. Джонс, К.Ерроу, Р. Лукас, Т. Шульц;
- імітаційних моделей економічного та науково-технічного розвитку – Дж. Форрестер, Д. Х., Д. П. Медоузи, використання яких дозволило розробити сценарії науково-технічного та економічного розвитку для різних країн світу;
- технократичних теорій економічного розвитку – Дж.Фурастьє, Р. Кларк, Ф. Штерберг, в яких визначались закономірності економічного розвитку в залежності від розвитку науки і техніки;
- соціально-психологічної концепції – Х. Барнет, Є. Вітт, Е. Денісон, які розглядали творчу особистість як носій інновацій;
- концепції підприємницької природи інновацій – П. Друкер, який обґрунтував концепцію побудови нового типу інноваційної економіки;
- теорії дифузії інновацій – Т. Хагерstrand, який розробив першу модель дифузії інновацій в регіональному аспекті та довів, що саме дифузія інновацій призводить до змін у просторовому розвитку, П. Хагет, який визначив стадії дифузії інновацій, Е. Роджерс, який вперше об'єднав наявні теорії дифузії інновацій та виділив аспекти власної теорії, Е. Менсфілд, Р. Фостер описали процес дифузії інновацій за допомогою нелінійної кривої;
- теорії, в яких освіта є фактором зростання – А. Яффе, Дж. Лернер, С. Штерн виявили, що одним з чинників економічного зростання є спеціальна освіта, А. Арора, А. Гамбарделла виділяють наявність високоосвічених фахівців як основний чинник економічного розвитку;
- теорії, в яких досліджується роль інновацій – Б. Твісс підкреслював суть нововведення як процесу, в якому винахід набуває економічного змісту;
- сучасні теорії регіональних інновацій – Ф. Перру, Ж.Будвіль, П. Потье, Дж. Фрідман, які на основі теорії дифузії інновацій побудували концепцію полюсів зростання та теорію центр-периферія;
- теорій трансформації суспільства – Д. Белл, О. Тоффлер, Е. Масуда, А. Турен доводили, що економічні закони формуються під впливом науки і техніки, а економічний розвиток є відображенням науково-технічного розвитку, З. Бжезинський, який довів в рамках теорії технократичного суспільства, основним фактором економічного розвитку є техніка, інновації у промисловості.

В цілому ендегенні теорії вивчають внутрішні джерела зростання економік. В даних моделях як ендегенний фактор розглядається технічний прогрес. З точки зору типів ресурсів, які використовуються для приросту знань, виділяють наступні [11]: наукові дослідження та розробки, розвиток та виробництво технологій, навчання, діяльність, направлена на розвиток людини, навчання на практиці. В цілому, моделі ендегенного економічного зростання розділяють на декілька груп:

- а) моделі, в яких представлено виробництво інновацій як продукту, який виробляється процесом НДДКР,
- б) діяльність, яка спрямована на саму людину, збільшує людський капітал,
- в) моделі навчання на практиці (learning-by-doing);

- г) моделі міжнародної торгівлі та розповсюдження технологій;
- д) моделі технічного прогресу та населення;
- е) моделі нерівності та економічного зростання;
- ж) моделі політики та економічного зростання [11].

З середини 90-х рр. ХХ ст. при дослідженні інноваційної парадигми використовується системний аналіз. Розглядаються все складніші інноваційні системи національного, регіонального та глобального рівнів.

Національна інноваційна система є якісно новим явищем, яке формувалося під впливом перетворення науки та технологій на головний фактор економічного розвитку. Дане явище є об'єктивно необхідною формою реалізації НТР, враховуючи той факт, що при її функціонуванні впровадженням інновацій займаються окремі фірми, інституції тощо і тому відбувається створення єдиного комплексу розробки, впровадження, оновлення, використання техніки та технологій в межах країни. Концепція національної інноваційної системи (НІС) розроблялася з середини 1980-х рр. англійським економістом К. Фріменом [19], шведським вченим Б. Лундваллом [22] та американським професором Р. Нельсоном [21]. Проте, дослідження названих авторів відрізняються за своїми напрямками та завданнями: К. Фрімен виділяє інституційний контекст інноваційної діяльності, Б. Лундвалл вивчає особливості НІС, а Р. Нельсон робить акцент на питаннях наукової та технологічної політики.

Незважаючи на дещо різні підходи основоположників до концепції НІС, і враховуючи структурний підхід до поняття систем, можна дати наступне визначення даної категорії. Національна інноваційна система – це сукупність взаємопов'язаних елементів – приватні компанії, університети, державні лабораторії, технопарки тощо, що здійснюють виробництво і комерційну реалізацію наукових знань і технологій в національних межах, які взаємодіють за допомогою правових, фінансових та соціальних інститутів з метою отримання нових продуктів, технологій, послуг для задоволення потреб особистості та суспільства. Національні інноваційні системи різних країн істотно відрізняються одна від одної, оскільки їх розвиток залежить від певних факторів і особливостей, що визначають напрями еволюції інноваційної активності, унікальних для кожної держави – розмір країни, наявність природних ресурсів, географічне положення, клімат, особливості розвитку економічного середовища, підприємницька активність. Кожна НІС характеризується певною структурою і стабільністю інституційної взаємодії. Принципові зміни в структурі системи відбуваються рідко, що не виключає постійне удосконалення її кількісних елементів. До них належать: кількість учасників інноваційного процесу, обсяги і структура фінансових, кадрових і матеріальних ресурсів; результати інноваційної діяльності у вигляді патентів, нових товарів, технологій, наукових публікацій; співвідношення державного і приватного фінансування досліджень та розробок.

Отже, виходячи із структурного підходу, що застосовується в даному дослідженні для аналізу НІС, можемо визначити основні її структурні елементи. Для цього зазначимо, що згідно з О.Г. Голіченко [6], НІС країни повинна складатися з сукупності певних середовищ:

- дослідницьке середовище, яке має необхідну кваліфікацію і стимули для співробітництва з підприємницьким середовищем;
- підприємницьке конкурентне середовище, суб'єкти якого мають стратегічне мислення (стимули до інновацій), здібності до навчання, абсорбції та адаптації знань;
- механізм взаємодії попередніх двох середовищ (з необхідними інституційними надбудовами та зворотними зв'язками), який організує, з одного боку, трансфер, розподіл і трансформацію знань в передконкурентні технології для підприємницького середовища,

а з іншого боку, орієнтацію дослідницького середовища на задоволення виникаючих інноваційних потреб розвитку виробництва.

В даному контексті, спираючись на дослідження теорії систем, структурного підходу, концепцій НІС, робіт з аналізу розвитку процесів інтеграції та співробітництва у інноваційній сфері, нами визначені наступні характеристики процесу структурної кооперації національно-технологічної та інноваційної сфер країн в умовах глобалізації інноваційної діяльності:

- 1) взаємозалежність на всіх рівнях структури НІС;
- 2) взаємодоповнення національних науково-технологічних потенціалів;
- 3) взаємопереплетення організаційно-правових систем державного регулювання і фінансування науково-технологічної та інноваційної політики країн;
- 4) створення, посилення інноваційних виробничих зв'язків між відповідними структурами НІС країн;
- 5) поглиблення спеціалізації і кооперації у сфері НДДКР, інноваційного і виробничого процесів з метою взаємодоповнення на міжнародному ринку технологій;
- 6) взаємопроникнення структур країн-учасниць, що відповідають за генерацію знань;
- 7) створення цілісної інноваційної системи країн-учасників для успішної взаємодії у глобальному інноваційному середовищі.

Глобальна інноваційна система пов'язана з інноваційними процесами структури національної інноваційної системи (НІС) в національних економіках, оскільки поширення і глибина інноваційних перетворень у реальному секторі економіки, розвиток всіх структурних елементів НІС держави, визначають її конкурентоспроможність, тобто, зумовлюють здатність країни залучатися до процесу інтернаціоналізації та глобалізації інноваційної діяльності. В глобальному науково-технологічному середовищі головну роль виробника нових технологій, знань та інновацій відіграють саме НІС. Інтеграція національних суб'єктів інноваційної діяльності до глобальної інноваційної системи дозволяє реалізувати інтереси держави, забезпечує розвиток та поглиблення міжнародного науково-технологічного та інноваційного співробітництва. З другого боку, глобальна інноваційна система впливає на формування національної інноваційної системи країни та її конкурентоспроможність. Таким чином, конкурентне положення країни у глобальній системі інновацій пов'язано з вибором ефективного механізму інтеграції її інноваційної системи до глобальної.

Таким чином, ефективне впровадження результатів інноваційної діяльності значною мірою стає можливим за умови тісної взаємодії національних потенціалів, ресурсів різних країн, спільного розв'язання завдань економічного розвитку на глобальному рівні. Це втілюється у процесі формування глобальної інноваційної системи, яка на сучасному етапі характеризується певними тенденціями, серед яких основною є функціонування світового ринку технологій, якому властиві найбільша інтенсивність розвитку і високий ступінь монополізації. Використання досягнень «інформаційної економіки» відкриває нові можливості у сфері проведення спільних досліджень на всіх рівнях. Наукові співтовариства промислово-розвинених держав і країн, що розвиваються, дедалі більше орієнтуються на проведення спільних НДДКР. Також існуванню глобальної інноваційної системи слугують спеціальні міжнародні програми, які інтегрують у процес досліджень та реалізації винаходів університети, науково-дослідні центри та промислові фірми різних країн.

Необхідність аналізу все складніших процесів та явищ, посилення системної та мережевої взаємодії зумовлюють особливу увагу проблемам розвитку, категоріальної ви-

значеності поняття глобальних інноваційних мереж, які впливають на національну й регіональні інноваційні системи та являють собою «вузли», які пов'язують регіональні і національні інноваційні системи по всьому світі і, відповідно, різні структурні елементи науково-технологічної діяльності: інноваційні підприємства, університети, науково-дослідні інститути, дослідників, урядові заклади. Саме за допомогою інноваційних мереж ТНК прагнуть максимізувати передачу інновацій та знань, які знаходяться в НІС. Крім того, співробітництво в рамках інноваційних мереж допомагає становленню тісних взаємозв'язків з споживачами інноваційної продукції, впровадження її на найбільш перспективні ринки.

Висновки. Підхід, запропонований Й. Шумпетером, який започаткував інноваційний дискурс, є цілісною теорією, в якій розкривається зміст категорії інновація, розглядається хвилеподібність економічного розвитку та роль інновацій в цьому процесі, не втрачає своєї актуальності та є базисним для різних теорій інновацій.

Зокрема, сучасна теорія технологічних укладів є продовженням теорії інновацій та бізнес-циклів Й. Шумпетера і доводить необхідність структурних технологічних та інноваційних змін в країні для переходу на постіндустріальний тип розвитку.

Сучасний інноваційний дискурс збагатили теорії, в яких технології та інновації розглядаються як фактор економічного зростання, також ендогенні моделі розвитку, технологічні теорії і теорії трансформації суспільства, концепції дифузії інновацій тощо.

При формуванні сучасної інноваційної парадигми наприкінці ХХ ст. використовується структурний аналіз та теорія систем, за допомогою яких сформульовано концепцію національної системи країни та існує можливість для аналізу структурних елементів таких систем, принципи їх взаємодії та фактори впливу на діяльність елементів НІС.

Інтеграція національних суб'єктів інноваційної діяльності до глобальної інноваційної системи дозволяє реалізувати інтереси держави, забезпечує розвиток та поглиблення міжнародного науково-технологічного та інноваційного співробітництва. З другого боку, глобальна інноваційна система впливає на формування національної інноваційної системи країни та її конкурентоспроможність. Таким чином, конкурентне положення країни у глобальній системі інновацій пов'язано з вибором ефективного механізму інтеграції її інноваційної системи до глобальної.

Список використаної літератури

1. Бажал Ю. Інноваційна теорія економічної політики / Ю. Бажал // Економіка Радянської України. – 1991. – № 3. – С. 11-21.
2. Бажал Ю. М. Інноваційна теорія економічного розвитку: М. Туган-Барановський, Й Шумпетер і проблеми перехідної економіки України / Ю. Бажал // Наукові записки. – 2000. – Том 18. Економічні науки. – С. 3-7.
3. Баранов О. Г. Інноваційні теорії: представники і проблеми структуризації / О. Г. Баранов // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2009. – Вип. 42. – С. 45-56.
4. Богашко О. Л. Еволюція теоретичних підходів до інноваційного розвитку в економічній науці / О. Л. Богашко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 2 [22]. – С. 23-29.
5. Глазьев С. Ю. Экономическая теория технического развития: монография / Глазьев С. Ю. – М. : Наука, 1990. – 232 с.
6. Голиченко О. Г. Национальная инновационная система России и основные направления ее развития / Голиченко О. Г. // Инновации. – 2003. – № 6 (63). – С. 26-32.

7. Гуриева Л. Концепция технологических укладов / Гуриева Л. // Инновации. – 2004. – № 10 (77). – С.70-71.
8. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / [Бажал Ю. М., Одотюк І. В., Александрова В. П. та ін..] ; за ред. Ю. М. Бажала. – К. : Ін-т економ. прогнозув., 2002. – 320 с. (С. 24-25.)
9. Жихор О.Б. Роль теорії інновацій та інноваційного розвитку у формуванні регіональної інноваційної політики / О. Б. Жихор // Економіка промисловості. – 2009. – № 1. – С. 132-137.
10. Коломієць І. Ф. Еволюція теорій інноваційно-технологічного розвитку в ретроспективній оцінці / І. Ф. Коломієць, Г. В. Гошовська // Регіональна економіка. – 2014. – № 2. – С. 178-186.
11. Комаров В. М. Основные положения теории инноваций / В. М. Комаров. – М. : Издат. дом «Дело» РАНХиГС, 2012. – 190 с.
12. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002. – С. 282-283, 320-321.
13. Оболенский В. Технологическое соперничество на мировом рынке / Оболенский В. // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 7. – С. 3-12.
14. Рожкова Т.С. Інноваційні складові економічного розвитку країни / Т. С. Рожкова // Сучасні питання економіки і права. – 2012. – № 1. – С. 41-45.
15. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент: учебник / Фатхутдинов Р. А. – [2-е изд.]. – М. : Бизнес-Школа «Интел-Синтез», 2000. – 600 с.
16. Халабуда Ю. Э. О сущности и содержании основных категорий теории инноваций / Ю. Э. Халабуда // Вопросы экономики и права. – 2011. – № 1. – С. 16-20.
17. Шумпетер Й. Теория экономического развития [исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредиты, проценты и циклы конъюнктуры] / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 453 с.
18. Яковец Ю. В. Эпохальные инновации XXI века : монографія / Яковец Ю. В. – М. : Экономика, 2004. – С. 86.
19. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation / Freeman C., Soete L. – [3-d edition]. – L. : Pinter, 1997. – 256 p.
20. Mensch G. Stalemate Technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge, Mass., 1979. – 279 p.
21. National Innovation Systems. A Comparative Analysis / Nelson R. (ed.). – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 560 p.
22. National Systems of Innovation: Towards a theory of Innovation and Interactive Learning / Lundvall B-A. (ed.). – L. : Pinter Publishers, 1992.

FORMATION INNOVATIVE PARADIGM: RETROSPECTIVE AND PRESENT

Rylach N. M.

PhD, researcher at the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *In the current conditions of the world economy, an increasing emphasis on the innovative direction of development, covering all sectors of the economy, a prerequisite for the development of post-industrial society. A prerequisite for this process is the modern scientific and technological revolution that provides productivity growth, accelerated development of science and education.*

Scientific and technical progress provides innovative process that is multi-path of development, implementation to the commercialization of science. Innovation activity means innovation

and dissemination of scientific and technological progress to meet the changing needs of society. The result of this process is an innovation.

Although innovative practice is thousands of years, the subject of special scientific study innovations were only in the XX century. In the evolution of forming a system of knowledge about the development of innovation theory, scientists [18] are the following important steps: the first third of the twentieth century – the formation of the fundamentals of the theory (the period of basic innovation in this area of scientific knowledge); the second third of the twentieth century – the development of basic and detail the innovative ideas of the previous period; since the mid-1970s – a new theoretical breakthrough associated with a wave of epochal and basic innovations in the period of post-industrial society of the late twentieth century – the use of systems analysis, the study of national innovation systems.

Key words: *innovation, the evolution of the economic theory of innovation, post-industrial economy, technological way, the modern theory of economic development, national innovation system, the global innovation system.*

References

1. Bazal Y. Innovaziynna teoriya ekonomichnoi politiki / Y. Bazal // Ekonomika Radyanskoji Ukraini. – 1991. – № 3. – S. 11-21.
2. Bazal Y. M. Innovaziynna teoriya ekonomichnogo rozvitku : M. Tugan-Baranovskiy, J. Shumpeter i problemi perehidnoyi ekonomiki Ukraini / Y. Bazal // Naukovi zapiski. – 2000. – Tom 18. – Ekonomichni nauki. – S. 3-7.
3. Baranov O. G. Innovaziini teorii: predstavniki I problimi strukturizazii / O. G. Baranov // Istoriya narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi dumki Ukraini. – 2009. – Vip. 42. – S. 45-56.
4. Bogasko O. L. Evoluziya teoretichnich pidchodiv do innovaziinogo rozvitku v ekonomichnii nauzi // Visnik Berdyanskogo universitetu menedzmentu i biznesu. – 2013. – № 2 [22]. – S. 23-29.
5. Glaziev S.Y. Ekonomicheskaya teoriya technicheskogo razvitiya: monografiya / S.Y. Glaziev – M. : Nauka, 1990. – 232 s.
6. Golichenko O. G. Nazionalnaya sistema Rosii I osnovnie napravleniya ee razvitiya / O. G. Golichenko // Innovazii. – 2003. – № 6 (63). – S. 26-32.
7. Gurieva L. Konzepziya technologicheskikh ukladov / L. Gurieva // Innovazii. – 2004. – № 10 (77). – S.70-71.
8. Ekonomicheskaya ozinka derzavnych proiritetiv technologichnogo rovvitku / [Bazal Y. M., Odotuk I. V., Aleksandrova V. P. ta in.] ; za red. Y. M. Bazala. – K. : In-t ekonom. prognozuv., 2002. – 320 s. (S. 24-25.)
9. Zichor O.B. Rol teorii innovazii ta innovaziinogo rozvitku u formuvanni regionalnoi innovaziinoi politiki / O. B. Zichor // Ekonomika promislivosti. – 2009. – № 1. – S. 132-137.
10. Kolomiez I. F. Evoluziya teorii inovaziino-technologichnogo rozvitku v retrospektivniy izinzi / I. F. Kolomiez, G. V. Goshovska // Regionalna ekonomika. – 2014. – № 2 – S. 178-186.
11. Komarov V. M. Osnovnie polozeniya teorii innovaziy / V. M. Komarov. – M. : Izdat. dom «Delo» RANChiGS, 2012. – 190 s.
12. Kondratiev N. D. Bolshie zikli konunkturi I teoriya predvideniya / N. D. Kondratiev. – M. : Ekonomika, 2002. – S. 282-283, 320-321.
13. Obolenskiy V. Technologicheskoe sopesnochestvo na mirovom rinke / V. Obolenskiy // Mirovaya ekonomika I mezhdunarodnie otnosheniya. – 2003. – № 7. – S. 3-12.
14. Rozkova T. S. Innovaziini skladovi ekonomichnogo rozvitku kraini / T. S. Rozkova // Suchasni pitannya ekonomiki i prava. – 2012. – №.1. – S. 41-45.
15. Fatchutdinov R.A. Innovazionniy menedzment: uchebnik / Fatchutdinov R. A. – [2-e izd.]. – M. : Biznes-Shkola «Intel-Sintez», 2000. – 600 s.
16. Chalabuda Y. E. O suznosti I soderezanii osnovnich kategoriy teorii innovaziy / Y. E. Chalabuda // Voprosi ekonomiki I prava – 2011. – № 1. – S. 16-20.
17. Shumpeter J. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya [issledovanie predprinimatelskoy pribili, kapitala, krediti, procenti i zikli konunktury] / J. Shumpeter. – M. : Progress, 1982. – 453 s.
18. Yakovez Y. V. Epochalnie innovazii XXI veka: monografiya / Yakovez Y. V. – M. : Ekonomika, 2004. – S. 86.
19. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation / Freeman C., Soete L. – [3-d edition]. – L. : Pinter, 1997. – 256 p.

20. Mensch G. Stalemate Technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge, Mass., 1979. – 279 с.
21. National Innovation Systems. A Comparative Analysis / Nelson R. (ed.). – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 560 p.
22. National Systems of Innovation: Towards a theory of Innovation and Interactive Learning / Lundvall B.-A. (ed.). – L. : Pinter Publishers, 1992.

ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ПАРАДИГМЫ: РЕТРОСПЕКТИВА И СОВРЕМЕННОСТЬ

Рылач Н. М.

Кандидат экономических наук, научный сотрудник Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *В современных условиях развития мирового хозяйства все большее внимание уделяется инновационному направлению развития, которое охватывает все отрасли и сферы экономики, создает предпосылки для развития постиндустриального общества. Причиной этого процесса является современная научно-технологическая революция, которая обеспечивает рост производительности труда, ускоренное развитие науки, информации и образования.*

Научно-технический прогресс предполагает инновационный процесс, то есть многоэтапный путь от создания, внедрения и коммерциализации результатов научной деятельности. Инновационная деятельность означает распространение инноваций и результатов научно-технического прогресса с целью удовлетворения новых потребностей общества. Результатом такого процесса является инновация.

Хотя инновационная практика существует многие тысячелетия, предметом специального научного изучения инновации стали только в XX веке. В эволюции формирования системы знаний о развитии теории инноваций, ученые [18] выделяют следующие значимые этапы: первая треть XX века – формирование фундаментальных основ теории (период базисных инноваций в этой сфере научного познания) вторая треть XX века – развитие и детализация базовых инновационных идей предыдущего периода; с середины 1970-х годов – новый теоретический прорыв, связанный с волной эпохальных и базисных инноваций в период становления постиндустриального общества, с конца XX века – использование системного анализа, исследования национальных инновационных систем.

Ключевые слова: *инновации, эволюция экономической теории инноваций, постиндустриальная экономика, технологический уклад, современные теории экономического развития, национальная инновационная система, глобальная инновационная система.*

УДК 339.72.015:339.92

ФІНАНСОВИЙ ЛЕВЕРИДЖ ТА СТРУКТУРА КАПІТАЛУ СУЧАСНИХ ТНК: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КЛАСТЕРНИХ МОДЕЛЕЙ

Заліско О. І.

Аспірантка кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор С. А. Циганов.

Анотація. *За методом k-середніх проведено кластерний аналіз вибірки із 73 ТНК, який дозволив виявити статистичні особливості фінансового левериджу та структури капіталу досліджуваних корпорацій із урахуванням також їхньої галузевої специфіки. Кластеризація проведена за трьома критеріями: значенням коефіцієнта заборгованості, рівнем прямого фінансового левериджу – лінійний коефіцієнт парної регресійної моделі впливу коефіцієнта заборгованості на ROI та рівнем непрямого фінансового левериджу – лінійний коефіцієнт парної регресійної моделі впливу коефіцієнта короткотермінової заборгованості на поточну ринкову вартість акцій.*

У рамках вибірки виявлено та кількісно ідентифіковано три сталі моделі фінансового левериджу. Модель негативного фінансового левериджу передбачає негативний ефект як від прямого, так і від непрямого фінансового левериджу, а також низьку частку позикових коштів у структурі капіталу. Ця модель є характерною для нафтової промисловості, здебільшого – для корпорацій фармацевтичної та видобувної галузі, і частково – для компаній електротехнічної та харчової сфери. Для моделі найбільшого прямого фінансового левериджу характерним є друге серед кластерів найбільше (але – позитивне) середнє значення ефекту непрямого фінансового левериджу та найбільше значення ефекту прямого фінансового левериджу. Рівень використання позикових коштів у ТНК цієї моделі відносно високий. Вона описує ТНК, котрі мають нетипові значення за критеріями кластеризації, що не дозволило зробити галузеві узагальнення. Модель найбільшої заборгованості передбачає використання найбільшого обсягу позикових коштів, а також демонструє помірний позитивний ефект непрямого фінансового левериджу та мінімальний негативний ефект прямого фінансового левериджу. Ця модель є характерною для ТНК сфери оптової торгівлі, здебільшого – для корпорацій комунальної, телекомунікаційної та автобудівної галузей.

Ключові слова: *структура капіталу ТНК, фінансовий леверидж ТНК, кластерний аналіз, метод k-середніх, регресійна модель, коефіцієнт заборгованості, коефіцієнт короткотермінової заборгованості, ROI.*

Постановка проблеми. Фінансове планування завжди було одним із найбільш пріоритетних завдань фінансового менеджменту ТНК. Це зумовлено надзвичайною складністю й багатогранністю тих транскордонних фінансових процесів, що відбуваються сьогодні у світі, одним із ключових суб'єктів яких є саме транснаціональні корпорації. Сучасні міжнародні корпорації здійснюють глобальні транзакції та мають можливість залучати й розміщувати фінансові ресурси на загальносвітовому рівні, зберігаючи при цьому внутрішньокорпоративний характер таких операцій.

Вельми важливим елементом фінансового планування транскордонних операцій ТНК є формування та оптимізація структури капіталу. Оптимальне бюджетування сприяє досягненню корпораціями їх стратегічних та фінансових цілей, формуванню ефективної конкурентної політики, їх подальшому розвитку та зростанню. Більше того, структура капіталу забезпечує реалізацію сучасними ТНК переваг фінансового левериджу, що знаходять прояв у підвищенні окремих показників корпоративної результативності за рахунок використання позикових коштів. А зважаючи на те, що уніфікованого підходу щодо оптимальної корпоративної структури капіталу та фінансового левериджу немає сьогодні ані на теоретичному, ані на практичному рівні, дана тема є актуальною, а вивчення поставлених питань – необхідним та своєчасним.

Мета статті. З огляду на зазначене, метою нашої статті є визначення й кількісне оцінювання структури капіталу і фінансового левериджу ТНК та виявлення на цій основі сталих моделей фінансового левериджу в контексті встановлення галузевих особливостей досліджуваної вибірки. Для виявлення таких моделей використаний статистичний метод кластеризації k-середніх, котрий дозволив розробити багатокритеріальну авторську класифікацію досліджуваних ТНК залежно від їх структури капіталу та фінансового левериджу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі з проблематики фінансового левериджу та структури капіталу ТНК можна чітко виділити два напрями її розвитку: теоретичний та емпіричний. Теоретичний напрям представлений переважно дослідженнями теорій структури капіталу, зокрема домінуючих сьогодні компромісної теорії А. Крауса та Р. Літценбергера [12], теорії агентських витрат М. Дженсена та У. Меклінга [10], сигнальної теорії С. Росса [15], теорії ієрархій С. Майерса та Н. Мейлафа [14] та ін. При цьому, мейнстрім розвитку наукової думки у цій сфері формує теорія Модильяні-Міллера [13], котра в цьому сенсі має парадигмальне значення.

У рамках емпіричного напряму проводять переважно практичне тестування чинників впливу на структуру капіталу ТНК та фінансового левериджу. Багато наукових публікацій стосуються податкового чинника структури капіталу, стратегії транснаціонального борг-шифтингу, а також окремих аспектів регулювання питань, пов'язаних зі структурою капіталу ТНК. Тут слід зазначити дослідження М. Десаї, С. Фолі та Дж. Хайнс мол. [7], А. Кестерніх та М. Шнітцер [11], Д. Шиндлера та Г. Шйельдерупа [16], Р. Аггарвала та Н. Кйав [5], А. Хауфлера та М. Рункеля [9], В. Гонзалеза [8] та ін.

У вітчизняній науковій літературі проблематика фінансового левериджу та структури капіталу ТНК розглядається в контексті дослідження транснаціональної корпоративної фінансової системи, приміром, О. І. Рогач [3], аналізу фундаментальних теоретичних питань фінансування діяльності корпорацій – В. М. Федосов та Н. С. Рязанова [4], вивчення різних аспектів корпоративного фінансового планування та формування корпоративної стратегії фінансового розвитку – І. О. Бланк [1], дослідження окремих питань, пов'язаних із ефективністю акумулювання та використання власного капіталу підприємств – В. П. Кудряшов [2] та ін.

Основні результати дослідження. Статистична вибірка дослідження базується на рейтингу ТОП-100 найбільших нефінансових ТНК світу ЮНКТАД [17], який включає найбільші транснаціональні корпорації світу із 24 галузей. Із цього рейтингу ми включили до аналізу лише ті галузі, котрі представлені чотирма та більшою кількістю ТНК, отримавши в підсумку 9 галузей та 73 корпорації. Дані за цими корпораціями були отримані в консолідованій фінансовій звітності на їхніх офіційних сайтах, зокрема із балансових звітів та звітів про прибутки та збитки за період із 2000 року по 2014 рік. Розрахункові по-

казники дослідження були обчислені автором особисто. Дані за ринковою вартістю акцій станом на кінець відповідного періоду були отримані на фінансовому порталі Yahoo Finance [18] або Bloomberg [6].

У методологічному плані, у даній роботі ми тестуємо висунуту гіпотезу про те, що існують сталі відмінності у структурі капіталу та рівні фінансового левериджу в різних ТНК, що призводить до формування певних стійких моделей впливу структури капіталу на фінансовий леверидж. Ці відмінності, очевидно, суттєво визначаються галузевою специфікою. У рамках тестування цієї гіпотези ми маємо на меті виявити ці відмінності (або спростувати їх існування), а також провести їх кількісну ідентифікацію для виявлення цих стійких моделей фінансового левериджу.

Статистичне підтвердження або спростування гіпотези доцільно здійснити на основі багатокритеріального кластерного аналізу, який має показати рівень схожості чи відмінності між галузевими характеристиками описової статистики та результатами кластерного аналізу. Одним із найбільш поширених статистичних методів кластеризації є метод *k*-середніх, який передбачає мінімізацію сукупного квадратичного відхилення точок кластеру від їхнього центру. При цьому координати точок центру не задаються в якості констант, а вираховуються та перераховуються в залежності від розташування інших точок доти, доки не буде знайдений оптимум¹. Кількість кластерів задається довільно.

Отже, проведення такого аналізу потребує насамперед визначення критеріїв кластеризації, кількість яких повинна бути раціональною з урахуванням розміру вибірки та сутності аналізу. У нашому випадку ми використаємо три критерії: структура капіталу, прямий фінансовий леверидж та непрямий фінансовий леверидж. Щодо структури капіталу, то ми розраховували коефіцієнт заборгованості (DR)² для кожної досліджуваної ТНК у кожному році, з яких для кластеризації використали середньоарифметичну просту.

Попередньо проведений кореляційний аналіз показав, що для аналізу прямого фінансового левериджу найкраще використовувати вплив коефіцієнта заборгованості на дохідність активів (ROI)³, а непрями фінансового левериджу – вплив коефіцієнта короткотермінової заборгованості (SHTDR)⁴ на ринкову вартість акцій ТНК (Price)⁵. Під фінансовим левериджем ми розуміємо економічний ефект, який виникає внаслідок використання корпораціями у структурі капіталу залучених коштів із фіксованим позиковим відсотком та проявляється у зміні окремих показників фінансово-господарської діяльності більшою мірою, ніж це було б при відсутності запозичень (використанні лише власного капіталу). Прямий фінансовий леверидж передбачає вплив на окремі показники результативності корпорації, які пов'язані з чистим прибутком або, іншими словами, на показники, які фіксуються після виплати відсотків за позиковим капіталом. Окрім чистого прибутку, приміром, це може бути прибуток до сплати податків (ЕВТ). Вплив структури капіталу на ринкову вартість акцій не є прямим результатом, тому його слід розглядати як непрямий фінансовий леверидж. Окрім ринкової вартості акцій корпорації, це може бути

¹ Усі розрахунки проведені в статистичному пакеті Statsoft Statistica 10.

² Відношення позикового капіталу до суми позикового та власного капіталу. Позиковий капітал включає як довготермінові позики, так і короткотермінові. DR – від англ. debt ratio.

³ ROI – від англ. return on investments. Часто також вживають ROA – return on assets (дохідність активів). Розраховується як відношення чистого прибутку до середньої вартості активів корпорації за певний період (у нашому випадку – один рік).

⁴ SHTDR – від англ. short-term debt ratio – коефіцієнт короткотермінової заборгованості. Розраховується як відношення короткотермінового позикового капіталу до суми власного та позикового капіталу. Короткотерміновий позиковий капітал включає також поточну частину довготермінових позик, що підлягають виплаті у поточному році.

⁵ Price – англ. «ціна». Для зручності вживатимемо кодифіковані позначення змінних.

й інший показник, не пов'язаний із виплатою відсотків за позиковими коштами безпосередньо.

Кількісну ідентифікацію за другим і третім критерієм можна провести, приміром, на основі парної регресійної моделі, у котрій в якості незалежної змінної використати коефіцієнт заборгованості та коефіцієнт короткотермінової заборгованості, а в якості залежних змінних – відповідно дохідність активів та ринкову вартість акцій. У нашому випадку більшість таких залежностей демонструють лінійний характер, а тому доцільно використати лінійний тип залежності в регресійній моделі, яка у нашому випадку має такий вигляд для обох критеріїв відповідно:

$$ROI_{MNEi} = FL_{ROI}^{DR} \times DR_{MNEi} + b_{intercept} \quad (1)$$

$$Price_{MNEi} = FL_{Price}^{SHTDR} \times SHTDR_{MNEi} + b_{intercept} \quad (2)$$

де ROI_{MNEi} та $PRICE_{MNEi}$ – залежні змінні, що характеризують фінансово-господарський результат ТНК, який виникає внаслідок використання ефекту фінансового леввериджу,

FL_{ROI}^{DR} та FL_{Price}^{SHTDR} – коефіцієнти регресійних моделей, які характеризують прямий та непрямий ефект фінансового леввериджу відповідно,

DR_{MNEi} – коефіцієнт заборгованості, який характеризує структуру капіталу і-ї ТНК,

$SHTDR_{MNEi}$ – коефіцієнт короткотермінової заборгованості, який характеризує структуру капіталу і-ї ТНК,

$b_{intercept}$ – вільний член регресійної моделі, який характеризує перетин лінії апроксимації із віссю ординат.

У нашому дослідженні показниками, які безпосередньо характеризують ефект фінансового леввериджу, слід вважати лінійні коефіцієнти наведених моделей

FL_{ROI}^{DR} та FL_{Price}^{SHTDR} , котрі характеризують кут нахилу лінії апроксимації.

Фінансовий зміст цих коефіцієнтів полягає в тім, що вони показують, на скільки одиниць власного виміру зміняться залежні змінні (ROI_{MNEi} та $PRICE_{MNEi}$) внаслідок зміни незалежної змінної (DR_{MNEi} та $SHTDR_{MNEi}$) на одиницю. Вільний член регресії з погляду свого фінансового змісту показує, яким буде значення незалежної змінної при нульовому значенні коефіцієнта заборгованості, що в нашому випадку є швидше теоретичним положенням, ніж практичним.

Власне, нас не цікавлять інші параметри моделі, крім коефіцієнтів регресії, зокрема її статистична перевірка. Хоча така перевірка здійснюється програмою Statistica автоматично, і більшість наших моделей її пройшли. Таким чином, для кількісної ідентифікації двох критеріїв кластеризації, котрі характеризують фінансовий левверидж, необхідно побудувати 2 парні регресійні моделі для кожної досліджуваної ТНК: одну – для пари «DR – ROI», другу – для пари «SHTDR – Price». Разом у підсумку ми матимемо 146 моделей, із яких для кластеризації використаємо вищеназвані коефіцієнти регресії. Результати розрахунків наведені в табл. 1 – табл. 4 у рамках структури відповідних кластерів.

Важливим методологічним і технічним аспектом кластеризації є визначення кількості кластерів. У принципі, жодних обмежень у цьому плані не існує, однак, ця кількість повинна мати зрозумілу логіку та раціональне обґрунтування. Логіка нашого дослідження говорить, що кластерів не повинно бути більше, ніж досліджуваних галузей, тобто більше

дев'яти. Це призвело би до того, що в рамках досліджуваних галузей сформувалися би (суто статистично) підгалузі (субкластери), а при нашому і так відносно невеликому розмірі вибірки вони містили би зовсім невелику кількість ТНК. Це, на нашу думку, було би не найкращим варіантом із погляду достовірності та репрезентативності висновків, які б ми отримали. Подібна ситуація могла би, в принципі, виникнути при будь-якій відносно великій кількості кластерів щодо розміру вибірки, скажімо 7, 8 чи 9. Найменша можлива кількість кластерів диктується загально прийнятою градацією діапазонів, за якою вони поділяються на три частини (низькі значення, середні та великі). Тому ми вважаємо, що кластерів повинно бути щонайменше три. Підводячи підсумки наведених аспектів, значимо, що раціональна та обґрунтована кількість кластерів у нашому випадку повинна знаходитися в діапазоні від трьох до шести. Однак, перед фінальною версією кластеризації (власне, перед остаточним вибором кількості кластерів) ми провели декілька експериментів, поділяючи вибірку спочатку на три кластери, а потім додаючи по одному додатковому кластеру в рамках кожного наступного експерименту – до дев'яти. Цей експеримент показав, що оптимальна кількість кластерів – шість⁵.

Аналізуючи результати кластеризації, слід зазначити, що всі три критерії є значущими та суттєво вплинули на результати кластеризації (відповідні показники значущості прямують до нуля). Особливістю даної кластеризації є те, що 2 із 6 кластерів містять лише по одній ТНК. Це – другий кластер (Samsung⁶) та третій (AstraZeneca). Ми не аналізуватимемо ці кластери як кластери, а самі ТНК проаналізуємо після завершення дослідження інших чотирьох кластерів. Це означає, що всі порівняння між кластерами передбачатимуть, фактично, не шість, а чотири кластери.

Перший кластер включає 13 ТНК (табл. 1).

Таблиця 1.
Статистична структура кластеру 1 за результатами
трьохкритеріальної кластеризації методом k-середніх

№ п/п	ТНК	DR, у % (середній)	Коефіцієнти регресії	
			DR – ROI	SHTDR – Price
1	Exxon Mobil Corporation	9.59	-0.66015	4.11440
2	Johnson & Johnson	18.24	-0.41003	-0.55541
3	China National Offshore Oil Company	18.54	-0.38986	11.40914
4	Novartis AG	18.66	-0.46926	-2.34207
5	Royal Dutch Shell plc	19.35	-0.50876	-4.64216
6	Koninklijke Philips NV	23.69	-0.90481	0.51952
7	BG Group plc	25.62	-0.47044	-35.01000
8	BP plc	26.58	-1.0891	0.34425
9	Vodafone Group plc	29.43	-0.50225	11.88120
10	Anglo American plc	30.64	-0.44694	-15.93700
11	BHP Billiton Limited & plc	31.27	-0.87805	-1.133220
12	Total SA	31.35	-0.64282	-0.478910
13	Mondelez International, Inc.	38.17	-0.62049	-4.014520
Середня		24.31	-0.62423	-3.977170

Примітки: 1. Авторська розробка.

2. Градація в таблиці проведена за значеннями коефіцієнта заборгованості.

⁶ Кластеризація проводилася за стандартизованими даними.

⁷ ТНК Samsung дала такий результат із суто статистичних причин. Котирування її акцій були у південнокорейських вонах, а їхні абсолютні значення є вкрай великими. Тому, навіть після стандартизації даних, значення непрямого ефекту фінансового левериджу виявилися дуже значними. Тому програмний алгоритм і виокремлює цю ТНК в окремий кластер. По суті, це – так званий багатомірний викид.

До цього кластеру потрапили 6 із 13 нафтових ТНК, 2 із 9 фармацевтичних корпорацій, 2 із 4 ТНК видобувної галузі, а також по одній ТНК телекомунікаційної, електротехнічної та харчової сфери. Як бачимо, попри доволі високий рівень галузевої диверсифікації даного кластеру, найбільш типовими його представниками все ж є нафтові ТНК. Зважаючи також на невелику кількість ТНК у видобувній галузі в принципі, можна вважати половину їх присутності у першому кластері також значним показником. Корпорації першого кластеру використовують у середньому 24,31% позикових коштів у структурі капіталу, що є найнижчим середнім показником серед усіх кластерів. Зростання коефіцієнта заборгованості цих ТНК на 1% призводить у середньому до зниження ROI на 0,62%, а зростання коефіцієнта короткотермінової заборгованості на 1% призводить до зниження ринкової вартості акцій на 3,98%. Ефект фінансового левериджу в цьому кластері є другим найнижчим серед усіх кластерів як за ROI, так і за ринковою вартістю акцій.

До складу четвертого кластеру входять 27 ТНК (табл. 2). Це – кількісно найбільший кластер.

Таблиця 2.
Статистична структура кластеру 4
за результатами трьохкритеріальної кластеризації методом k-середніх

№ п/п	ТНК	DR, у % (середній)	Коефіцієнти регресії	
			DR – ROI	SHTDR – Price
1	Engie SA (GDF Suez)	46.67	0.463800	0.705010
2	Honda Motor Co., Ltd.	48.82	0.073543	-0.097380
3	Iberdrola SA	49.44	0.089240	0.067916
4	Toyota Motor Corporation	51.00	0.013847	1.420470
5	Deutsche Telekom AG	54.31	-0.191630	-0.026674
6	Volvo Group	55.74	-0.129549	1.641817
7	International Business Machines	56.01	0.140561	-2.842700
8	British American Tobacco plc	57.27	0.067235	120.252100
9	Orange	57.32	-0.165350	-0.218250
10	Nissan Motor Co., Ltd.	57.55	0.266100	-0.413260
11	RWE AG	58.16	-0.076826	-1.240680
12	Enel SpA	59.18	-0.034520	-0.075875
13	GlaxoSmithKline plc	59.93	-0.304450	10.090600
14	Diageo plc	60.37	-0.126490	-23.083000
15	Mitsubishi Corporation	60.55	-0.030000	-2.836600
16	Mitsui & Co., Ltd.	62.53	-0.067760	-7.200500
17	ITOCHU Corporation	62.85	-0.040675	-0.022920
18	Electricite de France SA	62.92	-0.086258	1.673210
19	Daimler AG	63.56	-0.109655	-1.946180
20	Volkswagen Group AG	64.48	-0.347390	-2.253600
21	Telefonica SA	66.60	0.287500	-0.325240
22	BMW AG Group	69.71	-0.358270	-7.944600
23	Imperial Tobacco Group plc	70.48	0.332800	-37.299000
24	Sumitomo Corporation	72.61	-0.147730	-0.179170
25	General Electric Company	76.96	0.025805	0.158600
26	Marubeni Corporation	79.09	-0.119960	-0.175627
27	Liberty Global plc	80.20	0.095290	-1.349060
Середня		61.64	-0.017810	1.721460

Примітки: 1. Авторська розробка.

2. Градація в таблиці проведена за значеннями коефіцієнта заборгованості.

До цього кластеру входять 7 із 11 автобудівних ТНК, 3 із 10 харчових, 2 із 9 електро-технічних, 5 із 7 комунальних, всі ТНК сфери оптової торгівлі, 4 із 5 телекомунікаційних та лише 1 фармацевтична. Найбільш типовими представниками цього кластеру є ТНК сфери оптової торгівлі та комунальні корпорації. ТНК четвертого кластеру використовують у середньому 61,64% позикових коштів, а середній ефект їхнього фінансового леввериджу становить -0,01781 за ROI та 1,721416 за ринковою вартістю акцій. Серед усіх кластерів у даному ефект фінансового леввериджу є найвищим за ROI та другим найвищим за ринковою вартістю акцій, а сама структура капіталу передбачає використання найбільшої частки позикових коштів серед усіх кластерів.

П'ятий кластер складається лише із 3-х ТНК – Renault SA, Anheuser-Busch InBev SA/NV та Glencore International AG (табл. 3).

Таблиця 3.
Статистична структура кластеру 5
за результатами трьохкритеріальної кластеризації методом k-середніх

№ п/п	ТНК	DR, у % (середній)	Коефіцієнти регресії	
			DR – ROI	SHTDR – Price
1	Anheuser-Busch InBev SA/NV	44.54	-1.09694	8.259933
2	Glencore International AG	58.05	-0.90423	1.753100
3	Renault SA	59.78	-0.71848	-0.212740
Середня		54.12	-0.90655	3.266764

Примітки: 1. Авторська розробка.

2. Градація в таблиці проведена за значеннями коефіцієнта заборгованості.

У цій ситуації важко зробити певні узагальнення, оскільки даний кластер має як дуже невеликий кількісний склад, так і, фактично, є надзвичайно обмеженим з погляду своєї галузевої структури. Він, швидше за все, подібно до другого та третього кластерів, містить так звані множинні викиди. Однак, із формального погляду, слід зазначити, що він має другий найвищий рівень заборгованості – у середньому 54,12%, а також найнижчий рівень фінансового леввериджу за ROI (-0,91) та найвищий за ринковою вартістю акцій (3,27).

До складу шостого кластеру входять решта 23 корпорації (табл. 4).

Таблиця 4.
Статистична структура кластеру 6
за результатами трьохкритеріальної кластеризації методом k-середніх

№ п/п	ТНК	DR, у % (середній)	Коефіцієнти регресії	
			DR – ROI	SHTDR – Price
1	Chevron Corporation	15.99	-0.298280	-3.956000
2	Sanofi	17.77	-0.220885	-0.493980
3	Japan Tobacco, Inc.	23.05	-0.136420	-0.298390
4	Merck & Co, Inc.	26.06	-0.378850	-0.211840
5	OMV AG	26.13	-0.357650	0.830370
6	Pfizer, Inc.	26.42	-0.275730	-0.492040
7	ConocoPhillips	28.28	-0.365340	-18.311600
8	Hewlett-Packard, Inc.	28.48	-0.137593	-0.029580
9	Sony Corporation	28.50	-0.116596	-0.132820
10	Eni SpA	30.06	-0.026075	-0.054420
11	SABMiller plc	32.03	0.026889	-48.638000
12	Statoil ASA	32.20	-0.274520	-1.912830
13	Teva Pharmaceutical Industries Limited	32.67	-0.191880	0.394540
14	Nestlé SA	33.46	-0.335750	-1.944610

№ п/п	ТНК	DR, у % (середній)	Коефіцієнти регресії	
			DR – ROI	SHTDR – Price
15	Pepsico, Inc.	35.37	-0.165440	1.664300
16	Hon Hai Precision Industry Co., Ltd. (Foxconn)	35.86	-0.221330	-1.590500
17	General Motors Company	36.33	-0.114102	1.183410
18	The Coca-Cola Company	36.95	-0.233380	1.139238
19	E.ON SE	37.68	-0.148900	0.167700
20	Rio Tinto plc	38.38	-0.117038	-91.157000
21	Repsol YPF SA	40.84	-0.124613	0.611440
22	Roche Holding AG	41.25	0.002830	3.105800
23	Siemens AG	43.07	-0.345720	-0.732680
Середня		31.60	-0.198100	-0.732700

Примітки: 1. Авторська розробка.

2. Градація в таблиці проведена за значеннями коефіцієнта заборгованості.

Серед них 6 із 13 ТНК нафтової сфери, 4 із 9 електротехнічних корпорацій, 5 із 9 фармацевтичних ТНК, 5 із 10 харчових корпорацій, а також 1 автобудівна компанія, 1 видобувна та 1 комунальна. У даному кластері важко однозначно визначити, ТНК якої галузі є найбільш яскравими представниками, однак, ми все ж схилиємося до електротехнічних компаній. У цьому кластері в середньому використовують 31,6% позикових коштів у структурі капіталу, що є другим показником серед кластерів. Ефект фінансового леве-риджу є другим найбільшим для ROI, а для ринкової вартості акцій – другим найменшим. Вони складають у середньому -0,1981 та -0,7327 відповідно.

Підводячи підсумки кластерного аналізу, слід зробити деякі **висновки та узагальнення**. По-перше, програма Statistica автоматично виключила із кластеризації ті спостереження (ТНК), за якими немає даних. У нашому випадку це – п'ять ТНК, за якими не було даних за непрямим фінансовим леве-риджем, а за однією з цих ТНК не було даних ще й за прямим фінансовим леве-риджем. Попри статистично визначені шість кластерів, ми, фактично, аналізували лише чотири, оскільки два кластери містять лише по одній ТНК та, у зв'язку із цим, не є репрезентативними. Зрештою, кластеризація була проведена за 68 корпораціями, які були поділені на чотири (шість) кластери. Окремі зведені статистичні характеристики цієї кластеризації наведені в табл. 5.

Таблиця 5.
Окремі статистичні характеристики кластерів

Показник / галузь	Кластер					
	1	2	3	4	5	6
Середня – DR	24.31000	15.27000	31.33000	61.64000	54.12000	31.6000
Середня –	-0.62423	-0.40427	-1.98174	-0.01781	-0.90655	-0.1981
Середня –	-3.97717	-64820	188.38800	1.72146	3.266764	-0.7327
Кількість ТНК						
Нафтова	6 із 12					6 із 12
Автобудівна				7 із 9	1 із 9	1 із 9
Харчова	1 із 10			3 із 10	1 із 10	5 із 10
Електроніка	1 із 8	1 із 8		2 із 8		4 із 8
Фармацевтика	2 із 9		1 із 9	1 із 9		5 із 9
Комунальна				5 із 6		1 із 6
Оптова торгівля				5 із 5		
Телекомунікації	1 із 5			4 із 5		
Видобувна	2 із 4				1 із 4	1 із 4
Разом	13	1	1	27	3	23

Примітки до таблиці 5:

1. Авторська розробка.
2. У даній таблиці врахована лише та кількість ТНК, які реально брали участь у кластерному аналізі. Через відсутність повних статистичних даних Statistica автоматично виключила з аналізу такі ТНК, як Petroliam (нафтовидобування), Fiat (автобудування), Ford (автобудування), Apple (електроніка) та Vattenfall (комунальна).
3. Сірим забарвленням виділені кластери, що містять по одній ТНК: Samsung та AstraZeneca відповідно.

По-друге, наявність окремих кластерів означає, що за кожним із критеріїв кластеризації статистично визначено діапазон коливання значень відповідних показників за досліджуваними ТНК. Для випадку трьох кластерів, як уже зазначалося, дуже легко здійснити описову характеристику таких діапазонів – низький рівень, середній рівень та високий рівень (значень відповідного показника). Для чотирьох та більшої кількості кластерів ця задача дещо ускладнюється, однак, на наш погляд, може бути вирішена на основі використання статистичних характеристик близькості кластерів. Така близькість у багатомірному просторі визначається на основі Евклідової відстані між кластерами, яка розраховується як квадратний корінь із суми квадратів різниць між двома значеннями (точками).

Як ми й очікували, найбільшу відстань від інших кластерів мають саме другий та третій кластери, котрі включають лише по одній ТНК. Щодо інших кластерів, то найкоротша відстань спостерігається між кластерами 1 та 6, друга найкоротша – між кластерами 4 та 6, а третя – між кластерами 1 та 5. При цьому, в абсолютних значеннях друга (0,93) та третя (0,97) найкоротша відстані є значно довшими, порівняно із першою (0,66). З погляду описового аналізу кластерів, така близькість дає нам підстави говорити про певну схожість між першим та шостим кластерами, яка, за потреби, дозволить зробити певні узагальнення під час виявлення сталих шаблонів структури капіталу та фінансового левериджу.

По-третє, зважаючи на статистичні характеристики близькості кластерів, можемо виділити три моделі фінансового левериджу ТНК.

Перша модель – модель негативного фінансового левериджу. Вона передбачає негативний ефект як від прямого, так і від непрямого фінансового левериджу, а також низьку частку позикових коштів у структурі капіталу ТНК, що описуються цією моделлю. У рамках цієї моделі можна чітко виділити дві субмоделі: модель значного негативного ефекту фінансового левериджу та модель помірного негативного ефекту фінансового левериджу. Кількісними ідентифікаторами першої субмоделі є найнижчий серед кластерів рівень використання позикових коштів – 24,31% у середньому, а також найбільший непрямий ефект фінансового левериджу (-3,98). Прямий ефект фінансового левериджу для цієї субмоделі в середньому складає -0,62. Ця субмодель, фактично, представляє перший кластер ТНК. Друга субмодель характеризується також незначним (але не найменшим) рівнем використання позикових коштів – у середньому 31,6%, а також помірним негативним ефектом прямого (-0,20) та непрямого (-0,73) фінансового левериджу.

Перша модель є характерною для всіх 12 ТНК нафтової промисловості (100%), для 7 із 10 ТНК фармацевтичної сфери (70%), для 5 із 8 електротехнічних компаній (63%), 6 із 10 ТНК харчової промисловості (60%), а також для 3 із 4 корпорацій видобувної галузі (75%). У галузевому аспекті можемо стверджувати, що перша модель є характерною для ТНК нафтової промисловості, здебільшого – для корпорацій фармацевтичної та видобувної галузі, і частково – для компаній електротехнічної та харчової сфери. Ця модель є найбільш численною – вона включає 36 ТНК.

Друга модель – модель найбільшого прямого фінансового левєриджу. Для цієї моделі характерним є друге серед кластерів найбільше (але – позитивне) середнє значення ефекту непрямого фінансового левєриджу – 3,27 та найбільше значення ефекту прямого фінансового левєриджу (-0,91). Рівень використання позикових коштів у ТНК цієї моделі становить у середньому 54,12%. Цей показник можна вважати умовно середнім, зважаючи на фактичну наявність трьох діапазонів коливання коефіцієнта заборгованості. Однак, із урахуванням абсолютних значень середніх показників це значення тяжіє швидше до того рівня, який ми можемо охарактеризувати як вищий від середнього або відносно високий.

Статистично ця модель представлена ТНК п'ятого кластеру, котрий містить лише три корпорації різних галузей, що не дозволяє зробити галузеві узагальнення. Однак, таку статистичну «бідність» можна, на наш погляд, пояснити двома важливими фінансовими обставинами. По-перше, такий дуже високий ефект прямого фінансового левєриджу не є типовим. Він дійсно зустрічається на практиці не часто, хоча напрям цього ефекту цілком відповідає загальній логіці нашого дослідження та попередньо отриманим висновкам. Тому за даним критерієм ці три ТНК і були виділені в окремий кластер. По-друге, так само рідко на практиці зустрічається й такий значний позитивний ефект непрямого фінансового левєриджу. У той час як для прямого ефекту ми можемо теоретично обґрунтувати напрям впливу, то тут навіть напрям є неоднозначним. За інших рівних умов, зростання заборгованості корпорації впливає на ринкову вартість акцій негативно (як, скажімо, для ТНК першої моделі), оскільки, за інших рівних умов, розцінюється ринком як переважно негативна інформація, а тим більше в такому значну абсолютному значенні.

Третя модель – модель найбільшої заборгованості включає 27 ТНК і, так само, як і перша модель, є доволі типовою для нашої вибірки. Вона передбачає використання найбільшого обсягу позикових коштів – у середньому 61,64%, а також демонструє помірний позитивний ефект непрямого фінансового левєриджу – 1,72. Негативний ефект прямого фінансового левєриджу є мінімальним, а його кількісне значення (-0,02) дозволяє припустити, що на практиці він майже відсутній.

У галузевому сенсі така модель фінансового левєриджу є характерною для всіх 5 ТНК оптової торгівлі (100%), для 5 із 6 комунальних ТНК (83%), для 4 із 5 ТНК телекомунікаційної галузі (80%), а також для 7 із 9 автобудівних корпорацій (78%). Отже, можемо заключити, що ця модель є характерною для ТНК сфери оптової торгівлі, здебільшого – для корпорацій комунальної, телекомунікаційної та автобудівної галузей.

Завершуючи аналіз результатів кластеризації, слід зазначити, що вони *можуть бути використані* для кількісної ідентифікації параметрів структури капіталу та фінансового левєриджу нових ТНК, що не представлені в нашій вибірці. Це означає, що при появі нових корпорацій уже не потрібно проводити нову кластеризацію на основі нової – більшої – вибірки. Їх можна розподілити серед існуючих кластерів на основі визначення їхніх Евклідових відстаней від центрів існуючих кластерів. ТНК буде віднесена до того кластеру, Евклідові відстань до центру якого буде найменшою. У такому разі можна ідентифікувати тип моделі фінансового левєриджу, який притаманний тій чи іншій ТНК. Хоча в ряді випадків тип моделі можна ідентифікувати й без таких додаткових розрахунків. Зважаючи на галузеві характеристики визначених моделей, ТНК можна віднести до того чи іншого типу моделі на основі її галузевої належності. Це, щоправда, стосується лише тих галузей, які є чітко ідентифіковані в рамках цих моделей. Приміром, виробництво електроніки та харчова промисловість є найменш чітко ідентифікованими з погляду належності до тієї чи іншої моделі фінансового левєриджу. У цьому, зокрема, й полягає значимість, теоретична та практична цінність даної кластеризації. Більше того, при знач-

ному збільшенні вибірки цілком допустимим є також варіант кількісного збільшення другого й третього кластерів, які наразі включають лише по одній ТНК.

Список використаної літератури

1. Бланк І. О. Фінансова стратегія підприємства : Монографія / І. О. Бланк. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 147 с.
2. Кудряшов В. П. Корпоративні права та їх використання у фінансовій діяльності / В. П. Кудряшов // Наукові праці НДФІ. – 2004. – № 1-2. – С. 24-35.
3. Рогач О. І. Особливості фінансової системи транснаціональних корпорацій / О. І. Рогач // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Міжнародні відносини. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка; ВПЦ «Київський університет», 2002. – Вип. 23. – С. 200-204.
4. Федосов В. М. Концептуальні питання теорії корпоративних фінансів / В. М. Федосов, Н. С. Рязанова // Ринок цінних паперів України. – 2013. – № 3-4. – С. 39-55.
5. Aggarwal R. Capital Structure, Dividend Policy, and Multinationality: Theory versus Empirical Evidence / Raj Aggarwal, NyoNyo Aung Kyaw // International Review of Financial Analysis. – 2010. – Vol. 19, № 2. – P. 140-150.
6. Bloomberg Business. [Electronic resource] : Financial & Business Portal / Bloomberg L.P., 2015. – Access mode: <http://www.bloomberg.com.com>.
7. Desai M. A. A Multinational Perspective on Capital Structure Choice and Internal Capital Markets / Mihir A. Desai, C. Fritz Foley, James R. Hines Jr. // The Journal of Finance. – 2004. – Vol. 59, № 6. – P. 2451-2487.
8. González V. M. Leverage and Corporate Performance: International Evidence / Víctor M. González // International Review of Economics and Finance. – 2013. – Vol. 25, № C. – P. 169-184.
9. Haufler A. Firms' Financial Choices and Thin Capitalization Rules under Corporate Tax Competition / Andreas Haufler, Marco Runkel // European Economic Review. – 2012. – Vol. 56, № 6. – P. 1087-1103.
10. Jensen M. C. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure / Michael C. Jensen, William H. Meckling // The Journal of Financial Economics. – 1976. – Vol. 3, № 4. – P. 305-360.
11. Kesternich I. Who Is Afraid of Political Risk? Multinational Firms and Their Choice of Capital Structure / Iris Kesternich, Monika Schnitzer // Journal of International Economics. – 2010. – Vol. 82, № 2. – P. 208-218.
12. Kraus A. A State-Preference Model of Optimal Financial Leverage / Alan Kraus, Robert H. Litzenberger // The Journal of Finance. – 1973. – Vol. 28, № 4. – P. 911-922.
13. Modigliani F. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment / Franco Modigliani, Merton H. Miller // The American Economic Review. – 1958. – Vol. 48, № 3. – P. 261-297.
14. Myers S. C. Corporate Financing and Investment Decisions when Firms Have Information that Investors Do Not Have / Stewart C. Myers, Nicholas S. Majluf // The Journal of Financial Economics. – 1984. – Vol. 13, № 3. – P. 187-221.
15. Ross S. A. The Determination of Financial Structure: The Incentive-Signalling Approach / Stephen A. Ross // The Bell Journal of Economics. – 1977. – Vol. 8, № 1. – P. 23-40.
16. Schindler D. Debt Shifting and Ownership Structure / Dirk Schindler, Guttorm Schjelderup // European Economic Review. – 2012. – Vol. 56, № 4. – P. 635-647.

17. The World's Top 100 non-financial TNCs, Ranked by Foreign Assets, 2013. [Electronic resource] : World Investment Report 2014 / United National Conference on Trade and Development, United Nations. – New York & Geneva : United Nations, UNCTAD, 2014. – Access mode: http://unctad.org/Sections/dite_dir/docs/WIR2014/WIR14_tab28.xls.
18. Yahoo Finance. [Electronic resource] : Financial Portal / Yahoo, 2015. – Access mode: <http://finance.yahoo.com>.

MODERN MNEs FINANCIAL LEVERAGE AND CAPITAL STRUCTURE: THE COMPARATIVE ANALYSIS OF CLUSTER MODELS

Olga I. Zalisko

Ph.D. Student of the Department of International Finance of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Scientific Supervisor: Ph.D., Doctor of Economics, Prof. Sergiy A. Tsyganov.

Abstract. *The cluster analysis applying the k-means method has been carried out. The analysis allowed discovering statistical features on financial leverage and capital structure of explored MNEs considering their industrial specificity as well. Clusterization was performed by three criteria: the level of debt ratio; the level of direct financial leverage by means of the pair linear regression factor reflecting the influence of debt ratio on ROI; the level of indirect financial leverage by means of the pair linear regression factor reflecting the influence of short-term debt ratio on current market stock price.*

Three persistent models of financial leverage have been revealed and quantitatively identified. The model of reverse financial leverage implies the existence of reverse effect either from direct or indirect financial leverage as well as the low share of debt in capital structure. This model is typical for oil industry, mostly typical for pharmaceutical and mining industries and partially typical for electronics and food industries. The highest direct financial leverage model can be distinguished by the second highest among clusters (but-positive) average value of indirect financial leverage effect and the highest direct financial leverage effect among clusters. The level of debt usage in this model is relatively high. It describes only MNEs having not typical values of clusterization criteria. This did not allow to make sectoral generalizations. The highest debt model implies the use of the largest share of debt in their capital structure. This model shows the average positive effect of indirect financial leverage and the minimal reverse effect of direct financial leverage. It is typical for wholesale trade MNEs and mostly typical for utilities, telecommunications and motor vehicles corporations.

Key words: *MNE capital structure, MNE financial leverage, cluster analysis, k-means method, regression model, debt ratio, short-term debt ratio, ROI.*

References

1. Blank I. O. Finansova strategiya pidpryyemstva : Monografiya / I. O. Blank. – K. : Kyiv. nation. torg.-ekonom. un-t, 2009. – 147 s.
2. Kudryashov V. P. Korporatyvni prava ta yih vykorystannya u finansoviy diyalnosti / V. P. Kudryashov // Naukovi pratsi NDFI. – 2004. – № 1-2. – S. 24-35.
3. Rogach O. I. Osoblyvosti finansovoyi systemy transnatsionalnykh korporatsiy / O. I. Rogach // Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya : Mizhnarodni vidnosyny. – K. : KNU imeni Tarasa Shevchenka; VPC «Kyivskiy universytet», 2002. – Vyp. 23. – S. 200-204.
4. Fedosov V. M. Kontseptualni pytannya teorii korporatyvnykh finansiv / V. M. Fedosov, N. S. Ryazanova // Rynok tsinnykh paperiv Ukrayiny. – 2013. – № 3-4. – S. 39-55.
5. Aggarwal R. Capital Structure, Dividend Policy, and Multinationality: Theory versus Empirical Evidence / Raj Aggarwal, NyoNyo Aung Kyaw // International Review of Financial Analysis. – 2010. – Vol. 19, № 2. – P. 140-150.

6. Bloomberg Business. [Electronic resource] : Financial & Business Portal / Bloomberg L.P., 2015. – Access mode: <http://www.bloomberg.com.com>.
7. Desai M. A. A Multinational Perspective on Capital Structure Choice and Internal Capital Markets / Mihir A. Desai, C. Fritz Foley, James R. Hines Jr. // The Journal of Finance. – 2004. – Vol. 59, № 6. – P. 2451-2487.
8. González V. M. Leverage and Corporate Performance: International Evidence / Víctor M. González // International Review of Economics and Finance. – 2013. – Vol. 25, № C. – P. 169-184.
9. Haufler A. Firms' Financial Choices and Thin Capitalization Rules under Corporate Tax Competition / Andreas Haufler, Marco Runkel // European Economic Review. – 2012. – Vol. 56, № 6. – P. 1087-1103.
10. Jensen M. C. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure / Michael C. Jensen, William H. Meckling // The Journal of Financial Economics. – 1976. – Vol. 3, № 4. – P. 305-360.
11. Kesternich I. Who Is Afraid of Political Risk? Multinational Firms and Their Choice of Capital Structure / Iris Kesternich, Monika Schnitzer // Journal of International Economics. – 2010. – Vol. 82, № 2. – P. 208-218.
12. Kraus A. A State-Preference Model of Optimal Financial Leverage / Alan Kraus, Robert H. Litzenberger // The Journal of Finance. – 1973. – Vol. 28, № 4. – P. 911-922.
13. Modigliani F. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment / Franco Modigliani, Merton H. Miller // The American Economic Review. – 1958. – Vol. 48, № 3. – P. 261-297.
14. Myers S. C. Corporate Financing and Investment Decisions when Firms Have Information that Investors Do Not Have / Stewart C. Myers, Nicholas S. Majluf // The Journal of Financial Economics. – 1984. – Vol. 13, № 3. – P. 187-221.
15. Ross S. A. The Determination of Financial Structure: The Incentive-Signalling Approach / Stephen A. Ross // The Bell Journal of Economics. – 1977. – Vol. 8, № 1. – P. 23-40.
16. Schindler D. Debt Shifting and Ownership Structure / Dirk Schindler, Guttorm Schjelderup // European Economic Review. – 2012. – Vol. 56, № 4. – P. 635-647.
17. The World's Top 100 non-financial TNCs, Ranked by Foreign Assets, 2013. [Electronic resource] : World Investment Report 2014 / United National Conference on Trade and Development, United Nations. – New York & Geneva : United Nations, UNCTAD, 2014. – Access mode: http://unctad.org/Sections/dite_dir/docs/WIR2014/WIR14_tab28.xls.
18. Yahoo Finance. [Electronic resource] : Financial Portal / Yahoo, 2015. – Access mode: <http://finance.yahoo.com>.

ФИНАНСОВЫЙ ЛЕВЕРИДЖ И СТРУКТУРА КАПИТАЛА СОВРЕМЕННЫХ ТНК: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КЛАСТЕРНЫХ МОДЕЛЕЙ

Залиско О. И.

Аспирантка кафедры международных финансов Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: доктор экономических наук, профессор Сергей Андреевич Цыганов.

Аннотация. *Проведен кластерный анализ по методу k-средних, который позволил выявить статистические особенности финансового левериджа и структуры капитала исследуемых корпораций с учётом также их отраслевой специфики. Кластеризация проведена по трём критериям: значению коэффициента задолженности, уровню прямого финансового левериджа – линейный коэффициент парной регрессионной модели влияния коэффициента задолженности на ROI и уровню непрямого финансового левериджа – линейный коэффициент парной регрессионной модели влияния коэффициента задолженности на текущую рыночную стоимость акций.*

В рамках выборки выявлены и количественно идентифицированы три устойчивые модели финансового левериджа. Модель негативного финансового левериджа предполагает негативный эффект как от прямого, так и от непрямого финансового левериджа, а также низкий уровень заёмных средств в структуре капитала. Эта модель является характерной для нефтяной промышленности, в основном – для фармацевтической и добывающей отраслей и частично – для электротехнических и пищевых ТНК. Для модели наибольшего прямого финансового левериджа характерным является второе среди кластеров (но – положительное) среднее значение эффекта непрямого финансового левериджа и наибольшее значение эффекта прямого финансового левериджа. Уровень

использования заёмных средств у ТНК этой модели относительно высокий. Она описывает ТНК, у которых нетипичные значения по критериям кластеризации, что не позволило провести отраслевые обобщения. Модель наибольшей задолженности предполагает использование наибольшей доли заёмных средств, а также демонстрирует умеренный положительный эффект непрямого финансового левеиджа и минимальный эффект прямого финансового левеиджа. Эта модель характерна для ТНК сферы оптовой торговли и в основном – для корпораций коммунальной, телекоммуникационной и автомобилестроительной отраслей.

Ключевые слова: структура капитала ТНК, финансовый левеидж ТНК, кластерный анализ, метод *k*-средних, регрессионная модель, коэффициент задолженности, коэффициент краткосрочной задолженности, ROI.

УДК 339.9.012.421

РАМКОВА УГОДА АСЕАН З ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ ЯК ПОШТОВХ ДО РЕГІОНАЛЬНОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ

Крініцин О. В.

Аспірант кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор Р. О. Заблоцька.

Анотація. *Надзвичайно динамічні і масштабні структурні зміни в наш час трансформують світову економіку і міжнародну торгівлю. Особливої уваги заслуговують не тільки швидкі темпи глобальних перетворень, а й широке охоплення змін, що впливає практично на весь економічний світ.*

Економіки Асоціації держав Південно-Східної Азії не є винятком з цих тенденцій. У той час як їх швидке зростання за останні кілька десятиліть в значній мірі було зумовлено високим рівнем експорту промислової продукції, сектор послуг і торгівлі послугами почав набувати важливості не так давно.

Стаття присвячена аналізу обсягів, динаміки та структури торгівлі послугами в Асоціації держав Південно-Східної Азії з оглядом на Рамкову угоду з торгівлі послугами AFAS та розвитком географії зон вільної торгівлі за участю АСЕАН.

Було проведено комплексний аналіз торгівлі в розрізі окремих галузей торгівлі послугами. Як чинник, що сприяє міжнародній торгівлі, було проаналізовано Рамкову угоду з торгівлі послугами та виокремлено зони вільної торгівлі в яких бере участь АСЕАН. Ця стаття аналізує важливість комплексних заходів для успішного сприяння торгівлі послугами як всередині регіону, так і з іншим світом.

Ключові слова: міжнародна торгівля, торгівля послугами, лібералізація, АСЕАН, AFAS, зона вільної торгівлі, ЗВТ.

Мета статті – проаналізувати структуру та динаміку міжнародної торгівлі послугами в Асоціації держав Південно-Східної Азії. Визначити чинники, що сприяють торгівлі послугами в регіоні АСЕАН.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою та тенденціями у розрізі торгівлі послугами займаються більшість міжнародних організацій, адже саме цей сектор економіки є найбільш динамічним та мобільним.

Світова Організація Торгівлі публікує щорічні збірники World Trade Report [1], International Trade Statistics [2] та Annual Report [3], де відображені поточні тенденції та статистика торгівлі в тому числі і торгівлі послугами. Всесвітній економічний форум випускає The Global Enabling Trade Report [4]. Крім того ООН публікує щорічний репорт World Economic Situation and Prospects [5].

На офіційному сайті АСЕАН публікуються численні репорти як наприклад ASEAN Economic Community 2015: Progress and Key Achievements [6] та ASEAN Integration Report 2015 [7]. Крім того ведеться статистика торгівлі в тому числі і послугами, в рамках чого публікуються короткі відомості в рубриці ASEAN Trade In Services щодо значень та динаміки [8].

Основні результати дослідження. Послуги сприяють прагненню регіону до економічної інтеграції, як всередині регіону так і з світовою економікою. Роль послуг є ще більш

важливо в епоху глобальних ланцюжків доданої вартості, коли послуги виступають як сполучна ланка виробничої діяльності, дозволяючи виробництву не зважати на географію. Конкурентний ринок послуг є обов'язковим для отримання вигод від участі у таких ланцюжках. У той же час, послуги самі по собі є джерелом вартості та інновацій та ключовим компонентом у процесі еволюції ланцюжків вартості. Це проявляється в такому явищі як сервісифікація, при якому виробничі підприємства все частіше купують, виробляють, продають та експортують послуги, як інтегровані або супроводжуючі компоненти їх основної продукції.

Послуги відіграють важливу роль в структурах економік країн АСЕАН. З деякими винятками де економіки залежні від ринку товарів, на сектор послуг припадало близько половини реального обсягу виробництва серед країн АСЕАН в середньому у 2013 році (табл. 1). Розподіл частки сектора послуг всередині Асоціації певною мірою корелює з рівнем розвитку держав-членів. Більш розвинені економіки Сінгапуру і Малайзії мають порівняно високу частку послуг в їх виробництві, в той час як менш розвинені або залежних від виробництва товарів мають порівняно низьку частку.

Таблиця 1.
Сектор послуг АСЕАН по відношенню до інших секторів

	Виробництво: % Реального ВВП (2013)			Торгівля: % номінального ВВП (2013)		Зайнятість: % зайнятості жінок (2012)	
	Сільське господарство	Промисловість	Послуги	Товари	Послуги	Промисловість	Послуги
Бруней	0,7	64,4	36,8	83,2	15,5	...	...
Камбоджа	24,2	29,9	39,2	120,3	32,7	21,7	43,2
Індонезія	12,3	40,0	47,8	42,9	6,7	16,9	30,7
Лаос	23,5	33,2	37,4	54,6	12,8	...	...
Малайзія	7,1	36,4	55,2	139,1	27,4	...	...
М'янма	31,4	28,5	40,1	37,9	6,3	28,9	59,0
Філіппіни	10,4	32,8	56,8	44,3	14,4	14,9	52,5
Сінгапур	0,0	25,5	66,6	259,1	85,8	...	...
Таїланд	8,3	46,0	45,8	123,4	29,5	20,7	39,4
В'єтнам	17,6	38,6	43,9	154,6	13,0	21,3	31,5

Джерело: Служба статистики АСЕАН; Міжнародна організація праці..

Незважаючи на відносно відставання торгівлі товарами, обсяг торгівлі послугами має доволі значні значення у більшості держав-членів. Існує виняток для Індонезії і М'янми, де частка послуг у ВВП кількісно має менше 10%. Додатково до вітчизняного виробництва товарів, сектор послуг вносить значний вклад в зайнятість, оскільки є більш трудомістким, принаймні для «традиційних» видів послуг. Крім того, дані показали, що послуги надають більш широкі можливості працевлаштування для жінок, що підтверджується часткою у більше половини жінок серед зайнятих в М'янмі і на Філіппінах, а також значною часткою в інших країнах-членах станом на 2012 рік.

Досягнення вільного потоку послуг є невід'ємною частиною та основою економічного співтовариства АСЕАН, що полягає в створенні єдиного ринку і виробничої бази. У широкому сенсі, кроки в напрямку інтеграції послуг в АСЕАН передбачають лібералізацію доступу до ринків і передумови для сприяння більш відкритій і прозорій торгівлі послугами. Це може бути зроблено за рахунок більшої визначеності в режимах торгівлі

послугами країн-членів, угодами про взаємне визнання стосовно певних професійних занять, а також переговорами про торгівлю послугами з партнерами по ЗВТ.

Мета АСЕАН щодо інтеграції послуг була вперше інституціолізована з підписанням рамкової угоди по послугах (ASEAN Framework Agreement on Services, AFAS) у 1995 році [9], через рік після першої багатосторонньої угоди про послуги або Генеральної угоди з торгівлі послугами (ГАТС) у 1994 році.

Угода AFAS направлена на:

- Розширення співпраці в області послуг, серед держав-членів з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності, диверсифікації виробничих потужностей, позиції і розподілу послуг постачальниками послуг всередині і за межами АСЕАН.
- Усунення істотних обмежень в торгівлі послугами між державами-членами.
- Лібералізацію торгівлі послугами шляхом більш глибокого підходу ніж передбачено в рамках ГАТС з метою реалізації зони вільної торгівлі в сфері послуг.

AFAS забезпечує правову основу для встановлення низки параметрів, що дозволятимуть поступово поліпшувати доступ до ринків і забезпечувати національний режим для постачальників послуг держав-членів АСЕАН. Усі правила AFAS відповідають міжнародним правилам торгівлі послугами, як передбачено в рамках ГАТС.

В якості ключового інструменту для просування інтеграції послуг АСЕАН, AFAS розвивалася з плином часу в своєму підході з моменту підписання у 1995 році шляхом проведення чотирьох раундів переговорів, в результаті яких були сформовані пакети зобов'язань з боку кожної країни-члена Асоціації для різних секторів та підгалузей економіки. Як уже згадувалося, одним із завдань AFAS є лібералізація торгівлі послугами в обсязі, що виходить за межі зобов'язань держав-членів в рамках ГАТС. Це також називають принципом ГАТС-плюс, що крім розширених зобов'язань означає, що держави-члени АСЕАН повинні лібералізувати нові сектори або підгалузі послуг, що не були заплановані в рамках ГАТС. З прийняттям економічного співтовариства АСЕАН у 2007 році [10] держави-члени активізували свої зусилля щодо подальшої лібералізації в напрямку вільного потоку послуг, відповідно до піврічних цільових показників і порогових значень, як це передбачено в рамках концептуального проекту співтовариства і додаткових параметрів, встановлених міністрами економіки АСЕАН.

Згідно Статті IV Угоди AFAS держави-члени мають вступити в переговори про заходи, що впливають на торгівлю в конкретних секторах послуг, а результати мають бути викладені в графіках зобов'язань [11]. Підходи та параметри лібералізації були встановлені окремо для кожного відповідного раунду.

Результати переговорів оформляються у вигляді пакетів графіків зобов'язань в рамках AFAS, які висвітлюють деталі лібералізації торгівлі послугами у підгалузях, щодо яких країни мали зобов'язання.

Наразі в АСЕАН було укладено дев'ять пакетів зобов'язань стосовно широкого діапазону секторів послуг в рамках чотирьох раундів:

- Раунд 1 (1996-1998) – перший пакет, підписаний 15 грудня 1997 року; другий пакет, підписаний 16 грудня 1998 року.
- Раунд 2 (1999-2001) – третій пакет, підписаний 31 грудня 2001 року.
- Раунд 3 (2002-2004) – четвертий пакет, підписаний 3 вересня 2004 року.
- Раунд 4 (2005-2006) – п'ятий пакет, підписаний 8 грудня 2006 року; шостий пакет, підписаний 19 листопада 2007 року.
- Раунд 4 (2007-2015) – сьомий пакет, підписаний 26 лютого 2009 року; восьмий пакет, підписаний 28 жовтня 2010 року; дев'ятий пакет, підписаний 27 листопада 2015 року.

На 1-му раунді переговорів AFAS (1996 – 1998pp.), зобов'язання щодо лібералізації були узгоджені на основі принципів запиту і пропозиції та згруповані в пакети зобов'язань, що надалі еволюціонувало в більш систематичну формулу переговорів. Кожен наступний пакет прогресивно сприяє більш глибокому рівню і більш широкому залученню держав-членів АСЕАН до усунення обмежень в торгівлі послугами.

АСЕАН не тільки активно інтегрує економіки серед своїх держав-членів, а й виходить за рамки свого регіону активно беручи участь у переговорах про зони вільної торгівлі (ЗВТ) та/або угоди про всеохоплююче економічне партнерство. Лібералізація сектору послуг завжди була важливою складовою цих переговорів.

Відтак, країни-члени в рамках Координаційного комітету з послуг обговорюють Угоду з торгівлі послугами АСЕАН (ATISA), що буде базуватися на ЗВТ АСЕАН + 1. Ця угода забезпечить АСЕАН можливістю поглиблення інтеграції послуг, спираючись на досягнення і уроки, отриманих в ході переговорів AFAS і з урахуванням різних міжнародних розробок в сфері послуг.

Першою угодою в контексті послуг в рамках ЗВТ є Угода про торгівлю послугами рамкової угоди про всеосяжне економічне співробітництво між АСЕАН і Китайською Народною Республікою Китай, що була підписана 17 січня 2007 року в Себу, Філіппіни.

За цим послідувало укладення та підписання Угоди про торгівлю послугами в рамках Угоди про всеосяжне економічне співробітництво між урядами держав-членів АСЕАН і Республіки Корея 21 листопада 2007 року в Сінгапурі.

Наступною була Угода про створення зони вільної торгівлі АСЕАН – Австралія – Нова Зеландія, яка була підписана 27 лютого 2009 року в Ча-ам, Таїланд. Це всеосяжна угода про ЗВТ, що охоплює торгівлю товарами та послугами, інвестиції, електронну комерцію, та інше. Що стосується торгівлі послугами, Угода також містить додаткову главу про пересування фізичних осіб та додатки стосовно фінансових послуг та телекомунікацій.

Остання укладена ЗВТ стосовно послуг є Угода про торгівлю послугами в рамках Угоди про всеосяжне економічне співробітництво між АСЕАН і Республікою Індія, що була підписана 13 листопада 2014 року в Нейпіді, М'янма.

Крім цього, країни АСЕАН в даний час близькі до завершення переговорів про торгівлю послугами з Японією, а також ведуть переговори про ЗВТ АСЕАН – Гонконг та посилення ЗВТ АСЕАН – Китай, що, як очікується, буде укладено в 2016 році [7].

Виходячи зі статистичних даних станом на 2014 рік можна виділити основні галузі, що формують структуру зовнішньої торгівлі послугами Асоціації. Топ 3 галузі зовнішньої торгівлі послугами: транспортні послуги (27,3%), туристичні послуги (27,8%), інші ділові послуги (22,6%) разом складають майже 78% від загального значення. Слід зауважити, що як в експорті так і імпорті, торгівля послугами в середині регіону не перевищує 20%, що свідчить про розвинені торговельні зв'язки та попит на послуги АСЕАН за межами Асоціації (таблиця 2).

Незважаючи на негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності регіону, експорт послуг за останні роки зростав більш динамічно за імпорт. Так у період з 2010 по 2014 роки найбільші середні темпи зростання експорту показали: плата за використання інтелектуальної власності (30,5%); фінансові послуги (13,1%) та туристичні послуги (12,5%). В розрізі імпорту лідируючі позиції за аналогічний період часу зайняли: послуги по промисловій обробці фізичних ресурсів, що належать іншим (18,7%); телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (17,3%) та будівельні послуги (16,0%). Загалом експорт зростав в середньому на 9,4% у той час як імпорт на 8,2% річних, що зменшило дефіцит торгівлі послугами з 15,2 до 8,2 млрд. дол. США протягом 2010-2014 років.

Таблиця 2.
Сектор послуг АСЕАН в розрізі окремих галузей

Категорія	Торгівля послугами, млн дол. США (2014 рік)			Внутрішня торгівля послугами в АСЕАН (% від загальної торгівлі послугами 2014 рік)		Середнє річне зростання торгівлі послугами АСЕАН (2010-2014 рр.)		Середнє річне зростання торгівлі послугами в середині АСЕАН (2010-2014 рр.)	
	Експорт	Імпорт	Сальдо	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Послуги по промисловій обробці фізичних ресурсів, що належать іншим	2 849	45	2 804	...	...	9,4%	18,7%	...	...
Послуги технічного обслуговування і ремонту	8 582	1 573	7 009	15,0%	13,2%	6,6%	12,0%	11,0%	17,5%
Транспортні послуги	64 531	104 773	-40 241	13,6%	14,1%	3,3%	6,5%	5,6%	4,6%
Туристичні послуги	108 119	64 499	43 620	28,9%	38,3%	12,5%	8,4%	8,2%	10,2%
Будівельні послуги	4 081	6 129	-2 048	30,4%	19,2%	6,9%	16,0%	13,9%	28,3%
Страхові та пенсійні послуги	4 985	13 503	-8 519	26,8%	17,6%	5,0%	5,6%	16,8%	13,7%
Фінансові послуги	21 599	6 355	15 245	6,3%	8,3%	13,1%	11,1%	4,6%	-0,8%
Плата за використання інтелектуальної власності	3 513	30 674	-27 160	17,4%	2,4%	30,5%	7,5%	11,7%	11,3%
Телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	13 758	13 763	-6	18,0%	19,2%	8,8%	17,3%	12,2%	11,3%
Інші ділові послуги	70 951	69 005	1 946	13,2%	15,0%	11,2%	9,9%	11,9%	9,9%
Особисті, культурні і розважальні послуги	1 181	1 696	-515	27,7%	16,5%	7,6%	14,5%	8,8%	18,9%
Державні товари і послуги	1 689	1 986	-297	9,8%	12,3%	4,5%	0,8%	14,5%	21,1%
Загалом	305 839	314 001	-8 162	19,0%	18,5%	9,4%	8,2%	8,6%	8,8%

Джерело: Служба статистики АСЕАН.

Всередині АСЕАН найбільш динамічні галузі експорту були: страхові та пенсійні послуги (16,8%); державні товари і послуги (14,5%) та будівельні послуги (13,9%), а імпорту: будівельні послуги (28,3%), державні товари і послуги (21,1%) та особисті, культурні і розважальні послуги (18,9%).

Виходячи із проведеного аналізу можна виявити стійку зростаючу тенденцію, що свідчить про інтенсифікацію торгівлі послугами в регіоні та зростання ролі регіону як ваго-

мого гравця в цій сфері. Варто зазначити, що такі темпи були б неможливі без відповідного забезпечення такими структурними угодами, як AFAS, а також постійними її удосконаленнями та перемовинами стосовно зон вільної торгівлі з сусідніми державами.

Список використаної літератури

1. World Trade Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/wtr_e.htm.
2. WTO International Trade Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its_e.htm.
3. WTO Annual Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/annual_report_e.htm.
4. The Global Enabling Trade Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-enabling-trade-report-2014>.
5. World Economic Situation and Prospects [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/>.
6. ASEAN Economic Community 2015: Progress and Key Achievements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asean.org/?static_post=asean-economic-community-2015-progress-and-key-achievements-2.
7. ASEAN Integration Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asean.org/?static_post=asean-integration-report-2015.
8. Служба статистики АСЕАН щодо торгівлі послугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asean.org/?static_post=asean-trade-in-services.
9. Огляд Рамкової угоди з торгівлі послугами АСЕАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investasean.asean.org/index.php/page/view/asean-free-trade-area-agreements/view/757/newsid/870/asean-framework-agreement-on-services.html>.
10. Огляд економічного співтовариства АСЕАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asean.org/asean-economic-community/>.
11. Текст рамкової Угоди з торгівлі послугами АСЕАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investasean.asean.org/files/upload/Doc%2008%20-%20AFAS.pdf>.

TRADE IN SERVICES LIBERALIZATION WITH RESPECT TO ASEAN FRAMEWORK AGREEMENT ON SERVICES

Krinityn O. V.

PhD student of the international economic relations department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of International Relations.

Scientific mentor: doctor of Economics, professor R. O. Zablotska

Abstract. *Nowadays very dynamic and ambitious structural changes transform the global economy and international trade. Particularly noteworthy is not only the speed of global changes, but the coverage which affects almost the entire economic world.*

The Association of Southeast Asian Nations economies are no exception to these trends. While their rapid growth over the past few decades, largely driven by high exports of industrial products, services sector and trade in services began to gain importance recently.

This article analyzes the volume, dynamics and structure of trade in services in the Association of Southeast Asian Nations with respect to the Framework Agreement on Trade in Services (AFAS) geography and development of free trade zones involving ASEAN.

A comprehensive analysis of trade in services of individual sectors was performed. As a factor that contributes to international trade the Framework Agreement on Trade in Services was

analyzed. Moreover free trade zones involving ASEAN were pointed out. This article analyzes the importance of comprehensive measures to successfully promote trade in services both within the region and with the rest of the world.

Key words: International trade, trade in services, liberalization, ASEAN, AFAS, free trade area, FTA.

References

1. World Trade Report [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/wtr_e.htm.
2. WTO International Trade Statistics [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its_e.htm.
3. WTO Annual Report [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/annual_report_e.htm.
4. The Global Enabling Trade Report [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://www.weforum.org/reports/global-enabling-trade-report-2014>.
5. World Economic Situation and Prospects [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/>.
6. ASEAN Economic Community 2015: Progress and Key Achievements [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://www.asean.org/?static_post=asean-economic-community-2015-progress-and-key-achievements-2.
7. ASEAN Integration Report 2015 [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://www.asean.org/?static_post=asean-integration-report-2015.
8. ASEAN Statistics data within the trade in services [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://www.asean.org/?static_post=asean-trade-in-services.
9. ASEAN Framework Agreement on Services overview [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://investasean.asean.org/index.php/page/view/asean-free-trade-area-agreements/view/757/newsid/870/asean-framework-agreement-on-services.html>.
10. ASEAN Economic Community overview [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://www.asean.org/asean-economic-community/>.
11. ASEAN Framework Agreement on Services text [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://investasean.asean.org/files/upload/Doc%2008%20-%20AFAS.pdf>.

ЛИБЕРАЛИЗАЦИЯ ТОРГОВЛИ УСЛУГАМИ В АССОЦИАЦИИ ГОСУДАРСТВ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ В КОНТЕКСТЕ РАМОЧНОГО СОГЛАШЕНИЯ ПО ТОРГОВЛЕ УСЛУГАМИ AFAS

Криницын А. В.

Аспирант кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений, Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: доктор экономических наук, профессор Р. А. Заблоцкая.

Аннотация. *Чрезвычайно динамичные и масштабные структурные изменения в наше время трансформируют мировую экономику и международную торговлю. Особого внимания заслуживают не только быстрые темпы глобальных преобразований, но и широкий охват изменений, что влияет практически на весь экономический мир.*

Экономики Ассоциации государств Юго-Восточной Азии не являются исключением из этих тенденций. В то время как их быстрый рост за последние несколько десятилетий в значительной степени был обусловлен высоким уровнем экспорта промышленной продукции, сектор услуг и торговли услугами начал приобретать важности не так давно.

Статья посвящена анализу объемов, динамики и структуры торговли услугами в Ассоциации государств Юго-Восточной Азии с оглядкой на Рамочное соглашение по торговле услугами AFAS и развитием географии зон свободной торговли с участием АСЕАН.

Был проведен комплексный анализ торговли в разрезе отдельных отраслей торговли услугами. Как фактор, способствующий международной торговле, было проанализиро-

вано Рамочное соглашение по торговле услугами и выделены зоны свободной торговли, в которых участвует АСЕАН. Эта статья анализирует важность комплексных мер для успешного содействия торговле услугами как внутри региона, так и с остальным миром.

Ключевые слова: международная торговля, торговля услугами, либерализация, АСЕАН, AFAS, зона свободной торговли, ЗСТ.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Матяш І. Б. Заснування інституту почесних консулів України в 1918-1923 рр.: правові засади та ключові особи	4
Головченко В. І. Дмитро Мануїльський – керівник зовнішньополітичного відомства Української РСР (1944-1952 рр.)	14
Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм як інструмент публічної дипломатії: нові можливості для посилення зовнішньополітичного впливу України	27
Кондратенко О. Ю. Євразійський економічний союз – новий геополітичний проект Російської Федерації	42
Компанієць О. В. Військова інтервенція як засіб встановлення ефективної моделі функціонування держави	57

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Victor Muraviov The Law of the European Union and the Legal Order of Ukraine: Mechanism of Interaction	68
Капіца Ю. М. Реформа охорони торговельних марок в Європейському Союзі та її вплив на законодавство України	80
Забара І. М. Міжнародний правопорядок: до питання передумов, сфери встановлення і періодизації (теоретичні аспекти)	87
Nataliia Mushak Legal Protection of Third-country Nationals in the European Union	95
Хонін В. М. Методологічні принципи теорії міжнародних відносин. Стаття перша	104

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

Литвин О. Є. Зовнішньоторговельна діяльність України в рамках підписання «ЗВТ+» з країнами ЄС та ЗВТ СНД	116
Чугаєв О. А. Регулювання міжнародної торгівлі в економіці малих і великих країн	128
Риляч Н. М. Формування інноваційної парадигми: ретроспектива і сучасність	138
Заліско О. І. Фінансовий леверидж та структура капіталу сучасних ТНК: порівняльний аналіз кластерних моделей	149
Крініцин О. В. Рамкова угода АСЕАН з торгівлі послугами як поштовх до регіональної лібералізації	163

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

**ВИПУСК 127
(частина I)**

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 9 від 26 квітня 2016 року.**

Підписано до друку 29. 04. 2016 року.
Наклад 1000 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 044-483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>